Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Департамент освіти і науки Полтавської обласної військової адміністрації
Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

Закалюжний В.М., Сусахіна Л.В., Бондар І.О.

Рідкісні та зникаючі тварини Полтавщини

Полтава – 2026

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Департамент освіти і науки Полтавської обласної військової адміністрації
Полтавський обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

Закалюжний В.М., Сусахіна Л.В., Бондар І.О.

Рідкісні та зникаючі тварини Полтавщини

Присвячується 80-річному ювілею
Полтавського обласного
еколого –натуралістичного
центру учнівської молоді

Полтава: ТОВ» АСМІ» - 2026

УДК 502.211:592/599 (477.53)

З – 18

Закалюжний В.М., Сусахіна Л.В., Бондар І.О. **Рідкісні та зникаючі тварини Полтавщини.** Науково-популярне видання. – Полтава, 2026.– 136 с.

Книга являє собою науково-популярне видання для вивчення червонокнижних безхребетних і хордових тварин Полтавщини. Подаються відомості морфологічного, екологічного та ареалогічного характеру. Здійснено систематичний опис рідкісних червонокнижних видів тварин різних екосистем та біотопів Полтавщини.

Видання адресоване широкому загалу читачів, насамперед, викладачам та студентам біологічних спеціальностей закладів вищої освіти, вчителям та учням, співробітникам природоохоронних організацій, зоологам-аматорам.

Рецензенти:

Вербицький Володимир Валентинович – доктор педагогічних наук, професор, директор Національного еколого-натуралістичного центру Міністерства освіти і науки України.

Харченко Людмила Павлівна – доктор біологічних наук, професор кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації ПНПУ імені В.Г. Короленка.

Шиян Олена Олексіївна – завідувач відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету природничих наук та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (протокол № 9 від 25.03.2026р.)

Рекомендовано до друку педагогічною радою Полтавського обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді **(**протокол № 2 від 15.04.2026 р.)

ISBN ……..

Зміст

Передмова ……5

Безхребетні червонокнижні види тварин Полтавщини ……...9

Черви ……9

Молюски ……..10

Ракоподібні ……..11

Комахи ……..12

Хордові червонокнижні види тварин Полтавщини ……70

Круглороті ……70

Риби …….. 71

Плазуни ……78

Птахи ……84

Ссавці ……..105

Список літературних джерел ……128

Покажчик назв видів тварин…….....131

Передмова

Нині тваринний світ України налічує понад 45 тисяч видів. Серед них більш як 100 видів ссавців, понад 300 видів птахів, 20 видів плазунів, 17 видів земноводних, 240 видів риб і більш як 26 тис. видів безхребетних. Найчисленнішими представниками фауни України є комахи (понад 20 тисяч видів).

Прототипом Червоної книги стала Міжнародна конвенція з охорони птахів, підписана в Парижі у 1902 році. А в 1948 році Міжнародний союз охорони природи (МСОП) об'єднав роботи з охорони живої природи в різних країнах світу. Уже за рік, у 1949-му, було створено постійну комісію з рідкісних видів, метою якої стало вивчення рідкісних видів рослин і тварин та визначення причин загрози їх вимирання. Пітер Скотт, який очолював комісію, запропонував назвати список Червоною книгою. Такий термін вибрали невипадково. Червоний колір символізує небезпеку, тривогу, заборону і привертає увагу на психологічному рівні.

Червоні книги країн пострадянського простору фігурують у законодавчих документах. Завдання шкоди занесеним у Червону книгу популяціям передбачає штрафні санкції. У багатьох країнах Європейського союзу Червоні книги є лише науковими, не маючи юридичного значення. У США своєї Червоної книги немає. Рідкісні популяції рослин і тварин там захищає закон «Про види, що зникають», ухвалений у 1973 році. Історія створення Червоної книги почалася з усвідомлення загрози зникнення видів, і перше видання Міжнародної Червоної книги з'явилось у 1966 році. Потім з'явилися національні видання, як «Червона книга СРСР» (1978 р.) та «Червона книга України» (перше видання у 1980 р.), що стали важливими державними документами для охорони рідкісних рослин і тварин, з фіксуванням їх стану та заходів для збереження, використовуючи кольорові сторінки для різних категорій вразливості видів.

Червона книга є унікальним документом, що відіграє ключову роль у збереженні біорізноманіття нашої планети. Її створення стало відповіддю на зростаючу загрозу зникнення видів флори та фауни, спричинену людською діяльністю та змінами у природному середовищі. Червона книга не просто список рідкісних та зникаючих видів; це свідчення глобальної турботи про природу та зусиль, спрямованих на її захист. Значення Червоної книги у сучасному світі важко переоцінити. Вона служить не тільки науковцям і екологам, але й широкому колу осіб, зацікавлених у збереженні природи. Записи у Червоній книзі допомагають ідентифікувати найбільш вразливі види, розробляти стратегії їх збереження та відновлення, а також формувати політику і законодавство у сфері охорони довкілля. Створення Червоної книги стало результатом розуміння того, що збереження природи вимагає глобальних зусиль та співпраці. Воно символізує злагоджену роботу

науковців, урядів та громадськості з усього світу, об’єднаних спільною метою – захистити нашу планету для майбутніх поколінь. Історія Червоної книги починається у середині XX століття, коли світ почав усвідомлювати масштабні зміни у природному середовищі, спричинені людиною. Зникнення видів на той час вже не було ізольованим явищем, але ставало очевидною глобальною проблемою. Перші спроби систематизації даних про зникаючі види були здійснені в рамках роботи Міжнародного союзу охорони природи (IUCN), заснованого у 1948 році.

Перша Червона книга була опублікована IUCN у 1964 році. Цей документ містив перелік видів, які знаходились під загрозою зникнення та став основою для майбутніх видань та розширення категорій охорони. Спочатку Червона книга мала обмежений обсяг та охоплювала лише деякі види тварин, але з часом її масштаби значно розширилися, включаючи різноманітні види флори та фауни з усього світу.

Основними ініціаторами створення та розвитку Червоної книги були вчені та екологи, які розуміли необхідність глобального підходу до збереження природи. Вони доклали зусиль для збору та аналізу даних, визначення критеріїв оцінки статусу видів, а також для привернення уваги громадськості та урядів до проблеми зникнення біорізноманіття. З роками Червона книга стала визнаним інструментом у сфері охорони природи, що дозволяє не тільки відстежувати стан видів, але й формувати ефективні стратегії їх збереження. Її постійне оновлення та доповнення є свідченням зростаючої уваги до екологічних проблем і зусиль, спрямованих на захист природного середовища.

Одним із ключових аспектів успіху Червоної книги є міжнародна співпраця. Через глобальний характер проблем зникнення видів, ефективні зусилля з їх збереження вимагають об’єднання зусиль різних країн та організацій. Міжнародний союз охорони природи (IUCN) співпрацює з урядами, науковими установами та неурядовими організаціями по всьому світу для оновлення та розширення Червоної книги, забезпечуючи актуальність та надійність її даних. Порушення положень Червоної книги тягне за собою різні форми відповідальності, які залежать від законодавства конкретної країни. Зазвичай, це може включати адміністративну, цивільну або навіть кримінальну відповідальність за незаконне полювання, збір, продаж або транспортування видів, що знаходяться під загрозою зникнення.

Створення Червоних книг у колишньому СРСР почалося із заклику Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) започатковувати національні та регіональні червоні книги. У 1974 році була започаткована Червона книга СРСР. Робота над Червоною книгою України розпочалася 1975 року, коли на засіданні Секції раціонального використання, охорони та відтворення біологічних ресурсів суші Міжвідомчої науково-технічної ради при

Державному комітеті УРСР з охорони природи було створено спеціальну Міжвідомчу комісію з питань підготовки «Червоної книги УРСР». Очолював Комісію та підкомісію з тварин А.П. Федоренко (Інститут зоології АН УРСР), а підкомісію з рослин — В.І. Чопик (Інститут ботаніки АН УРСР). До складу Комісії увійшло 45 осіб.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 4 серпня 1976 року було затверджено «Положення про Книгу рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення, видів тварин і рослин Української РСР — „Червону книгу УРСР“». Ведення Червоної книги було покладено на Академію наук УРСР. Перше видання Червоної книги України було опубліковане у 1980 році одним томом під назвою «Червона Книга Української РСР» у видавництві «Наукова думка» (наклад 2400 примірників). Редакційну колегію видання складали К.М. Ситник (відповідальний редактор) і В.О. Топачевський як директори Інституту ботаніки та Інституту зоології, А.М. Гродзинський як академік-секретар відділення загальної біології АН УРСР, А.П. Федоренко і В.І. Чопик як голови згаданих вище підкомісій по тваринах і рослинах, що існували з 1975 року. Останні двоє були також зазначені як укладачі. Авторський колектив складав 24 науковці. Перша Червона книга України включала 85 видів (підвидів) тварин: 29 – ссавців, 28 – птахів, 6 – плазунів, 4 – земноводних, 18 – комах; і 151 вид вищих рослин.

Постановою Верховної ради України від 29 жовтня 1992 року було затверджено Положення про Червону книгу України як основного державного документа з питань охорони тваринного і рослинного світу. Тоді ж профільну Комісію було переформовано та перейменовано у Національну комісію з питань Червоної книги України. Очолював Комісію перший заступник Міністра охорони навколишнього середовища України Ю.Г. Рубан, головами підкомісій із зоології та ботаніки були відповідно М.М. Щербак та Б.В. Заверуха. Друге видання Червоної книги України було здійснене у двох томах, які були опубліковані з дворічним проміжком у видавництві «Українська енциклопедія»: в 1994 році – том «Тваринний світ», а в 1996 році – том «Рослинний світ» (наклад кожного – 5000 примірників). Друге видання включало 382 види тваринного та 541 вид рослинного світу. У порівнянні з першим виданням, кількість видів тварин збільшилась на 297, а рослинного світу – на 390 видів. У 2009 році вийшло третє видання Червоної книги України. До нього занесено 826 видів рослинного світу: судинні рослини (611), мохоподібні (46), водорості (60), лишайники (52), гриби (57). Кількість видів рослинного світу у третьому порівняно з другим виданням збільшилась на 285 видів, при цьому 310 видів було занесено, а 25 – виключено, зокрема 21 вид судинних рослин та по одному виду мохоподібних, водоростей, лишайників і грибів. До третього

видання Червоної книги України занесено 542 види тварин: кнідарії (2 види), круглі (2) та кільчасті (9) черви, ракоподібні (31), павукоподібні (2) та багатоніжки (3), ногохвістки (2), комахи (226), молюски (20), круглороті (2) та риби (69), земноводні (8), плазуни (11), птахи (87), ссавці (68). Кількість видів тварин у третьому порівняно з другим виданням збільшилась на 160 видів, при цьому 191 вид було занесено до Червоної книги, а 31 – виключено, зокрема 27 видів комах, 2 види риб і 2 види ссавців (борсук звичайний і водяна полівка мала).

Згідно статті 12 Закону України про Червону книгу України Кабінет Міністрів України має забезпечити офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років, тобто четверте видання Червоної книги мало було вийти у 2019 році. Але на цей раз щось пішло не так… І тільки у 2021 році було оприлюднено накази Міндовкілля за № 29 від 19.01.2021 р. і за № 111 від 15.02.2021 р. з оновленим переліком занесених до Червоної книги видів тварин, рослин та грибів. До переліку внесені 687 видів тварин і 857 видів рослин та грибів. Станом на 2025 рік четверте видання Червоної книги України не було видано друком у вигляді книги, як того вимагає законодавство, але нові переліки видів Червоної книги України, затверджені наказами Міндовкілля 2021 року, набрали чинності після публікації в Офіційному віснику України. Але згідно статті 12 Закону до кожного виду тваринного і рослинного світу, занесеного до Червоної книги України надається багато інформації: такої як наукове значення, поширення та чисельність, місця перебування, загальна характеристика, заходи з охорони тощо. Також складається картосхема поширення, додається фотографія або малюнок виду. Отже, щоб отримати уяву про вид, занесений до Червоної книги, одного переліку трошки замало. Щоб хоч якось покращити ситуацію, ми доопрацювали списки, додавши посилання на статті із третього видання Червоної книги. Звісно, ця інформація застаріла, але це краще, ніж нічого. Сподіваємося, що найближчим часом ми все ж таки побачимо повне четверте видання Червоної книги України.

Науково-методичні положення охорони тварин викладені в ряді публікацій вітчизняних науковців: зоологів та викладачів закладів вищої освіти, зокрема, Атемасової Т.А.[6], Вовк С.В. [10], Загороднюка І.В. [17,18], Кістяківського О.Б., Мазепи І.І. [25], Мазурмович Б.М., Коваль В.П.[27].

Категорії рідкості тварин у Червоній книзі України відображають ступінь загрози зникнення видів: Зникаючі (майже зниклі, потребують термінових заходів), Вразливі (можуть зникнути найближчим часом), Рідкісні (малочисельні, але поки стабільні), Недостатньо відомі (брак інформації), Зниклі в природі (зникли в Україні), Зниклі (взагалі зникли). Цей поділ допомагає визначити пріоритети охорони природи, щоб врятувати

найуразливіші види. **Малюнки (фото) рідкісних тварин запозичені з Червоної книги України (вид.3, 2009р.) // https://redbooklandkiev.ua.**

Безхребетні тварини

Домен Еукаріоти – Eucariota

Царство Тварини – Animalia (Zoobiota)

Тип Кільчасті черви – Annelida

Клас: П’явки – Hirudinea

Ряд Безхоботні п'явки - Arhynchobdellida

Вид П'явка медична (Hirudo medicinalis Linnaeus, 1758) — вид п'явок, що належать до типу Кільчасті черви (Annelida), класу П’явки (Hirudinea), яких розводять і використовують в гірудотерапії.

Слово «п'явка» означає прісноводну кільчасту тварину, що смокче кров, яку використовують у медицині (гірудотерапія) завдяки її здатності розріджувати кров, але також може означати синець від удару (який виглядає як п'явка) або переносне значення – кровопивцю.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Євроазійський вид. Поширена в Західній та в Центральній Європі, Литві, Північному Сході та Північному Заході України. У 50-70 роки ХХ століття була звичайним видом прісних водойм навколо Полтави. Зустріти цих червів можна у ставках, водоймах, що періодично пересихають, у заплавних водоймах, невеликих озерах, річках з повільною течією. Існуванню виду сприяють наявність у водоймі жаб та відвідуванню його великими ссавцями (великою рогатою худобою та кіньми); відсутність ворогів – хижої великої псевдокінської п'явки Haemopis sanguisuga, наявність сприятливої для викладання коконів узбережної смуги; достатнє прогрівання води.

Особливості біології. Загальна морфологія подібна до морфології більшості інших п'явок. Поширена в Західній та в Центральній Європі, Литві, Північному Сході та Північному Заході України. Тіло сплющене, до переду звужується. Дорослі особини до 100–150 мм завдовжки, максимально — 250 мм та забарвлені в темний зелений, коричневий або проміжний колір, темніший на дорсальній стороні та світліший на вентральній, дорсальна сторона також має тонку червону смужку і характерний малюнок з оранжевих з нерівними краями та темних смужок. Черевна сторона тіла з

темними невеликими плямами. Поверхня вкрита маленькими присосками і пухирцями.

Європейська медична п'явка – гермафродит. Вона відкладає яйця купками біля 50-ти яєць, біля води (але не в воді), в темних вологих місцях. Розмножується в неволі в напівпромислових умовах. Ці п'явки мають два присоски, передній та задній. Задній присосок використовується для прикріплення, тоді як через передній, який має щелепи і зуби, відбувається харчування. Європейська медична п'явка має три щелепи, що мають вигляд невеликих пил із близько 100 гострих зубів, які використовуються для прокусування шкіри хазяїна. На місці укусу залишається відмітка у формі літери Y всередині кола. Після прокусування шкіри та вприскування антикоагулянта (гірудина) та анестетиків, п'явки висмоктують кров хазяїна. Великі дорослі особини споживають до 15 мл крові за один раз.

Заходи охорони. Занесена до Червоної книги України, природоохоронний статус – вразливий. Занесена до додатку II CITES, додатку III Бернської конвенції. Причини зникнення або зменшення чисельності: масове виловлювання, забруднення і знищення водойм, меліоративні заходи. Для збереження цього виду від вимирання, необхідно зберегти біотопи, відтворювати її штучно. Використовується в медицині: є джерелом цінного препарату — гірудину та допомагає вилікувати тромбоз [44,45,46,50].

Тип Молюски – Mollusca

Підтип Черепашкові – Conchifera

Клас Двостулкові – Bivalvia

Ряд Венеріди – Venerida

Бужанка гладенька (Hypanis laeviuscula), або **гіпаніс левіускула** — вид двостулкових молюсків. Молодь виду є їжею для осетрових риб. Вид занесено до Червоної книги України.

Вид Гіпаніс левіускула – Бужанка гладенька. Гіпаніс (Hypanis) – це стародавня грецька назва річки Південний Буг в Україні, згадана у працях античних авторів, таких як Геродот, Страбон, Пліній Старший; слово також може позначати річку Кубань і в зоології є назвою прісноводного двостулкового молюска.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. В Україні мешкає в Дніпро-Бузькому лимані та Кременчуцькому водосховищі, стулки знайдені на березі Дністровського лиману та річки Південний Буг. Чисельність виду незначна.

Біологічні ознаки. Бентосний вид, глибоко заривається в мулистий ґрунт. Довжина черепашки до 37 мм, висота — до 17 мм, ширина — до 9 мм. Черепашка овальна, тонкостінна, крихка, плоска, з мало виступаючими верхівками, розташованими ближче до переднього краю. Поверхня вкрита вузькими ребрами (до 25 мм), міжреберні проміжки в передній частині вузькі, а в задній поширюються. Замковий майданчик дуже вузький, зуби відсутні. Мантійний синус язикоподібний, доходить до середини довжини черепашки. Забарвлення біле, рожеве і жовтувате.

Заходи охорони. На чисельність виду впливають солоність та аерація, потрібно уникати заходів по розпрісненню або зарегулюванню водойми, не допускати замулення водойми [45, 46].

ТипЧленистоногі – Arthropoda

Підтип Ракоподібні – Crustacea

Клас Зяброногі ракоподібні - Branchiopoda)

Ряд Голі зяброноги – Anostraca

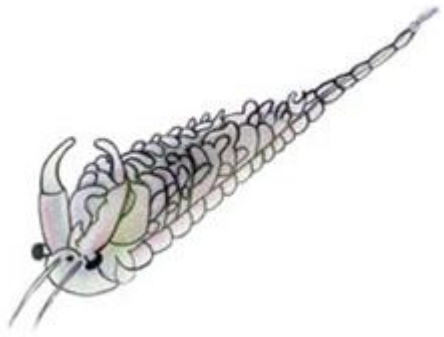

Вид Бранхінекта східна – Branchinecta orientalis G.O Sars, 1901

Назва Бранхінекта (Branchinecta) означає рід дрібних ракоподібних (гілкозяберних), які живуть у тимчасових прісноводних водоймах – калюжах, степових озерах, а в Україні вид Бранхінекта східна занесений до Червоної книги. Ці істоти мають характерні «гілки» зябер (звідси й назва: від грецького «brankhia» - зябра) і є важливим елементом екосистем степової зони, зокрема в басейні річки Ворскли біля Полтави.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Від сходу Монголії через Тибет, Кашмір, Памір, Афганістан, Іран, Валахську та Панонську низовини до Іспанії. Степова зона України: поблизу Полтави (басейн річки Ворскли), у Херсонській області в Чорноморському БЗ та на прилеглих до нього територіях (Кінбурнський

півострів, Івано-Рибальчанська і Солоноозерна ділянки), Миколаївська область (Тилигульський лиман), Запорізька область (басейн річки Великий Утлюк).

Особливості біології. Мешканець весняних прісних калюж та постійних мезо- та полігалійних ставків (8-25%). Тіло складається з 11 торакальних сегментів, кожний несе пару листоподібних ніжок, а розміри тіла варіюють, але, зазвичай, досягають від 8 до 10,5 мм, хоча в деяких випадках може бути до 17 мм. Другі антени двосегментні, непалочичкоподібного бокового утвору на кінці першого сегмента. У самок в дистальній частині по внутрішньому краю антени мають округлі вирости. Церкоподи у обох статей довгі, по краях опушені волосками.

Заходи охорони. В Україні чисельність виду незначна. Причини зміни чисельності: знищення водойм у зв'язку із сільськогосподарським розвитком, зміна гідрологічних умов, урбанізація (у тому числі зведення дорожніх конструкцій і туризм у місцях знаходження виду [44,45,46].

Тип Членистоногі – Arthropoda

Підтип Трахейнодишні - Tracheata

Надклас Комахи – Insecta

Ряд Бабки – Odonata

Родина Бабки справжні – Libellulidae

Вид Бабка перев’язана – Sympetrum pedemontanum (Allioni, 1776)

«Бабка» — це багатозначне слово в українській мові, що може означати стару жінку, матір батька/матері, знахарку, або ж традиційний плетений хліб (солодкий дріжджовий пиріг з начинкою), їжу з картоплі/макаронів, а також назву комах (бабок), грибів (підберезник), ігрову кістку.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. Транспалеарктичний вид, зустрічається від Південної та частково Середньої Європи через весь Південний Сибір до Примор'я та Сахаліну; відомий також з Китаю та Монголії. В Україні трапляється в Лісостепу, Прикарпатті та на невеликих висотах Карпат, у Закарпатській низовині, в Київській, Чернігівській, Полтавській, Миколаївській областях.

Особливості біології. Тіло — 28-33 мм, крила — 21-27 мм. Самці, як у більшості представників роду, мають червоний живіт. Основною відмінною особливістю цього виду є наявність в обох статей широких чорних смуг по всій зовнішній частині кожного крила. Личинки надають перевагу слабопроточним водоймам, струмкам з повільною течією, проточним озерам, озерам у заплавах річок. У горах піднімається лише до висоти 500 м. Личинка дуже чутлива до чистоти води і не переносить її забруднення. Самиця відкладає яйця, кидаючи їх у воду, і лише зрідка біля врізу води у мокрий мул. Личинки розвиваються приблизно 1 рік. Виплоджуються дорослі бабки над водою, на травинках, що стирчать з води, на висоті не більше 10 см. Літ – у другій половині літа та у першій половині осені. Політ слабкий, порхаючий, бабки не можуть активно протистояти вітру і шукають затишний притулок. Цей вид може бути індикатором якості води у водоймах.

Заходи охорони. Загрозою є забруднення водойм. Покращення стану прісноводних екосистем, контроль та боротьба з антропогенним забрудненням є бажаними заходами охорони [5, 19, 23, 28, 33, 44, 45, 46].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Бражники - Sphingidae

Вид Бражник мертва голова – Acherontia atropos (Linnaeus, 1758)

Бра́жник ме́ртва голова́ (Acherontia atropos) — комаха з ряду Лускокрилих (Метеликів) родини бражників.

Слово «бражник» має два основних значення: великий нічний метелик із родини Бражникових (Sphingidae), що вміє зависати у повітрі (наприклад, бражник бузковий). Бра́жник ме́ртва голова́ (Acherontia atropos) — це один із найбільших метеликів України, який отримав свою назву завдяки характерному малюнку у вигляді людського черепа зі схрещеними кістками на грудях, що нагадує піратський символ і породив безліч легенд. Це один із двох представників метеликів в Україні, здатний «пищати», харчується медом та соком дерев, і є рідкісним видом, занесеним до Червоної книги України, що мігрує з Африки.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Вся територія України. Ареал виду охоплює також Південну Європу, південно-східні райони Східноєвропейської рівнини, Кавказ, Малу й Західну Азію і Південно-західний Туркменістан, Північну Африку.

Особливості біології. Зустрічається на полях, городах, в рідколіссях, на схилах ярів, що поросли повієм звичайним. Розмах його крил – 95-125 мм. Статевий диморфізм невиразний. Дуже великий метелик з характерною зовнішністю: вузькі видовжені крила та товсте веретеноподібне тіло. Передні крила темно-бурі з нечітким малюнком у вигляді зубчастих жовтувато-бурих поперечних ліній. Задні крила жовті з двома чорними поперечними смугами. Груди чорні з брудно-жовтим візерунком, що трохи нагадує людський череп та перехрещені кістки. Черевце охристо-жовте з широкою повздовжньою блакитно-сірою смугою і темно-коричневими кільцями. Впродовж року розвиваються 2 генерації. Літ імаго у травні — липні й вересні — жовтні. Метелики живляться соком дерев, іноді бджолиним медом. Активний у сутінках і вночі; може мігрувати, долаючи значні відстані. Самиця відкладає по одному від 30 до 200 яєць на пасльонові (картопля, дурман, беладона тощо). Гусениці іноді живляться на інших рослинах (жасмин, бруслина, малина, бузок, повій). Лялечки зимують у ґрунті на глибині 15 – 20 см; чутливі до холоду, взимку часто гинуть. Якщо потурбувати дорослі особини, видають короткі пискляві звуки, втягуючи та видуваючи повітря в глотку в якості захисного механізму.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності. Хімічна обробка пасльонових культур (особливо картоплі), викорчовування чагарників і розорювання місць перебування, колекціонування. Зміни чисельності виду значною мірою пов'язані також з погодними умовами. Охороняється у заповідниках та заказниках України як компонент біоценозу [5,19,20,23,30,33,42,44,45,46].

Вид Бражник дубовий – Marumba quercus

([Denis & Schiffermüller], 1775)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Південна, частково Центральна та південно-східна Європа, Кавказ та Закавказзя, Мала та західна Азія, західний Казахстан, Туркменістан. В Україні зустрічається у степовій та лісостеповій зонах. Чисельність незначна. У деякі роки місцями нерідкісний вид, але загалом трапляються лише поодинокі особини.

Особливості біології. Розмах крил — 82–115 мм. Статевий диморфізм не досить виразний. Великий метелик з характерною зовнішністю: вузькі

видовжені крила з хвилястим зовнішнім краєм. Забарвлення мінливе, захисне. Передні крила жовтувато-світло-коричневі з кількома поперечними лініями. Задні — червонувато-бурі зі світлішим зовнішнім краєм та світло-жовтими плямами в задньому куті крила. Самиці відкладають близько 100 яєць. Овальні яйця 3,5х3 мм, блідо-зеленого кольору. Гусениці блакитно-зелені, мають довжину від 65 до 80 мм. Мешкає у мішаних лісах, дібровах, рідколіссях, іноді — у лісосмугах та парках. Впродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго триває з травня до липня, метелики активні у сутінках та вночі, не живляться. Гусінь розвивається з липня до вересня на дубах, переважно молодих. Лялечки зимують у ґрунті.

Заходи охорони. Найімовірніші загрози: знищення природних біотопів, застосування пестицидів у лісах. Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках та заказниках півдня України [5,19,20,23,30,33,42,44,45,46].

Вид Бражник прозерпіна – Proserpinus proserpina (Pallas, 1772)

Бражник прозерпіна (Proserpinus proserpina) — це рідкісний вид метеликів із родини бражникових, відомий також як бражник олеандровий малий. Назва походить від імені римської богині підземного царства Прозерпіни, а її ім'я походить від латинського proserpere (проростати), що вказує на її зв'язок із ростом насіння та землеробством, а друга назва — від рослин, якими живляться його гусениці (наприклад, зніт).
Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Ареал виду. Охоплює Центральну, Південну і Південно-Східну Європу, Південний Урал, Кавказ, Закавказзя, Західну та частково Центральну Азію, Казахстан. В Україні зустрічається майже повсюдно.

Біологічні особливості. Метелик з товстим кремезним тілом та порівняно невеликими крилами. Розмах крил — 34-39 мм. Статевий диморфізм невиразний. Зовнішній край крил хвилястий. Передні крила сірувато- або брунатно-зелені з широким затемненням біля краю та широкою темно-зеленою смугою посередині. Задні крила вохристо-жовті з брунатно-чорною облямівкою вздовж краю. Тіло сіро-зелене. Черевце з щіточкою на кінці з брунатно-зелених видовжених лусочок. Зустрічається на узліссях та лісових галявинах, ярах з чагарниками, рідколіссях, на лісових просіках, різнотравних луках, у степах, на пустирищах, узбіччях доріг тощо. Впродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго триває з середини травня до червня,

метелики активні у сутінках та вночі, живляться нектаром квітів. Гусінь розвивається з липня до серпня – вересня на онагрових та плакунових (плакун верболистий, зніт, енотера). Лялечки зимують у ґрунті. В Україні поширений майже повсюдно. Рідкісний у всіх регіонах, здебільшого зустрічаються лише поодинокі особини.

Заходи охорони. Вид занесений до Червоної книги України (охоронна категорія: рідкісний), а також до Червоного списку МСОП (брак даних про вид), Європейського Червоного списку (1991) (вразливий), Бернської (Додаток II), Боннської (Додаток II) конвенцій та Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄС «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори» (Додаток IV). Загрозами для виду є знищення природних біотопів, застосування пестицидів, випалювання трав. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду. Окремі популяції виду перебувають під охороною на природоохоронних територіях ряду країн Європи та Азії, у тому числі України, зокрема в Українському степовому, Луганському, Дніпровсько-Орільському і Карадазькому природних заповідниках, Національному заповіднику «Хортиця», національних природних парках «Великий Луг», «Приазовський» [5, 8, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,46, 50,56].

Вид Бражник скабіозовий — Hemaris tityus (Linnaeus, 1758).

Метелик харчується нектаром квітів скабіози (черсаку), звідси й його назва, є компонентом біоценозу і внесений до Червоної книги України, оскільки його чисельність зменшується.

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Ареал виду. Європа, південний Урал, Кавказ та Закавказзя, західна Азія, західний Казахстан, західний Сибір. В Україні зустрічається майже повсюдно. У деякі роки місцями, наприклад, у Луганському ПЗ, нерідкісний вид, але загалом зустрічаються лише поодинокі особини.

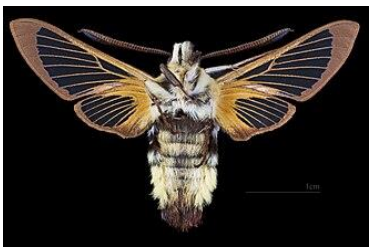

Hemaris tityus ♂ *Hemaris tityus* ♂

Особливості біології. Розмах крил — 29-33 мм. Статевий диморфізм невиразний. Метелик з товстим тілом та порівняно невеликими прозорими крилами. Лише вздовж зовнішнього краю крил є досить вузька іржаво-бура крайова облямівка. Черевце пухнасте, з чорними та бурими перев'язками, на кінці черевця є щіточка з темних видовжених лусочок. Зустрічається на узліссях та лісових галявинах, ярах з чагарниками, рідколіссях, на різнотравних луках. Упродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго триває з кінця квітня до липня, метелики активні вдень, живляться нектаром квітів. У сприятливі роки можливий розвиток другої генерації (літ метеликів — у липні-серпні). Гусінь розвивається з травня до серпня на трав'янистих рослинах: свербіжниці, черсаку, скабіозі, підмареннику та на чагарниках (жимолості). Лялечки зимують у ґрунті, іноді на поверхні ґрунту серед рослинних залишків.

Заходи охорони. Загрозами є знищення природних біотопів, застосування пестицидів, випалювання трави. Як компонент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках півдня України, зокрема у Луганському ПЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях постійного перебування виду [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 46,56}.

Підродина Ведмедиці - Arctiinae.

Вид Ведмедиця велика — Pericallia matronula (Linnaeus, 1758)

Метелик ведмедиця – комаха, що належить до ряду Лускокрилі, надродини Совкоподібні (Noctuoidea). Вона є представницею родини Еребіди (Erebidae), підродини Ведмедиці (Arctiinae). Метелик ведмедиця в англійській мові має назву, яка перекладається як «тигрова міль». Пов’язано це з характерними смужками, як у тигра. Наукова назва цього метелика – «Arctia» перекладається як «пухнастий ведмідь». Проте стосується це насамперед зовнішнього вигляду його волохатих гусениць. Назва «Велика Ведмедиця» найчастіше означає

сузір'я на північному небі (Ursa Major), яке в Україні відоме як Великий Віз (астеризм із семи яскравих зір), що допомагає орієнтуватися за Полярною зорею. Однак, «ведмедиця велика» також може бути назвою виду метелика (Pericallia matronula) з родини Arctiidae, який занесений до Червоної книги України.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. Лісова зона Євразії. В Україні поширений у Карпатах, Закарпатті, на Поліссі, Поділлі, частково у лісостеповій зоні. На Полтавщині повсюдно, малочисельний. Локальний.

Особливості біології. Досить великий метелик з характерною зовнішністю. Розмах крил — 69-90 мм. Переднє крило буро-коричневе з 4 великими жовтуватими плямами уздовж переднього краю. Задні крила яскраво-жовті з 2 рядками великих чорних плям. Черевце червоне з подовжнім рядком чорних плям. В Україні особливості біології вивчені недостатньо. Зустрічається у листяних та мішаних лісах, особливо з густим підліском, на узліссях та вирубках. Генерація одно- або дворічна. Літ імаго відбувається у червні-липні. Метелики активні вночі, іноді самці літають вдень. Самки відкладають яйця рядками на нижній бік листків кормових рослин. Гусінь живиться листям різноманітних дерев, чагарників і трав (дуб, ясен, ліщина, липа, верба, жимолость, кульбаба, подорожник, чорниця, нечуйвітер). Зимує гусінь у лісовій підстилці, у якій навесні і заляльковується.

Заходи охорони. Не розроблені. Як компонент біоценозу пасивно охороняється на деяких заповідних територіях (зокрема, у регіональному ландшафтному парку «Чернівецький»). Треба зберегти ділянки природних листяних та мішаних лісів з густим підліском. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісогосподарської діяльності (заборона знищення підліску та застосування пестицидів) [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 46,56].

Вид Ведмедиця-господиня — Callimorpha dominula (Linnaeus, 1758)

Ведмедиця-господиня (лат. Callimorpha dominula) — це вид метелика з родини ведмедицевих (Arctiidae), відомий своїми яскравими червоно-чорними крилами, що нагадують ведмедя (звідси й назва).

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. Європа (крім північних та деяких південних районів), Мала Азія, Кавказ, частково Закавказзя. В Україні поширення вивчене недостатньо. Мабуть, поширений на всій території, крім майже всієї степової зони. Досить локальний.

Біологічні ознаки. Яскравий метелик з характерною зовнішністю. Статевий диморфізм невиразний. Розмах крил — 45-55 мм. Переднє крило чорне з металічно-зеленим вилиском, білими та жовтими плямами неправильної форми. Задні крила яскраво-червоні з рядком чорних плям уздовж зовнішнього краю, які формують цілу чи розірвану перев'язку, та 1 чорною плямою у передній частині крила. Черевце червоне з подовжньою чорною стрічкою. Вразливий вид, за даними Червоної книги України його біотопом є листяні та мішані ліси з густим підліском, узлісся, галявини, чагарники, береги струмків та річок, довкола заболочених ділянок. Причинами зменшення чисельності є вирубування лісів та чагарників, викошування трав, застосування пестицидів, посилення рекреаційного навантаження. Дає 1 генерацію на рік. Метелики денні, літають у червні-липні (іноді до серпня). Самиці відкладають яйця на кормові рослини гусені: кропиву, незабудку, ожину, малину, жимолость, вербу та ін.). Гусінь заляльковується у травні. Зимує гусінь у білуватому нещільному коконі на поверхні ґрунту серед рослинних залишків.

Заходи охорони. Загрози: вирубування лісів та чагарників, викошування трав, застосування пестицидів, посилення рекреаційного навантаження на біотопи. Як компонент біоценозу пасивно охороняється на деяких заповідних територіях (зокрема, у Канівському ПЗ та у Карпатському БЗ). Треба зберегти ділянки вологих природних листяних та мішаних лісів з густим підліском. Доцільне створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісогосподарської діяльності (заборона знищення підліску та застосування пестицидів, викошування лісових галявин, випасу тварин серед лісових масивів тощо). 2010 року цей вид метеликів оголошено в Німеччині метеликом року [5,19,20,23,26,30,33,42,44,45,56].

Ряд Жуки (Твердокрилі) – Coleoptera

Родина Вусачі – Cerambycidae

Вид Вуса́ч дубо́вий вели́кий за́хідний — Cerambyx cerdo (Linnaeus, 1758)

Вид жуків з родини Вусачів. Вагомий внесок у вивчення біології, екології та господарського

значення виду зробили українські ентомологи Д.Ф. Руднєв і М.С. Грезе.

Назва жука вусача походить від його найвиразнішої ознаки — дуже довгих вусиків (антен), які часто бувають довші за тіло жука і нагадують довгі вуса. Латинська назва роду Cerambycidae походить від грецького міфу про пастуха Керамбоса, якого перетворили на жука, а в українській мові назва є прямим описом його зовнішнього вигляду.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. C. cerdo приналежний до європейської групи видів у складі європейського зоогеографічного комплексу. Ареал охоплює Європу, Кавказ та прилеглі регіони. Вказаний вид зустрічається тільки в Західній і Центральній, а також частково у Східній Європі. В Україні поширений у лісовій і лісостеповій зонах спорадично. В Карпатському Єврорегіоні поширений, майже, виключно в передгірних районах Закарпаття й Передкарпаття, причому на Закарпатті цей вид доволі часто трапляється в поясі передгірних дубових лісів, а на Передкарпатті його поширення є дуже спорадичним.

Особливості біології. Великий вид (довжина самців і самок — 20-55 мм). Вусики довші за тіло, 1-й членик потовщений, 3-5-й — вузлуваті, решта члеників плоскі, із сильно сплющеним зовнішнім краєм. Передньоспинка опукла, з перетяжками, на диску у складках неправильної скульптури, з гострим горбом по бічному краю. Надкрилля довгі, звужені до вершини, в зморшкуватій скульптурі. Відросток передньогрудей на вершині вертикально спадає. Відросток середньогрудей широкий, на вершині глибоко вирізаний. Западини передніх тазиків заокруглені або ледь вирізані зовні у вигляді кута. Тіло смолисто-чорне, надкрилля чорні, просвічують бурим або рудим на вершині. Личинка C. cerdo досягає 65-85 мм в довжину і 13-18 мм в ширину. Голова жовта з чорним переднім краєм. Є по 3 вічка з кожної сторони і поодинці на дорзальній і вентральній поверхнях скронь. Скроні без реберця в задній частині. Верхня губа поперечна, піднята посередині. Пронотум в поздовжніх боріздках в основній частині. Ноги з 4 члениками і кігтиком. Терґіт задньогрудей, стерніти середньо- і задньогрудей, а також мозолі черевця грубо ґранульовані.

Жуки трапляються на гілках та стовбурах дерев, часто в місцях ушкодження стовбурів, з яких витікає сік, і яким вони живляться. Літ триває з травня по липень включно. Роблять це переважно вночі. Жуки заселяють дуби, буки, граби, в'язи, волоські горіхи, іноді – липи. Віддають перевагу старим деревам з товстими стовбурами. Люблять і старі дубові пні. Вусач занесений до Червоної книги України.

Заходи охорони. Вид занесений до Червоного списку МСОП (охоронний статус: вразливий вид), Європейського Червоного списку (охоронний статус:

зникаючий вид), Червоної книги України (охоронний статус: вразливий вид), Бернської конвенції (Додаток II. Види фауни, що підлягають особливій охороні) та Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄС «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори» (Додаток II. Види рослин і тварин, що становлять особливий інтерес для Європейського Союзу, збереження яких потребує створення територій особливої охорони. Додаток IV. Види рослин і тварин, що становлять особливий інтерес для Європейського Союзу, які потребують суворих заходів охорони) [5,8,19,23,25,33,44,45,50].

Вид Вусач земляний хрестоносець (коренеїд хрестоносець) — Dorcadion equestre (Laxmann, 1770).

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. Євроазійський вид. Західна Європа, Румунія, Угорщина, Болгарія (на пд. до Греції), Молдова, чорноземна смуга Росії (на сході до Волги), Закавказзя. Заселяє лісостепову та степову зони України, Кримські гори.

Особливості біології. Генерація дворічна. Дорослі жуки зустрічаються з середини квітня до кінця травня (з середини червня — зрідка). 10-13 мм завдовжки. Тіло коренасте, опукле. Шовна (центральна) стрічка надкрил дуже широка, нерівна, нижче середини — у вигляді хреста. Вусики та ноги чорні. Личинки розвиваються в ґрунті, при розорюванні переходять до живлення коренями культурних злаків. Заселяє нерозорані осередки: цілинний степ, байраки, гірські схили, узбіччя доріг (іноді біотопи з негустими чагарниками). Тяжіє до добре розігрітих сонцем ділянок з розрідженим травостоєм. Личинки живляться листям озимих та інших злакових.

Заходи охорони. Спеціальні заходи охорони не здійснювалися. В комплексі з іншими безхребетними знаходиться під охороною в степових заповідниках України [5, 7, 16, 19, 23, 31, 33, 44, 45].

Вид Пижмиця пахуча або вусач мускусний — Aromia moschata (Linnaeus, 1758)

Вид жуків з родини Скрипунових. Науковий латинізований видовий епітет

«moschata» походить від давньогрецького «μόσχος» — «мускус». Український епітет «пахуча» є традиційною назвою, утворений від «пахнути», що пов'язано із пахучими захисними виділеннями імаґо із запахом мускусу.

Природоохоронний статус виду: Вразливий.

Ареал виду. Хорологічно Пижмиця пахуча входить до групи транспалеарктичних видів у палеарктичному зоогеографічному комплексі, населяючи Північну Євразію від Атлантичного на заході і до Тихого на сході океанів. В Україні Пижмиця пахуча є звичайним, подекуди — масовим видом, розповсюдженим по усій території країни. Вид тяжіє до річкових заплав вкритих вербовими лісами, також трапляється на поліських болотах вкритих вербовими чагарниками (верби попеляста, вушката, козяча), а у Карпатах підіймається до висоти 800-1000 м на північно-західному макросхилі і до 500-700 м — на північно-східному макросхилі.

Особливості біології. Тіло велике (13-40 мм), помірно широке, з металічним блиском синього, зеленого, бронзового або комбінованого з попередніх кольорів, забарвлення. У самців вусики довші за тіло, а у самок — коротші; їх 1-й членик на вершині з гострим виступом, 4-9-й членики з витягнутими зовнішніми кутами. Передньоспинка ледь поперечна, позаду вершини і перед основою перетягнута, з горбом посередині бічного краю, на диску з низкою горбистих виступів. Задні стегна помірно потовщені, заходять за вершину надкрил. Личинки сіруватого кольору з короткими щетинками. Середній шов голови виразний. Зчленований отвір вусиків широко відкритий. З кожної сторони голови є по одному вічку. Ноги довгі (4 членики і кігтик). Мозолі черевця в борозенках. Личинки заселяють живу деревину різних видів верби, що дає можливість поширюватись в міських екосистемах. Перед заляльковуванням вони прогризають плоский хід в лубі й вгризаються в деревину, створюючи лялечкову камеру з двома вужчими ходами — вверх і вниз. Розвиток триває 2-4 роки. Пижмиця пахуча є звичайним у природних і вторинних вербових лісах уздовж усіх типів прісноводних водойм, включно з річками, озерами, болотами, штучними ставками та водосховищами. Також A. moschata часто трапляється у великих містах, де для озеленення використовують десятки видів верб. Це пов'язано з тим, що личинки виду розвиваються у деревині верб.

У 2023-му році було здійснено консолідований аналіз знахідок Пижмиці пахучої в Україні і біокліматичне моделювання придатності середовищ існування. Результати показали широке поширення виду в Україні, переважно в межах лісової і лісостепової зон, а в степовій зоні і у

Карпатах Пижмиця пахуча є рідкісною. Кліматичні умови та рослинність у степу і Карпатах здебільшого непридатні для існування виду, тому вид тут поширений дуже нерівномірно і локально. Моделювання продемонструвало, що найбільш придатною для Пижмиці пахучої є північні й центральні регіони України.

Заходи охорони. Пижмиця пахуча занесена до II (1992 р.), III (2009 р.), IV (2021 р.) виданнів Червоної книги України. При цьому на глобальному рівні вид не потребує охорони і у переліках Міжнародного союзу охорони природи зазначений у категорії LC — «найменша загроза» [5,19,23,31,33,44,45].

Вид Вусач-пурпуронадкрил Кеглера — Purpuricenus kaehleri (Linnaeus, 1758)

Вусач-пурпуронадкрил Кеглера (Purpuricenus kaehleri (Linnaeus, 1758 = Cerambyx hungarica Herbst = Cerambyx melanocephalus Voet, 1778) — вид жуків з родини вусачів.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. P. kaehleri належить до пан'європейської групи видів, європейського зооґеографічного комплексу. Ареал охоплює Європу, Кавказ, Закавказзя, Північний Іран, Малу Азію, Близький Схід. В Карпатському Єврорегіоні відомий за вказівкою Мар’яна Ломницького (1884 року) для Передкарпаття.

Особливості біології. Жуки завдовшки 9–20 мм. Передньоспинка чорна (іноді частково червонувата), в рідких щетинках. Надкрила червоні, з великою чорною плямою посередині. Генерація одно-, рідко дворічна. Жуки літають з травня до серпня. Парування відбувається в червні–липні. Заляльковування проходить поблизу основ гілок стовбура. Зустрічається в листяних та мішаних лісах, на узліссях, в садах. Заселяє стовбури та гілки (мертві та відмираючі) плодових кісточкових, виноградну лозу, а також дуб, каштан, акацію, тополеві та ільмові, часто зустрічається і на квітках. Дендрофаг.

Заходи з охорони: Охороняється в Канівському заповіднику та заповіднику «Розточчя» [5, 23, 44, 45].

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина Мегахіліди – Megachilidae

Вид Гоплітіс рудий — Hoplitis (Megalosmia) fulva (Eversmann, 1852)

Гоплітіс рудий — це вид дикої бджоли, наукова назва якої Hoplitis fulva (Eversmann, 1852). Це перетинчастокрила комаха (ряд Hymenoptera) з родини бджолиних мегахілід (Megachilidae).

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Рідкісний напівпустельно-степовий палеарктичний вид, зустрічається локально, пов'язаний переважно з піщаними ґрунтами. Ареал включає південну, східну та центральну Європу, Кавказ, Туреччину, Сирію, Казахстан, Монголію, Китай. В Україні зареєстрований у Харківській, Полтавській, Херсонській, Донецькій і Луганській областях.

Особливості біології. Тіло чорне, крила затемнені, усі ноги, за винятком тазиків, червоно-жовтого кольору. Джгутики вусиків спереду коричневі. Від інших представників роду у фауні України відрізняється великими розмірами — довжина тіла самиці досягає 18 мм. Налобник самиці з кілем, кліпеус увігнутий. Тіло переважно опушене світло-рудими волосками. Усі тергуми черевця на апікальних краях мають суцільні перев'язки. 1-й стернум самця даховидний, другий — з поперечною пластинкою, лопата 7 тергуму з глибокою та широкою виїмкою. Мешкає в заплавних пісках річок Дніпро, Сіверський Донець та Ворскла. Має одне покоління на рік, літає в червні та липні. Віддає перевагу квіткам бобових. Будує багатокоміркові гроноподібні гнізда в готових порожнинах у ґрунті, комірки виготовляє із пережованих листків. Вид із недостатньо вивченою біологією гніздування. Активний запилювач бобових рослин.

Заходи охорони. Стації мешкання зникають внаслідок зарегулювання русел річок, рекреації, збільшення насаджень штучних лісів на пісках в заплавах річок. Треба провести більш ретельні пошуки місць перебування, оцінку чисельності та стану популяції виду в Україні та створити заказники в місцях його знаходження [5, 23, 32, 45].

Рід Джміль – Bombus

Вид Джміль вірменський —

Bombus (Thoracobombus) armeniacus (Radoszkowski, 1877).

Назва **«джміль»** означає велику, волохату комаху з роду *Bombus* (родина бджолиних), що є цінним запилювачем. Походить назва, ймовірно, від звуконаслідування (дж-дж) або пов'язана з плетінням (через мохнатість), а в переносному значенні може вказувати на гладку, огрядну людину.

Джміль (лат. Bombus) — це рід перетинчастокрилих комах родини бджолиних, відомий своїм густим волохатим тілом та здатністю запилювати рослини. Існує понад 250 видів джмелів, таких як джміль міський, садовий, земляний, кам'яний та інші, що відрізняються за зовнішністю та місцями проживання.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Вид поширений від Литви до передгір'я Паміру і Тянь-Шаню, Казахстан, Мала Азія, Закавказзя, південь Західного Сибіру. В Україні знайдений у Тернопільській, Черкаській, Херсонській, Кіровоградській, Донецькій, Харківській, Сумській, Полтавській, Дніпропетровській областях та у Криму.

Особливості біології. Довжина тіла самок — 22-25 мм, самців — 15-17 мм. Щоки сильно подовжені. На спинці між крилами суцільна перев'язка із чорних волосків із чіткими краями. Краї задніх гомілок у чорних волосках. Все черевце за винятком останнього сегменту покрите жовтими волосками. Чоло і все тім'я в чорних волосках. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до вересня. Запилювач багатьох сортів сільськогосподарських рослин.

Заходи з охорони. Зустрічається дуже рідко. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки

полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Охороняється в Українському степовому ПЗ («Хомутовський степ») та Чорноморському БЗ. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль глинистий - *Bombus (Megabombus) argillaceus Smith, 1854*

Природоохоронний статус виду: Вразливий

Ареал виду. Поширений у центральній частині Палеарктики, в Україні зустрічається в багатьох областях та в Криму.

Особливості біології. Тіло чорне, крила темні. Верхні краї бічних вічок знаходяться на рівні або вище верхнього краю складних очей. Передня та задня частини мезосоми опушені жовтими волосками. Ширина перев'язки із чорних волосків між крилами небагато менша за ширину перев'язки з жовтих волосків на передній частині мезосоми. Метасома вкрита чорними волосками. Довжина тіла самок - 20-23 мм, самців - 14-15 мм.

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, полілект, запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого йдуть на зимівлю, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах мишоподібних гризунів. Робочі особини цього виду не роблять окремих запасів пилку в гнізді, личинки харчуються через так звані кишені, які наповнюються свіжепринесеним пилком. За сезон розвивається одне покоління, що складається з декількох виводків. В одному гнізді вирощується 50-100 робочих особин та приблизно така ж кількість репродуктивних особин – самців та майбутніх маток. Літає з квітня до жовтня. Важливий запилювач багатьох квіткових рослин, у тому числі сільськогосподарських, таких як плодово-ягідні, баштанні культури.

Загальна чисельність по Україні невідома. В основних біотопах зустрічається рідко. На окремих ділянках навесні можна спостерігати до 10 молодих маток на 1 га. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Чисельність також сильно скоротилася в результаті оранки вторинних біоценозів.

Заходи з охорони. Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль лезус - *Bombus (Thoracobombus) laesus Morawitz, 1875*

Природоохоронний статус виду. Вразливий

Ареал виду. Поширений у Центральній та Західній Палеарктиці. В Україні відмічений у Передкарпатті, Карпатах, Чернівецькій, Одеській, Херсонській, Кіровоградській, Полтавській, Харківській, Донецькій областях.

Зустрічається дуже рідко. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами.

Особливості біології. Довжина тіла маток 16-18, самців - 14-16 мм. Вся спинка в жовтих і жовтуватих волосках. Третій тергум черевця без чорних волосків. Довжина щік трохи менша (в 1,1 раза) за ширину мандибул у місці їх прикріплення.

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Переважно зустрічається на степових ділянках, приурочений до степів південного типу. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, що складається із декількох виводків. Літає з квітня до жовтня. Зустрічається дуже рідко. В більшості вказаних точок в Україні зареєстровані лише поодинокі знахідки. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Запилювач квіткових рослин, в тому числі сільськогосподарських, таких як люцерна, конюшина, огірки, гарбузи, інші бахчеві культури.

Заходи з охорони. Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль моховий - *Bombus (Bombus) muscorum (Linnaeus, 1758)*

Природоохоронний статус виду: Рідкісний.

Ареал виду. Поширений у Палеарктиці, але в усіх частинах ареалу зустрічається рідко. В Україні знайдений у більшості областей (сучасні знахідки виду у західній Україні наведено за даними І.Б. Коновалової), в тому числі в Криму, де раніше не відмічався.

Чисельність і причини її зміни: скрізь зустрічається рідко, але в окремих біотопах щільність виду може досягати 3-5 гнізд на 1 га. До зниження чисельності призводить значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час оранки полів або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Матки також гинуть під час спалювання восени сухого листя та навесні через різні захворювання.

Особливості біології. Тіло чорне, крила затемнені. Вся спинка вкрита рудими або жовтими волосками без домішки чорних, колір варіює від світлих до більш темних відтінків. Черевце покрите жовтими волосками, при цьому третій тергум без домішки чорних волосків. Довжина щік трохи більша (в 1,1 раза) за ширину мандибул у місці прикріплення. Довжина тіла маток – 22-24 мм, самців – до17 мм. Як і у інших видів джмелів робочі особини, особливо у першому виводку, значно менші за матку.

Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, полілект. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мохом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо в заглибленнях на поверхні землі під мохом або сухим листям. У гнізді вирощується до 100 стерильних робочих особин, які виконують усі роботи, а матка лише відкладає яйця. Наприкінці літа виводяться самці та майбутні матки. Матка живе 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців. Запилювач багатьох квіткових рослин, у тому числі сільськогосподарських, таких як плодово-ягідні культури, конюшина, люцерна.

Заходи з охорони. Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон. Необхідно створити нові заказники і заповідники в інших місцях мешкання виду. Для відновлювання чисельності виду можна створювати мікрозаказники зі штучними гніздовими конструкціями для поселення джмелів [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль пахучий —

Bombus (Subterraneobombus) fragrans (Pallas, 1771)

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Поширений у степах центральної частини Палеарктики від Словакії, Угорщини до Західного Китаю, півночі Ірану та Монголії. В Україні зустрічається в степовій зоні. За останні 100 років поширення виду значно скоротилося. Зокрема, він майже зник із більшості території Криму, де зустрічався на початку — середині минулого століття (сучасні знахідки є лише з території Керченського півострова). Також раніше були поодинокі знахідки виду й у лісостеповій зоні.

Особливості біології. Довжина тіла матки — 28-35 мм, самців — 18-23 мм. Тіло чорне, крила затемнені. На спинці між крилами суцільний перев'яз із чорних волосків із чіткими краями, інша частина покрита густими жовтими волосками. Краї задніх гомілок у чорних волосках. Все черевце покрите жовтими волосками. Чоло й невелика частина тімені в чорних волосках. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мохом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах гризунів. На відміну від більшості інших видів джмелів матки відкладають свої яйця не групою по 6-10 штук, а кожне в окремих комірках. Така особливість біології робить цей вид перспективним для штучного розведення. В гнізді вирощується 50-100 робочих особин, після чого приблизно така ж кількість репродуктивних особин — самців і майбутніх маток; статевої зрілості матки досягають навесні наступного року; матки живуть 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців. Запилювач багатьох степових рослин і таких, що культивуються в степовій зоні України, зокрема баштанових культур.

Заходи охорони. Зникає через скорочення площ степових ділянок та знищення гнізд під час сінокосіння та оранки земель, загибелі дорослих особин при обробках полів пестицидами. Це найкрупніший вид джмелів, він може бути здобиччю для колекціонерів. Охороняється в заповідниках

степової зони. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль червонуватий —

Bombus (Megabombus) ruderatus (Fabricius, 1775)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Ареал цього виду охоплює територію Давнього Середземномор'я на сході до Малої Азії. На території України вид зустрічається у західних, північних та центральних районах. За останнє десятиріччя зареєстрований у Харківській, Полтавській, Донецькій областях та у Криму. Нещодавно також підтверджено його знахідку на заході Поділля та Закарпатті (за даними І.Б. Коновалової).

Особливості біології. Довжина тіла маток — 20-22 мм, самців — 18-20 мм. Довжина щік майже в 2 рази більша за ширину мандибул у місці їх прикріплення. Ширина перев'язки із чорних волосків між крилами трохи більша за ширину перев'язки з жовтих волосків на передній частині спинки. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують під землею в норах мишоподібних гризунів або під мохом чи листям, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо на поверхні землі або в норах гризунів. Літає з квітня до жовтня. В одному гнізді вирощується до 100 робочих особин та приблизно така ж кількість репродуктивних особин — самців і майбутніх маток; статевої зрілості матки досягають навесні наступного року; матки живуть 1 рік, а робочі особини від 1 до 3 місяців. Запилювач квіткових рослин, у тому числі сільськогосподарських, таких як огірки, гарбузи та інші бахчеві культури.

Заходи охорони. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Охороняється в Українському степовому, Опукському, Карадазькому ПЗ та у ПЗ «Медобори». Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Вид Джміль яскравий —

Bombus (Thoracobombus) pomorum (Panzer, 1805)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Західно-палеарктичний вид, поширений у Європі від Англії та Франції на заході до Південного Уралу на півночі до Скандинавії, та у Туреччині. Є відомості про його знаходження у Середній Азії. В Україні зареєстровано в Київській, Львівській, Полтавській, Тернопільській та Чернівецькій областях. Ареал виду охоплює Європу (крім крайнього Півдня та північної частини) і Середню Азію.

Особливості біології. Довжина тіла маток 18-20, самців — 16-18 мм. Верхні краї бічних вічок перебувають на рівні або вище верхнього краю складних очей. Чоло нижче основи вусиків у чорних волосках. Довжина щік в 1,3 раза більша за ширину основи мандибул. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, важливий запилювач багатьох рослин. Луки, гірські та вапнякові схили, узбіччя доріг. Соціальний вид. Самки запліднюються самцями восени, після чого зимують, а навесні кожна молода матка самостійно будує гніздо. Особливості гніздування цього виду спеціально не вивчалися. За сезон розвивається одне покоління, яке складається із декількох виводків робочих особин, після чого вирощується репродуктивне потомство. Літає з квітня до жовтня. Запилювач багатьох рослин, в тому числі таких, що культивуються в степовій зоні України.

Заходи охорони. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Охороняється в заповідниках степової та лісостепової зон України. Необхідно створити заказники і нові заповідники в інших місцях мешкання виду [5, 23, 32, 33, 44, 45].

Ряд Бабки – Odonata

Родина Коромисла – Aeshnidae

Вид Дозорець-імператор — Anax imperator Leach, 1815

Наукова назва бабки дозорець-імператор – Anax imperator. Імператором вона названа через свої значні габарити. Дозорцем цей вид звуть, бо самці дуже територіальні, та постійно вартують, щоб ніхто інший не посягнув на їхній простір. Дозорець-імператор належить до роду Дозорець (Anax), родини середніх та великих бабок – Коромисла (Aeshnidae). Всі вони полюють та переслідують здобич у польоті.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Палеарктичний вид. По всій території України, але популяції доволі малочисельні.

Особливості біології. Довжина тіла дорослої бабки дозорець-імператор становить 7,8-8,5 см. Розмах крил в представників цього виду сягає 4,5-5 см. Дозорець-імператор вважається однією з найбільших бабок в Європі та найбільшою – в Україні. Груди зелені. Основа перетиночки біла, вершина — сіра. Самці: нижній анальний придаток складає близько третини довжини верхніх анальних придатків, його довжина більша за ширину, кінці верхніх анальних придатків заокруглені. Самки: потиличний трикутник без придатків. Тіло — 83-85, крила — 45-51 мм. Самець імператора-дозорця відрізняється яскраво-блакитним черевцем, тоді як у самиці воно зелене або зелено-коричневе. Як для самців, так і для самиць характерна яблучно-зелена грудна клітка з товстою чорною смугою, що тягнеться вниз по череві. Також впізнаний вигляд дозорцю-імператору (незалежно від статі) надають великі округлі зелено-блакитні очі та чорні або жовті ноги. Точна вага представників цього виду невідома. Проте в цілому бабки важать від 565 до 850 мг. Кожне з чотирьох крил у дозорця-імператора ретельно контролюється окремим м’язом. Саме завдяки цьому забезпечується широкий діапазон рухів. Тому дозорець-імператор має змогу повертати крила під час руху як вгору, так і вниз. Крім того, він може миттєво піднімати їх та бездоганно контролювати кожний свій рух. Цікаво, що майстерність дозорця-імператора в повітрі вже зараз надихає вчених та інженерів на новітні технології створення дронів та дослідження космосу.

Великі ставки, неглибокі озера, річки з повільною течією, канали та затоплені гравійні кар’єри – типове середовище існування дозорця-імператора. Головною вимогою до водойм існування є наявність значної кількості водної рослинності. Дозорець-імператор довго літає без відпочинку. Самці майже нескінченно патрулюють свої території. Під час польоту ця бабка розвиває швидкість до 48-50 км/год. Вид населяє узлісся та лісові галявини, мешкає вздовж берегів річок, озер і ставків. Імовірно, має дворічну генерацію. Літ імаго — з червня до вересня. Хижаки, живляться дрібними літаючими комахами, зокрема кровососами, дрібними метеликами, жуками. Яйця відкладають у тканини листків і стебел водяних рослин. Самці дозрівають впродовж 12 днів, а самиці – 13 і 16 днів. Через 9 днів після цього ці комахи вже починають сезон розмноження. Личинки одні з найбільших серед личинок інших бабок (досягають 60 мм); впродовж життя линяють близько 12 разів. Вони теж хижаки: підстерігаючи здобич (дрібні ракоподібні, п'явки, пуголовки, личинки водяних комах), тривалий час можуть сидіти нерухомо на дні або серед водоростей. Самці дозорця-імператора дуже територіальні. Вони докладають чимало зусиль, щоб захистити свою територію, особливо під час розмноження.

Заходи охорони. Рекомендується охороняти місця перебування виду (прибережну смугу та водойми) від забруднення [5, 19, 23, 28, 33, 44, 45].

Ряд: Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина: Складчастокрилі оси – Vespidae

Вид Евмен трикрапковий — Eumenes tripunctatus (Christ, 1791)

Назва комахи евмен (рід Eumenes, родина ос-одиначок) походить від давньогрецького слова, що асоціюється з «духом», «волею» або «прагненням», і вказує на родину цих ос, які будують глечикоподібні гнізда з глини, щоб відкладати яйця та забезпечувати личинок їжею. Це комахи-хижаки, які полюють на інших членистоногих, щоб їхні личинки мали чим харчуватися.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Ірано-Туранський вид. Ареал — від України до Монголії і Китаю. В Україні — у Донецькій, Харківській, Полтавській, Херсонській, Запорізькій областях і в Криму.

Особливості біології. Єдиний вид роду Eumenes у фауні України з основним оранжевим забарвленням тіла. На другому членику черевця три чорних крапки. Довжина тіла — 12-17 мм. Степовий вид. Зустрічається винятково на ділянках псамофітних степів. На рік дає 2 генерації. Літає протягом усього теплого періоду року. Споруджують на рослинах однокоміркові гнізда із землі у формі округлого глечика з горлечком. Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги.

Заходи охорони. Відносно висока чисельність виду локально зберігається на псамофітних ділянках Північного Приазов'я. Причини зміни чисельності виду: скорочення площ цілинних псамофітних степів. Багато місць мешкання виду знаходяться на заповідних територіях. Необхідне додання заповідного статусу всім збереженим ділянкам цілинних псамофітних степів [5, 23, 33, 42, 45].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Родина Шовкопряди-лемоніїди - Lemoniidae

Вид Ендроміс березовий — Endromis versicolora (Linnaeus, 1758)

Назва Ендроміс (Endromis) походить від грецьких слів "endron" (внутрішній) та "omis" (плече/рука). Хоча точне тлумачення не завжди очевидне, воно стосується молі Ендроміс березовий (Endromis versicolor), представника родини шовкорядів, що мешкає в березових гаях, і назва вказує на його характерні особливості або середовище існування.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Лісова, частково лісостепова зони Євразії, Кавказ та Закавказзя (Вірменія). В Україні — зона мішаних лісів, частково лісостепова зона. Локальний.

Особливості біології. Розмах крил — 45-75 мм. Статевий диморфізм виразний. Переднє крило світло-коричневе з білуватим напиленням, біля його вершини є 3 чіткі білі плями. Середня частина передніх крил відокремлена чорнуватими ламаними лініями, у проміжку котрих є вуглувата чорна пляма. Задні крила у самця охристо-коричневі (у самиці — сірувато-руді) з ламаною смугою та білими плямами вздовж зовнішнього краю крила. Тіло дуже пухнасте.

Зустрічається у мішаних лісах, особливо у молодих березняках. Впродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго відбувається з кінця березня до початку травня. Метелики активні удень за сонячної погоди, іноді увечері та вночі. Самки відкладають яйця увечері та вночі. Гусінь живиться листям берези, іноді — граба, ліщини, липи та інших дерев; розвивається у травні-серпні, зимує у коконах серед лісового опаду, у яких навесні і заляльковується.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані, можливо, хімічна обробка лісів. Як компонент біоценозу пасивно охороняється у деяких ПЗ, зокрема, Поліському. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з певною регламентацією лісогосподарської діяльності [5, 19, 23, 33, 45,56].

Ряд Жуки (Твердокрилі) – Coleoptera

Родина рогачевих – Lucanidae

Вид Жук-о́лень, або рогач звичайний — Lucanus cervus (Linnaeus, 1758)

Найвідоміший представник родини рогачевих (Lucanidae). Пліній згадує жуків-оленів у своїй «Природничій історії», називаючи їх "Lucanus", що означає «той, що мешкає в Луканії» — області в північній Етрурії, де їх використовували як амулети. Згодом цю назву було дано всьому роду жуків. У 1758 році Карл Лінней описав цей вид у своїй праці «Systema naturæ», давши йому видовий латинський епітет «cervus», що означає «олень».

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Західнопалеарктичний суббореальний вид. Жук-олень є представником голарктичного роду *Lucanus* (Scopoli, 1763), який налічує близько 50 видів, що поширені на території Європи, Південно-Східної Азії та Північної Америки.

Особливості біології. Він є найбільшим з твердокрилих фауни України, досягаючи, разом з «рогами», 7,5 см завдовжки. Імаго з'являються в травні, літають до початку серпня, переважно ввечері. Мезофільний вид. Вони не їдять, лише п'ють інколи сік, що витікає з поранень на стовбурах дерев. Самки відкладають яйця на гниючу деревину. Личинки сліпі, С-подібні. Живляться гниючою деревиною стовбурів дерев. Тіло личинки кремового кольору прозоре з помаранчевими ногами та головою, з двома рядами

коричневих цяток. Личинки за допомогою ніг здатні стрекотати з частотою 11 кГц, що, можливо, забезпечує їхню комунікацію між собою. Личинки линяють декілька разів та перетворюються на лялечку. Тривалість личинкової стадії 4-6 років.

Час льоту жука-оленя триває з середини-кінця травня до середини липня. Тимчасові рамки льоту можуть незначно змінюватися залежно від погодних умов і ділянки ареалу — на півдні льот жуків починається раніше, а ближче до північних широт — пізніше, наприклад, у Великій Британії імаго часом можна спостерігати в серпні — вересні. Літ відносно розтягнутий і в середньому триває приблизно 3-4 тижні. Самці зустрічаються переважно до першої декади липня. Запліднені самки, які ще не відклали яйця, можуть зустрічатися протягом усього липня, аж до перших чисел серпня. Добовий час активності виду може варіюватися залежно від регіону: у північній частині ареалу жуки активні переважно в сутінках і відносно мало активні вдень, у той час як на півдні ареалу жуки ведуть переважно денний спосіб життя.

У денний час жуки-олені найчастіше перебувають на стовбурах дерев біля ушкоджень з деревним соком, що витікає, який служить їм їжею. Також жуки можуть харчуватися соком з пошкоджених молодих пагонів дерев і чагарників. У дощову і вітряну погоду, при похолоданні неактивні. Літають переважно вдень, а також у теплі вечори і в сутінках. У темряві політ припиняється. Згідно зі спостереженнями, самці мають більшу схильність до польотів, ніж самки. Жуки здійснюють перельоти переважно на короткі дистанції, рідше — на відстані до 3 км. Політ відносно швидкий і керований. Зліт з горизонтальної поверхні дається важко, і не кожен старт буває вдалим. Тому жуки зазвичай злітають зі стовбурів дерев, розвиваючи достатню підйомну силу. Під час польоту самці тримають своє тіло майже вертикально, щоб компенсувати мандибули, що переважують. При температурі повітря нижче +16 °C жуки не літають.

Живе в дуплах старих та мертвих дерев у лісах та лісопосадках. Лісове господарство, зменшуючи кількість старих та мертвих дерев у лісах, знищує також житла цих комах, як і багатьох інших ксилобіонтів. Колись жук-олень був звичайним видом по всій Європі, тепер же його популяція постійно зменшується.

Самці часто агресивні щодо інших самців свого виду: досить часто вступають у бійки між собою за доступ до місць витікання деревного соку або за самок. Такі битви зазвичай відбуваються на стовбурах дерев, коли один самець перебуває вище за іншого. Переможцем найчастіше стає нижній самець. Побачивши супротивника, самці приймають загрозливу позу — піднімають передню частину тіла догори і широко розправляють у сторони вусики. Якщо погрози не діють, самець атакує супротивника. При цьому

самці зазвичай високо піднімаються на передніх і середніх ногах («встаючи на диби»), широко розкривають щелепи і кидаються один на одного. Під час таких бійок кожен із суперників намагається підчепити супротивника за кути надкрил своїми мандибулами, підняти його в повітря, а потім скинути вниз. Сила змикання мандибул самців велика — в ході таких сутичок вони можуть проколювати відростками жвал тверді надкрила, а часом і голови суперників, щоправда, такі «поранення» ніяк не позначаються на життєдіяльності жуків. Розвинені мандибули часто використовуються жуками для рішучого захисту від нападників (зокрема й людей).

Заходи охорони. Вид занесений до Червоної книги України (охоронний статус: рідкісний вид), Бернської конвенції (Додаток III. Види фауни, що підлягають охороні) та Директиви Європейського Союзу 92/43/ЄС «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори» (Додаток II. Види рослин і тварин, що становлять особливий інтерес для Європейського Союзу, збереження яких потребує створення територій особливої охорони. Додаток IV. Види рослин і тварин, що становлять особливий інтерес для Європейського Союзу, які потребують суворих заходів охорони). За повідомленням Чорнобильського Радіаційно-екологічного Біосферного Заповідника, опублікованого у липні 2025 року, в Україні жук-олень опинився під загрозою зникнення. Через знищення мертвої деревини цей рідкісний вид стрімко втрачає середовище існування. Сучасне лісове господарство рідко залишає мертві дерева в лісі, що призводить до знищення середовища існування цього рідкісного виду. Основними резерватами його збереження є природоохоронні території із природною динамікою лісового покриву [5, 19, 23, 25, 27, 33, 42, 44, 45, 50].

Ряд Жуки (Твердокрилі) – Coleoptera

Вид Жук-самітник — Osmoderma barnabita (Motschulsky, 1845)

Родина: Scarabaeidae, Cetoniinae. «Жук-самітник» – це назва рідкісного виду жуків (Osmoderma barnabita), що належить до родини пластинчастовусих, відомого своїм приємним фруктовим ароматом (схожим на сливу чи абрикос) та тим, що його личинки живуть у відмерлій деревині старих листяних дерев, а дорослі особини з'являються ввечері та вночі. Цей жук є важливим індикатором здоров'я старих лісів і занесений до Червоної книги України, оскільки його чисельність зменшується через знищення місць проживання.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Вся зона листяних лісів Європи на північ до межі поширення дуба (Пд. Швеція — Фінляндія), південна межа в Україні проходить від гирла Дунаю (Ізмаїл) на Бендери, пд. Вінницької, Кіровоградську областей, Полтаву, по середній течії р. Сіверський Донець (Слов'яногорськ) і далі на схід.

Особливості біології. Тіло велике, масивне, 22-35 мм. Забарвлення чорно-рудувате, блискуче, з бронзовим або зеленуватим відблиском. Передньоспинка в самців з глибокою, а в самок з плоскою повздовжньою борозенкою і двома дрібними горбиками перед серединою. Стаціями цього виду в Україні є широколистяні ліси. Тримається здебільшого дуплистих дерев, переважно в нижніх ярусах лісів. Вдень ховається по гнилих дуплах яблунь, груш, дубів, найчастіше осокорів. Літають надвечір та вночі, інколи прилітають на світло. Комахи активні в серпні-вересні. Фітофаг, живиться соком, який витікає з дерев. Личинки розвиваються за рахунок гнилої деревини листяних порід. Генерація виду в Україні — не менше 2-3 років.

Заходи охорони. Зникає внаслідок санітарних вирубок лісу, застосування пестицидів у лісових масивах. Внесений до Червоних Книг багатьох країн Європи [5, 19, 23, 31, 33, 42, 44, 45].

Ряд Бабки – Odonata

Родина Кордулегастрові - Cordulegastridae

Вид Кордулегастер кільчастий (Кордулегастер Болтона) — Cordulegaster boltoni (Donovan, 1807)

Кордулегастер кільчастий (Cordulegaster boltonii або C. annulatus) — рідкісний вид великих різнокрилих бабок з родини Кордулегастрові (Cordulegastridae), занесений до Червоної книги України як вразливий вид. Ця комаха має чорне тіло з жовтими кільцями на черевці, живе біля проточних водойм у лісових зонах, полюючи на інших комах.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Охоплює Європу та східну частину Східноєвропейської рівнини. В Україні: переважно зони Мішаних лісів та Лісостепова.

Особливості біології. Потиличний трикутник жовтий. Середні сегменти черевця з 2 жовтими поперечними смугами. Самці: верхні анальні придатки біля основи зближені. Самки: основа яйцеклада жовта. Тіло — 76-82, крила — 41-46 мм. Населяє узлісся та галявини рівнинних і гірських лісів, заплавні луки й чагарники вздовж річок і озер. Личинки живуть у проточних

водоймах. Самка відкладають яйця у водойму з повітря (під час льоту). Імаго і личинки — хижаки, полюють на дрібних літаючих комах, переважно в затінених місцях. Личинки живляться водяними комахами.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: хімічне та органічне забруднення водойм. Треба докладно вивчити особливості біології виду. Рекомендується створити ентомологічні заказники на водоймах, де виявлені личинки [5, 19, 23, 28, 33, 44, 45].

Ряд: Рівнокрилі - Homoptera
Родина: Червеці гігантські - Marganodidae

Вид Кошеніль польська — Porphyrophora polonica (Linnaeus, 1758)

Слово «кошеніль» означає червоний барвник, який отримують із висушених тіл спеціальних комах (червеців), і також самі ці комахи. Цей яскравий пурпурово-червоний барвник, відомий як кармін, використовується в харчовій, косметичній та текстильній промисловості. В минулі століття у західних і південних районах України було розвинуте промислове виробництво червоної фарби (карміну) з «цист» кошенілі польської. Місяць червень дістав свою назву завдяки тому, що цього місяця починають збирання «черви» — личинок цієї комахи. З них в давнину добували червону фарбу, якою фарбували тканини. Комах збирають незадовго перед тим, як жіноча черва (личинка) досягне зрілості, тобто в кінці червня, зазвичай на день святого Іоанна Хрестителя (24 червня), тому в багатьох країнах народна назва барвника — «кров святого Іоанна».

Природоохоронний статус виду. Недостатньо відомий.

Ареал виду. Західна та східна Європа. До середини XX століття зустрічався майже на всій території України, проте з 1960-х рр. зареєстрований не був.

Особливості біології. Самиці широкоовальні, завдовжки 1,5-6,6 мм, червоного або вишнево-фіолетового кольору. Вусики 7-8-членикові, членики короткі та широкі. Очі добре розвинені. Ноги великі, особливо передні, копальні, з великим кігтиком. Тіло вкрите довгими щетинками. Самці завдовжки 2,25-3,5 мм, блакитно-фіолетові. Очі великі, груди чорні, тергіти черевця фіолетові. Вусики довгі, 9-10-членикові. Передні ноги короткі, задні — довгі, лапки мають кігтик.

Має 1 генерацію на рік. Зимують личинки в яйцевих мішках. Після пробудження личинки пересуваються в пошуках кормових рослин (суниця, перстач, гусячі лапки, гірчак, остудник голий, мучниця, материнка). По їхніх стеблах личинки спускаються до коріння, перетворюються в нерухомі

кулясті «цисти» синього чи фіолетового кольору. Розвиток триває до середини липня. Дорослі комахи з'являються в липні — на початку серпня. Самці гинуть після парування. Запліднена самиця заривається у ґрунт і протягом кількох діб відкладає 300–700 яєць у яйцевий мішок, після чого гине. Личинки з'являються через місяць.

Заходи охорони. Спеціальні заходи охорони не проводяться [5, 45].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Вид Красик веселий — Zygaena laeta (Hübner, 1790)

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Південні райони Центральної та Східної Європи, Північний Кавказ, Мала Азія та Близький Схід. В Україні останніми роками знайдений у Криму, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Харківській, Полтавській, Черкаській, Київській, Житомирській, Чернігівській, Вінницькій та Одеській областях. До 1940 року вид спостерігався також у Миколаївській, Чернівецькій та Івано-Франківській областях.

Особливості біології. Розмах крил — 25-32 мм. Патагії та тегули червоні. Переднє крило чорне з червоними плямами, що злилися; плями без жовтувато-білого обрамлення. Заднє крило червоне з чорним зовнішнім краєм. Черевце чорне із широким червоним паском (на 4-5 сегментах). Дає 1 генерацію на рік. Метелики денні, літ — у липні-серпні. У кладці 10-35 яєць, яйце розвивається 6-12 днів. Гусінь живиться листям миколайчиків (*Eryngium campestre* L.), заляльковується в кінці червня — липні у веретеноподібному жовтувато-сірому "пергаментному" коконі. Фаза лялечки триває 12-17 днів, зимує гусінь. Місця перебування — ділянки цілинного степу, яри, низькогірські трав'янисті схили. Наукове значення: може бути використаний у якості індикаторного виду для екологічних досліджень.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: ураження гусені природними паразитами *Cotesia zygaenarum* (Marshall) та скорочення місць перебування через господарську діяльність. Охороняється у Канівському, Дніпровсько-Орельському, Карадазькому та деяких інших ПЗ. Треба зберігати ділянки цілинного степу, заборонити випасання худоби та викошування трав у місцях, де виявлено особини виду [5, 19, 20, 23, 30, 33, 42, 45,56].

Ряд Жуки (Твердокрилі) – Coleoptera

Родина Жуки-туруни – Carabidae

Вид Красотіл пахучий — Calosoma (s.str.) sycophanta (Linnaeus, 1758)

Слово **"Красотіл"** (Calosoma) означає рід великих жуків-турунів, відомих своїм яскравим металевим забарвленням та корисною роллю у знищенні шкідників, особливо гусениць, у лісах та садах, і їх навіть використовували для біоконтролю. Ці жуки мають широку передньогрудину, чорно-сині або зеленуваті надкрила, а в разі небезпеки виділяють різкий запах.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Палеарктичний вид. Акліматизований у США. Поширений майже по всій території України, частіше на півдні.

Особливості біології. Завдовжки 22-31 мм. Тіло широке, плечові кути виступаючі. Забарвлення знизу чорно-синє, надкрила золотисто-зелені з яскравим мідно-червоним металічним відливом. Нічний вид. Зимують жуки (рідше личинки III віку) в ґрунті та підстилці. Парування та відкладання яєць (близько 60 за весь період життя) спостерігається навесні — початку літа. Розвиток личинок триває 2-3 місяці. Молоді жуки з'являються в серпні-вересні. Зустрічається в широколистяних та мішаних лісах, чагарниках, парках, рідше — в полезахисних смугах та садах, як на поверхні ґрунту, так і в кронах дерев. Зоофаг широкого профілю, але живиться переважно гусінню метеликів.

Заходи охорони. Тривале застосування пестицидів у лісах, вирубування дерев та чагарників призводять до зменшення природних місць перебування виду та його чисельності. Занесено до Червоної книги Європейського Червоного списку. Охороняється у заповідниках та заказниках України [5, 19, 23, 31, 33, 44, 45].

Ряд Бабки – Odonata

Родина Красуні - Calopterygidae

Вид Красуня діва — Calopteryx virgo (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Євроазійський вид. В Україні переважно на Правобережжі. В Криму вид, найімовірніше, зник. На Полтавщині зустрічається зрідка.

Особливості біології. Самці: крила темно-сині, блискучі (у молодого самця темно-бурі), лише вершини світліші, напівпрозорі. Самки: крила повністю димчасті або коричневі з сірувато-бурими або коричневими жилками. Тіло — 33-40, крила – 27-36 мм. Зустрічається в заплавах вздовж берегів водотоків. Має дворічну генерацію. Літ імаго — з травня до вересня. Самка відкладає по одному до 300 яєць у тканини листків і стебел водяних рослин через надрізи, зроблені яйцекладом. Личинки розвиваються переважно у проточній воді; у стоячих і слабко проточних водоймах зустрічається рідко.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: хімічне та органічне забруднення води, гідротехнічне будівництво, меліорація. Дотримання водо- та природоохоронного законодавства. У місцях перебування популяцій потрібно створити ентомологічні заказники [5, 19, 23, 28, 33, 42, 45].

Вид Красуня блискуча — Calopteryx splendens (Harris, 1782)

Красуня блискуча (Calopteryx splendens) — бабка роду Красуня (Calopteryx), що належить до родини бабок-красунь.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Євроазійський вид. Від Західної Європи до озера Байкал у Росії, зустрічаються також у Західній Азії і Північній Африці. В Україні зустрічається повсюди.

Біологічні особливості. Довжина 45—48 мм, черевце 34—38 мм, заднє крило 30—31 мм, розмах крил до 70 мм. У самця птеростигма відсутня. Тіло з металевим блиском, синє з зеленим відливом. Середина крила несе широку металево-блискучу синю або темно-синю перев'язь, основи і вершини крила безбарвні, прозорі. У самки замість птеростигми знаходиться світла пляма, пересічена жилками. Крила практично безбарвні, з металево-блискучими зеленими поперечними жилками. Тіло золотисто-зеленого або бронзово-зеленого кольору. Крила відносно прозорі, з зеленуватим відливом і металево блискучими поперечними жилками зеленого кольору.

Період льоту: кінець червня — середина вересня. Вид звичайний, при сприятливих умовах — численний. Відрізняється повільним пурхаючим польотом. Літає неохоче і погано, часто сідає на рослини, чагарники. Бабки зустрічаються поруч зі струмками і дрібними річками з берегами, поростими рослинністю. Від водойм практично не відлітають. Самки переважно сидять серед рослинності, а самці літають над водою вздовж берега.

Яйця відкладаються в надрізи стебел і листя рослин, при цьому самка повільно переповзає з місця на місце, занурюючи черевце у воду до самих крил. Тіло личинки подовжене, струнке, коричнево-жовтого або сіро-зеленого кольору. Довжина її тіла, включаючи хвостові зябра, досягає 32—34 мм. Віддають перевагу сильно зарослим і повільно проточним річкам і струмкам з рясною рослинністю, включаючи замулені і з каламутною водою.

Заходи охорони. Лімітуючими факторами є забруднення водойм і господарське освоєння прибережних зон. Основна мета щодо захисту виду — запобігання забрудненню водойм [5, 19, 23, 28, 33, 42, 45].

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина Справжні бджоли – Apidae

Вид Ксилокопа звичайна (бджола-тесляр) —

Xylocopa (Xylocopa) valga Gerstaecker, 1872

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Палеарктичний вид, поширений від Марокко й Іспанії на захід до Монголії й Китаю на схід. Є вказівки про його знаходження в Індії та Австралії, куди цей вид, швидше за все, було завезено. В Україні зустрічається в усіх регіонах за винятком Полісся.

Особливості біології. Довжина тіла 20-30 мм. Тіло чорне, але груди і особливо голова часто із синім металевим блиском, крила темні з фіолетовим відливом. Самка: 2-й членик джгутика вусика такий, як два наступні разом узяті; задня гомілка зовні із площадкою, повністю вкритою маленькими зубцями. Самець: вусики повністю чорні; останній членик джгутика вусика прямий; спинка вкрита чорними волосками.

Імаго зустрічається із середини квітня до кінця вересня. Дає одну генерацію на рік, зимує імаго. Стара самка гине восени, але іноді зимує вдруге і навесні знову будує гніздо. Антофіл, полілект. Гнізда влаштовує в деревині (мертвих деревах, телеграфних стовпах, будівлях, коренях багаторічних рослин на схилах та яругах), де вигризає ходи, в яких будує до

10-12 комірок лінійним рядом із перетинками з тирси. Кожна комірка містить пилкову масу у вигляді витягнутого тетраедра, на яку відкладається одне яйце.

Після завершення будівництва самка залишається у гнізді, де охороняє та контролює розвиток свого потомства до його народження восени. Молоді самки та самці зимують всередині ходів у деревині. Копуляція відбувається переважно навесні. Субсоціальний вид, на якому можна досліджувати процеси виникнення справжньої соціальності у комах. У окремих видів цього роду вже знайдено примітивну соціальність із стерильною кастою робочих особин.

Заходи охорони. Чисельність зменшується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева) внаслідок вирубування та випалювання полезахисних лісосмуг, ксерофітних рідколісь та степових схилів гір, особливо на півдні України та в Криму. Значну негативну роль відіграє незаконне колекціонування в комерційних цілях. Охороняється в заповідниках степової та лісостепових зон і в Криму. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду [5, 19, 23, 31, 33, 44, 45].

Вид Ксилокопа фіолетова (бджола-тесляр) — Xylocopa (Xylocopa) violacea (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Середземноморсько-азійський вид. Зустрічається по всій Європі, але переважно в її пд. частині, на Кавказі, в Туреччині, Ближньому та Середньому Сході, Пн. Африці та Середній Азії. Є вказівки про його знаходження в Індії та Австралії, куди цей вид, швидше за все, було завезено. В Україні відомий з Криму, також зустрічається в окремих областях, переважно на півдні, є поодинокі знахідки і в північних районах, частка з яких, імовірно, пов'язана з неправильним визначенням цього виду і відноситься до *Xylocopa valga Gerst.*

Особливості біології. Довжина тіла 20-28 мм. Тіло чорне, але груди, а особливо голова, часто із синім металевим блиском, крила темні з фіолетовим відливом.

- **Самка:** 2-й членик джгутика вусика дорівнює трьом наступним разом узятим, задня гомілка зовні із гладкою площадкою, по краях якої розташовані маленькі зубці.

- **Самець:** 2 останні членики вусиків червоні, останній — зігнутий; спинка середньогрудей частково вкрита сірими волосками, тазики задніх ніг із зубцем.

Імаго зустрічаються з кінця квітня до вересня. Дає одну генерацію на рік, зимує імаго. Антофіл, полілект. Гнізда будує в сухих стовбурах і гілках дерев. Субсоціальний вид. Біологія як у *Xylocopa valga Gerst*.

Заходи охорони. Чисельність знижується через скорочення доступних місць для гніздування (сухі дерева) внаслідок вирубування та випалювання полезахисних лісосмуг, ксерофітних рідколісь та степових схилів гір (особливо на пд. України та в Криму), незаконне колекціонування в комерційних цілях. Частіше зустрічається біля та в населених пунктах, де краще забезпечений місцями для гніздування та кормовою базою. Охороняється в Кримському, Ялтинському гірсько-лісовому, Карадазькому, Казантипському, Опукському ПЗ та ПЗ "Мис Мартьян". Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду [5, 19, 23, 31, 33, 44, 45].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Ріодініди – Riodinidae

Вид Люцина — Hamearis lucina (Linnaeus, 1758)

Слово **«Люцина»** (лат. Lucina) має кілька значень, найголовніше з яких пов'язане з давньоримською богинею шлюбу, народжень та світла (епітет Юнони), яка «виводить дитину на світ», а також може означати метелика «Люцина» (пеструшка лісова) або астероїд (146) Луцина.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європа (крім північних районів) та частково Мала Азія. В Україні зустрічається у Карпатах та Закарпатті, на півдні Лісової зони, у Лісостепу та місцями у Степу. Локальний.

Особливості біології. Розмах крил — 28-35 мм. Передні крила чорно-коричневі з багатьма жовтими та рудими плямами. Задні крила з З невеличкими плямками та нечіткою рудою перев'язкою у маргінальній області. Статевий диморфізм досить слабкий.

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, узбіччях шляхів, чагарниках, у вологих місцях, захисних лісосмугах. Дає 2 генерації на рік. Літ імаго — з кінця квітня до початку червня та з липня до початку серпня. Самка

відкладає по 1-2 яйця на нижню поверхню листя кормових рослин (первоцвіт, вербозілля). Гусінь з'являється через 2 тижні; розвивається у червні-липні та з вересня до квітня. Зимує гусінь молодшого віку у сухому листі на поверхні ґрунту.

Заходи охорони. Незначна, за сприятливих умов у пік льоту чисельність метеликів іноді становить 10-20 особин на 1 га. Причини зменшення чисельності: заміна природних лісів штучними лісонасадженнями, що призводить до збіднення трав'яного покриву; надмірне випасання худоби, викошування та випалювання трави, урбанізація та збільшення рекреаційного навантаження на біотоп.

Пасивно охороняється на деяких природоохоронних територіях Лісостепу та Буковини. Доцільним є збереження біотопів виду та створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду із забороною надмірного випасання худоби та викошування трав [5, 19, 23, 30, 33, 45].

Ряд Перетинчастокрилі - Hymenoptera

Родини Краброніди - Crabronidae

Вид Лярра анафемська — Larra anathema (Rossi, 1790)

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Охоплює Центральну і Південну Європу, південні р-ни Східно-Європейської рівнини, Кавказ, Пд.-Зх. та Серед. Азію, Північну Африку. В Україні поширений у південних і південно-західних районах, знайдений також у Полтавській і Черкаській областях.

Особливості біології. Тіло, крім двох перших червоних сегментів черевця, і ноги чорні. Крила димчасті. Довжина тіла — 12-22 мм. Імаго — антофіли, живляться нектаром квіток зонтичних, молочайних, кермеку, чебрецю.

Яйця і личинки розвиваються на вовчках (капустянках). Щоб відкласти яйця, оса переслідує вовчка у його норах під землею, виганяє на поверхню і паралізує на 5-6 хвилин. Після того як лярра відклала яйце, вовчок знову заривається у ґрунт. Розвиток яйця триває 5-6 днів, личинки — близько 12 днів. Зимує личинка в тонкостінному коконі, який будує з піску, скріплюючи його слиною. Корисний ентомофаг.

Заходи охорони. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники.

Рекомендований до охорони в Дунайському і Чорноморському БЗ та Карадазькому ПЗ [5, 19, 23, 31, 33, 45].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Родина Косатцеві (Парусники) – Papilionidae

Махаон (Косатець махаон) — Papilio machaon (Linnaeus, 1758)

Метелик махаон належить до ряду Лускокрилі (Lepidoptera), родини Косатцеві (Papilionidae). Один з близько 200 видів роду; у фауні України представлений номінативним підвидом.

Слово **«Махаон»** означає яскравий великий метелик із родини косатцевих, названий на честь міфічного давньогрецького лікаря-хірурга Махаона, сина Асклепія, який брав участь у Троянській війні. Махаон — один із найвідоміших метеликів в Україні, відомий своїми жовто-чорними візерунками та хвостиками на задніх крилах, є захищеним видом, занесеним до Червоної книги.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Голарктичний вид. Ареал виду широкий, охоплює помірні та субтропічні райони Північно-Західної Африки, Євразії та Північної Америки. У горах Європи піднімається до висоти 2000 м над рівнем моря (Альпи), в Азії — до 4500 м (Тибет). Населяє всю континентальну Європу від морів Північного Льодовитого океану до узбережжя Чорного моря і Кавказу, в Англії мешкає тільки в графстві Норфолк. В Україні зустрічається у всіх регіонах.

Особливості біології. Розмах крил махаона — 69-92 мм. Візерунок крил самця та самки ідентичний: загальний фон забарвлення жовтий. Передні крила з темними плямами та жилками, з широкою чорною облямівкою та жовтими плямами на ній. Задні крила мають чорні хвостики, чорну облямівку з синіми та жовтими плямами та червонувате очко в задньому куті крила.

Дає 2 (на півдні іноді 3) генерації на рік. Літ метеликів — з кінця квітня до вересня. Самка відкладає по 1-2 яйця на кормові рослини. Гусінь махаона харчується рослинами родини Зонтичних (Apiaceae), зокрема морквою, кропом, петрушкою, фенхелем та іншими дикорослими видами. Це робить їх частими мешканцями садів, городів та луків, де ці рослини поширені. Дорослі метелики ж харчуються нектаром квітів. Розвиток яєць триває 5-12 діб. Зимує лялечка.

Евритопний вид. В Україні зустрічається у відкритих, добре прогрітих (сонячних) місцях: у степах, на сухих ділянках долин річок, пагорбах, схилах, суходільних луках, лісових галявинах і просіках, узліссях, гірських пасмах, а також серед окультурених ландшафтів (парків, скверів, садів, узбіччя доріг тощо). Здатний до спонтанних міграцій.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: погіршення стану біотопів унаслідок господарської діяльності (застосування пестицидів, надмірне випасання худоби, викошування та випалювання трав). Охороняється у всіх заповідниках України. У місцях з високою чисельністю особин виду доцільним є створення ентомологічних заказників, лімітування випасу худоби та сінокосіння, заборона випалювання трав, колекціонування [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,56].

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина Меліттіди – Melittidae

Вид Мелітта Ванковича — Melitta (Cilissa) Wankowiczi (Radoszkowski, 1891)

Слово **«Меліта»** має кілька значень, найчастіше вказуючи на давню назву острова Мальта (від грецького «мед», що означало «медово-солодкий»), персоніфікацію Мальти, міфологічних персонажів (наяду), райони стародавніх Афін, а також назву сучасних місць чи організацій, як-от місто в Канаді чи футбольний клуб.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Дуже рідкісний локально поширений палеарктичний вид, зареєстрований у Швеції, Австрії, Німеччині, Польщі, Румунії, Туреччині, Литві, Білорусі, Україні, Словаччині та Монголії. В Україні знайдений у Донецькій, Харківській, Сумській, Полтавській областях, а також у передгір'ях Карпат.

Особливості біології. * **Самка:** довжина тіла 12-13 мм. Більша частина тіла чорна, лише вершинна частина мандибул, гомілкових шпор і останні членики лапок жовтувато-коричневого кольору; апікальні краї тергумів коричнюваті, прозорі. Голова опушена довгими й відстовбурченими або слабо прилягаючими сірувато-білими волосками; на генальній частині та по внутрішніх краях очей (іноді також на чолі) змішаних із коричнювато-чорними волосками. Мезосома, окрім спини, вкрита довгими сірувато-білими волосками. Щиток на передній частині й по бічних краях із більш короткими

жовтувато-білими волосками, інша частина щитка з коричнюватими темними волосками. Гомілкова сумка на вершинній половині з жовтуватими, а на основній частині — з чорними волосками. 1-й тергум вкритий рідкими довгими сірувато-білими волосками; 2-4 — з трохи довшими, сріблясто-білими волосками на бічних частинах і з вузькими перев'язками з білих волосків на апікальних краях. Анальна бахромка з довгих густих коричнювато-чорних волосків.

Самець: довжина тіла 10-13 мм. Подібний до самки, але тіло більш витончене, вусики значно довші, спинка зверху вкрита більш густими довгими волосками жовтувато-каштанового кольору.

Літає у червні-серпні. Має одну генерацію на рік. Гніздування не відоме. Інші досліджені види цього роду будують гнізда в землі, де влаштовують сильно нахилені вниз комірки, які облицьовані віскоподібною речовиною. Корм для личинок заготовляється з пилку зі значною домішкою нектару й має кашоподібну форму. Антофіл, живиться нектаром та пилком рослин, вузько приурочений до квітків дзвоників (*Campanula*).

Заходи охорони. Чисельність знижується через різке зменшення кількості кормових рослин — дзвоникових (Campanulaceae), у тому числі занесених до Червоної книги України. Необхідно створити заказники в місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини. Має значення як запилювач різних видів дзвоникових, у тому числі занесених до ЧКУ [5, 23, 31, 32, 33, 45].

Вид Мелітурга булавовуса — Melitturga clavicornis (Latreille, 1806)

Родина: Андреніди (Andrenidae). Важливий запилювач бобових рослин, у тому числі сільськогосподарських, таких як люцерна, конюшина.

Слово **Мелітурга** (Melitturga) — це наукова назва роду бджіл-одинаків (родини Andrenidae), до якого належить вид Мелітурга булавовуса (Melitturga clavicornis), що є єдиним представником цього роду в Україні. Цей вид є рідкісним і внесений до Червоної книги України як «вразливий» (Vulnerable) вид, що означає високий ризик зникнення в дикій природі без заходів охорони.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Поширений від півдня Європи на північ до Балтики, також зустрічається у Передкавказзі та Закавказзі, Середній та Малій Азії, в Ірані, на схід до Монголії та Китаю. В Україні поширений у степовій та

лісостеповій зонах. Є лише поодинокі знахідки на Поліссі. Відсутній в гірських районах.

Особливості біології. * Самиця: довжина тіла 13–15 мм. Тіло чорне, крила коричнюваті. Наличник жовтий; 2–5 членики лапок всіх ніг світло-червоні; задні гомілки та 1 членик лапок звичайно червоно-коричневі. Голова та груди в досить коротких, більш-менш густих жовто-коричневих волосках, груди зверху в яскравіших, іржаво-коричнюватих. Гомілкова сумка коротка і рідка.

Самець: довжина тіла 13–15 мм. Голова спереду округла, очі дуже великі, вгорі відстань між ними майже втричі вужча від ширини ока. Наличник опуклий, видовжений. Вусики короткі булавоподібні. Колір тіла майже такий, як у самиці. Наличник, верхня губа, вершинна частина налобника, рукоятки вусиків спереду та джгутик вусика знизу жовтого кольору.

Антофіл, досить тісно пов'язаний з бобовими, особливо з квітками люцерни. Літає з початку червня до початку серпня. Самиці будують підземні гнізда поодиноко, переважно на ділянках з розрідженим травостоєм. Комірки еліпсоподібної форми розташовуються на глибині 20–35 см. Всередині комірки формується пилкова куля, на яку відкладається яйце.

Заходи охорони. Рідко зустрічається у степових біотопах, але на окремих ділянках багаторічних бобових культур (особливо на люцерні) може досягати до 200-300 особин на 1 га. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд під час оранки полів, луків або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Охороняється в степових ПЗ. Необхідно створити заказники в інших місцях мешкання виду та охороняти його кормові рослини [5, 23, 32, 33, 45].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Родина Косатцеві (Парусники) - Papilionidae

Вид Мнемозина — Parnassius mnemosyne (Linnaeus, 1758)

Мнемозина (Мнемосіна) — це давньогрецька титаніда, богиня пам'яті, мати дев'яти муз; у переносному сенсі це слово означає пам'ять. Слово також вживається як назва для астероїда, метелика, видавництва та наукових програм, пов'язаних із запам'ятовуванням.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Ареал охоплює більшу частину Європи, Кавказ, Закавказзя, Малу Азію, гори Центральної Азії, Казахстан. В Україні зустрічається майже на всій території, крім Криму та деяких посушливих районів степової зони.

Особливості біології. Розмах крил — 50-62 мм. Загальний фон забарвлення білий з виразними чорними жилками. На передніх крилах метелики мають по 2 чорні плями, зовнішній край та маргінальна область крил з широкою напівпрозорою смугою. Задні крила майже без візерунку, лише з 1-2 чорними плямами, які іноді зливаються, та сіро-чорним анальним краєм. Тіло відносно сильно опушене, особливо у самців.

Зустрічається на узліссях та галявинах листяних та мішаних лісів, гірських луках, у долинах річок. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів у зоні мішаних лісів починається наприкінці травня, у лісостеповій та степовій зоні — наприкінці квітня і триває до середини – кінця червня. В Карпатах літ розпочинається пізніше і завершується у липні. Тривалість життя імаго близько 15 днів. Самка відкладає яйця на стебла рослин або на поверхню ґрунту, де вони зимують. Гусінь розвивається у квітні-травні, живиться листям рослин родини рястових (*Corydalis*). Заляльковується у коконах серед листя на поверхні ґрунту; лялечки розвиваються 2-5 тижнів.

Заходи охорони. Локальний, але подекуди звичайний вид, на окремих ділянках у пік льоту імаго кількість може досягати до 50-150 особин на 1 га. У деяких популяціях чисельність зменшується. Причини зменшення чисельності: вирубування природних лісів, насадження деревних монокультур, рекреаційне навантаження, застосування пестицидів.

Вид занесено до Європейського червоного списку. Охороняється на багатьох заповідних територіях України. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях зі значним антропогенним навантаженням. Додаток ІІ Бернської конвенції [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 50,56].

Родина Косатцеві – Papilionidae

Вид Подалірій — Iphiclides podalirius (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Помірні та субтропічні широти Європи, Західна (частково Центральна) Азія, Північна Африка. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім Полісся та високогір'я Карпат.

Особливості біології. Розмах крил — 60-75 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний. Фон забарвлення — блідо-кремовий, з трьома довгими та двома короткими клиноподібними темно-сірими поперечними смугами та чорною облямівкою на передніх крилах. Задні крила мають чорні хвостики, дві клиноподібні темно-сірі смуги, сині місяцеподібні плями та по одному синьому очку з облямівкою чорного та цегляного кольору.

Зустрічається на узліссях, у Лісостепу, степових ярах із заростями чагарників та поодинокими деревами, у садах, деяких парках, лісозахисних смугах. Дає 2 генерації на рік. Літ метеликів у травні-червні та з середини липня до серпня; у степовій зоні — майже безперервно з середини квітня до початку жовтня. Самка відкладає по 1-2 яйця на поверхню листків кормових рослин — диких або культурних розоцвітих (найчастіше гусінь знаходять на терені, глоді, абрикосі). Розвиток яєць триває 10-14 днів, гусені — 5-8 тижнів. Зимує лялечка.

Заходи з охорони. Охороняється у багатьох заповідниках України. У місцях з високою чисельністю особин виду є доцільним створення ентомологічних заказників, лімітування випасу худоби та застосування пестицидів [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,56].

Родина Косатцеві - Papilionidae

Вид Поліксена — Zerynthia polyxena (Denis & Schiffermüller, 1775)

♂

♂ △

♀

♀ △

Поліксена (Zerynthia polyxena) — вид комах з родини Papilionidae (Косатцеві).

Слово **«Поліксена»** має кілька значень, найчастіше посилаючись на персонажа давньогрецької міфології — дочку троянського царя Пріама, а

також є назвою для виду метеликів (*Zerynthia polyxena*), астероїда та трагедії Софокла, що пов'язана з цим міфом. Поліксена — дочка царя Пріама та Гекуби, персонаж міфів про Троянську війну; її доля пов'язана з Ахіллесом, якого вона була змушена принести в жертву на його могилі після падіння Трої.

Природоохоронний статус. Вразливий.

Ареал виду. Охоплює південну, південно-східну та частково східну Європу, західний Кавказ. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім високогір'я Карпат, деяких північних, західних та найпосушливіших степових регіонів.

Особливості біології. Розмах крил — 45-55 мм. Візерунок крил самця та самки ідентичний. Досить яскравий метелик із строкатим забарвленням. Фон забарвлення жовтий із сітчасто-смугастим чорним малюнком. Добре помітні темні крайові зубчасті перев'язки із світлою серединою. На задніх крилах є також червоні та місяцеподібні сині плями з чорною облямівкою. Черевце з чорними та червоними цятками.

Локальний вид, зустрічається у Лісостепу, на узліссях, галявинах байрачних та заплавних лісів. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів — з середини квітня до початку червня. Самиця відкладає від 1 до 30-32 яєць на листки, квіти та гілки верхньої частини **хвилівника звичайного** — *Aristolochia clematitis*. Гусінь з'являється через 8-9 днів, її розвиток триває 4-5 тижнів (травень-червень). Лялечки прикріплюються до гілок рослини та зимують, іноді 2-3 сезони.

Заходи охорони. Основними факторами, що призводять до зниження чисельності, є значне скорочення місць, придатних для гніздування та збору корму, знищення гнізд цього виду під час оранки полів, лук або скошування рослин та загибель дорослих особин при обробках полів пестицидами. Чисельність також сильно скоротилася в результаті оранки вторинних біоценозів.

Zerynthia polyxena охороняється в Європі і занесена до Додатку II Бернської конвенції (охоронна категорія: вид підлягає особливій охороні). Занесений до Червоної книги України, а також до Червоної книги Українських Карпат (статус: Endangered). Охороняється у деяких заповідниках, зокрема у Канівському, Українському степовому, Луганському природному заповіднику та національних природних парках, зокрема — Подільські Товтри. Доцільним є створення ентомологічних заказників у долинах річок, особливо поблизу великих міст задля запобігання затоплення чи руйнування та забудови місць перебування виду [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,46, 50,56].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Німфаліди - Nymphalidae

Вид Райдужниця велика (Мінливець великий) —

Apatura iris (Linnaeus, 1758)

Райдужниця велика (наукова назва *Apatura iris*) — це красивий метелик з родини сонцевиків, якого також називають мінливцем великим або мінливцем Ірис, відомий своїми крилами, що переливаються синьо-фіолетовим кольором залежно від кута зору.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Лісова зона помірних широт Євразії. В Україні зустрічається переважно в зоні мішаних лісів Правобережжя, на Поділлі, у Карпатах та Закарпатті, подекуди у Лісостепу.

Особливості біології. Розмах крил — 62-88 мм. Крила чорно-бурі, у самців — з яскраво-фіолетовим вилиском, на передніх крилах косі білі плями, на задніх — біла перев'язка із зубчиком на зовнішньому краї. На задніх крилах також є темне очко з облямівкою оранжевого або коричневого кольору.

Зустрічається у листяних та мішаних лісах, узліссях та невеликих галявинах уздовж берегів водойм, на узбіччях доріг, просіках тощо. Локальний вид. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів спостерігається у червні — на початку серпня. Літають у кронах дерев, у спеку спускаються до землі, скупчуючись у вогких місцях, на купках гною, особливо на лісових дорогах. Живляться соком берези, клена та інших дерев, гусінь — листям верби та осики.

Самка відкладає по 1-2 яйця (розвиваються 8-14 днів) на нижню поверхню листка або кору гілки. Зимує гусінь III віку у коконі з павутиння та листя на гілці, на лялечку перетворюється наприкінці весни. Розвиток лялечки триває 2-3 тижні.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: руйнування біотопів виду (вирубування природних лісів, зміна породної структури та густоти деревного покриву, урбанізація), хімічна обробка лісу.

Охороняється у багатьох заповідних територіях заходу та півночі України, зокрема у Карпатському БЗ. Доцільне збереження деревної та

чагарникової рослинності, на якій розвивається цей вид, зокрема вздовж водотоків, та створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду. Слід обмежити застосування пестицидів у лісах [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,56].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Родина Сатирів - Satyridae

Вид Сатир залізний — Hipparchia statilinus (Hufnagel, 1766)

Сатир залізний — вид комах з родини Satyridae. Слово «сатир залізний» стосується виду денних метеликів (*Hipparchia statilinus*), а не міфічних істот чи сатири, оскільки це наукова назва, що вказує на його належність до родини сатирів (Satyridae) та особливий «залізний» відтінок забарвлення крил; це рідкісний вид, внесений до Червоної книги України, що мешкає у степовій та лісостеповій зонах.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Південна, Центральна та Східна Європа (крім пн. районів), Північна Африка, Мала Азія та Кавказ. В Україні зустрічається на Поліссі, у лісостеповій та степовій зонах, у Гірському Криму. Локальний.

Особливості біології. Розмах крил — 42-53 мм. На передніх крилах мають два очка, іноді з білими крапками посередині. У самки на задніх крилах одне очко біля заднього кута і в один ряд з ним кілька білуватих крапок, навколо очок передніх крил жовтуваті плями. Загальний фон забарвлення крил — темний сіро-коричневий.

Місця перебування: на Поліссі — сухі сонячні галявини у борах, узлісся і лісові просіки; у Херсонській обл. — біля річок і лиманів та на солончаках;

- у Криму — рідколісся та чагарники пд. берега, іноді — передгір'я і галявини гірських лісів;
- на пд. сх. — ділянки цілинного степу, кам'янисті крутосхили з розрідженою трав'янистою рослинністю.

Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів — з серпня до вересня-жовтня (у Гірському Криму — з липня). Гусінь живиться на рослинах родини злакових, розвивається з вересня до червня, зимує.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: руйнування біотопів виду (вирубування лісів, розорювання цілинних степів, випалювання трав).

Пасивно охороняється у деяких заповідниках Криму (Карадазький ПЗ та інші), Луганському ПЗ, а також у Джарилгацькому заказнику державного значення. Доцільно створити ентомологічні заказники на Поліссі. У місцях перебування виду рекомендована регламентація випасання худоби, викошування та заборона випалювання трави [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45].

Родина Павиноочки – Satyriidae

Вид Сатурнія велика — Saturnia pyri ([Denis & Schiffermüller], 1775)

Павичеве око велике нічне, або **сатурнія грушева** (*Saturnia pyri*) — це найбільший нічний метелик Європи, який вражає розмахом крил до 15 см з характерними «очками» на них, належить до родини павиноочок, активний вночі, харчується за рахунок запасів з гусені, живе лише тиждень-півтора і є вразливим видом у Червоній книзі України. Його гусениці живляться на плодових деревах та глоді, а дорослі комахи літають вночі, часто плутаються з кажанами, і є дуже красивими та рідкісними.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Поширений у Північно-Західній Африці, Південній і частково Центральній та Східній Європі на Кавказі, в Малій Азії та в Ірані. В Україні трапляється майже повсюдно, окрім Полісся.

Особливості біології. Найбільший метелик Європи. Розмах крил самця сягає 120 мм, самки — 150 мм. Статевий диморфізм невиразний. Крила буро-сірі. На кожному крилі є по одному великому вічку. Вічко чорне, облямоване охристо-рудим та чорним кільцями. Крила з кількома хвилястими лініями. Зовнішній край крил з чітко відокремленою кремовою облямівкою. Тіло та прикоренева частина крил опушені.

Метелики літають з травня до червня. Активні вночі. Самці часто літають і вдень. Французький ентомолог Жан Анрі Фабр виявив, що самці павиноочки грушевої можуть прилетіти на запах феромонів самки, що перебуває на відстані 10-11 км. Стадія гусениці — з червня до серпня.

Гусениці великі, зелені, з поперечними рядами блакитних бородавок, на кожній з яких розміщено віночок із маленьких волосків з двома довгими булавоподібними волосками в центрі. Перед заляльковуванням зелена гусениця набуває коричневого забарвлення. Кормові рослини — плодові дерева різних листяних порід (яблуня, груша, вишня, слива, терен, волоський

горіх, рідше — в'яз, ясен та ін.). Лялечка перебуває в яйцеподібному щільному коконі бурого кольору. Зимує лялечка. Ландшафти з великою кількістю чагарників і дерев, узлісся, парки, сади, плодові плантації.

Заходи охорони. Вид занесений до Червоної книги України як вразливий, чисельність якого незначна, лише на півдні країни в сприятливі роки локально є звичайним. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся), застосування пестицидів у лісах, парках та садах. Розмір компенсації (штрафу) за незаконне добування, знищення або пошкодження особин цього виду на території України — 250 грн [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,56].

Вид Сатурнія мала — Eudia pavonia (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Лісова, лісостепова та (частково) степова зони Євразії. В Україні спорадично зустрічається майже повсюдно.

Особливості біології. Розмах крил — 50-76 мм. Статевий диморфізм виразний. Передні крила самця бурі, задні — яскраво-руді; загальний фон крил самки сірий. На кожному крилі є по одній великій очкуватій плямі, що утворена різнобарвними концентричними кільцями з чорною облямівкою та центром і кілька подвійних хвилястих ліній; зовнішня облямівка крил світло-сіра всередині та темно-сіра зовні. Тіло та прикоренева частина крил опушені.

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, у рідколіссях, серед чагарникових пустищ, на степових ділянках із заростями терену, шипшини тощо, на верхових болотах, іноді — у парках та садах. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з кінця квітня до середини травня, самці активні з полудня до сутінок, іноді — вночі, самки малорухливі, яйця відкладають уночі (до 200 шт.). Метелики не живляться.

Гусінь живиться на різноманітних деревах (дуб, граб, береза, липа, верба, горобина тощо), але віддає перевагу чагарникам (терен, глід, ожина, малина, шипшина, жостір) та чагарничкам (чорниця, верес тощо). Розвивається гусінь з кінця травня до середини липня. Заляльковується на прикореневій частині кормової рослини у твердому грушоподібному коконі. Зимує лялечка, діапауза якої може тривати до 3 років.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся тощо), зміна породної структури лісу,

застосування пестицидів. Як компонент біоценозу пасивно охороняється у Чорноморському БЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях виявлення популяцій виду [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45].

Вид Сатурнія руда — Aglia tau (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Лісова та лісостепові зони Євразії. В Україні зустрічається майже повсюдно, крім степових районів та Полісся.

Особливості біології. Розмах крил — 55-64 мм. Статевий диморфізм виразний. Основне забарвлення крил у самців рудувато-буре, у самок — блідовохристо-жовте. На кожному крилі є по одному великому фіолетовому очку з чорною облямівкою та світлим малюнком у центрі, подібним до грецької букви **«тау»**.

Зустрічається у мішаних (переважно грабових та букових) лісах. Упродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з середини квітня до кінця травня. Самці активні удень, іноді ввечері. Самки малорухливі, вдень ховаються на стовбурах дерев і серед листя, яйця відкладають вночі, іноді прилітають на світло. Метелики не живляться.

Гусінь живиться листям бука і граба, іноді — дуба, берези, вільхи, липи, ліщини, ясеня; розвивається гусінь з травня до липня. Заляльковується у лісовій підстилці. Зимують лялечки.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: скорочення площ букових та грабових лісів, обробка їх пестицидами.

Як елемент біоценозу пасивно охороняється у заповідниках зх. та центральної України. Необхідне збереження лісів (у першу чергу букових) та обмеження обробки їх пестицидами. Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях високої концентрації виду [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45].

Вид Сатурнія середня — Eudia spini ([Denis & Schiffermüller], 1775).

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Євроазійський вид. В Україні в минулому зустрічався майже повсюдно, крім

північних районів. Сучасний стан популяцій виду не відомий. Вірогідно, вид вже зник на більшій частині території України.

Чисельність і причини її зміни. Причини зменшення чисельності невідомі. Ймовірно, це знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся тощо), застосування пестицидів.

Особливості біології. Розмах крил — 70-90 мм. Статевий диморфізм невиразний. Крила буро-сірі. На кожному крилі є по одному великому очку. Очко чорне з білою стрічкою, облямоване охристо-жовтим кільцем. Крила з кількома хвилястими лініями. Тіло та прикоренева частина крил опушені.

Відмінності: Від близького виду *Eudia pavonia* відрізняється сірим фоном крил самця, місцезнаходженням зубчатої стрічки на передніх крилах та більшим розміром крил. Внутрішня перев'язка на передніх крилах майже пряма (у сатурнії малої — з перегином).

Зустрічається на лісових галявинах та узліссях, у рідколіссях, серед чагарникових пустирищ, на степових ділянках та на схилах ярів із заростями терену. Протягом року розвивається 1 генерація. Літ імаго — з кінця квітня до середини травня, самці активні з полудня до сутінок, іноді — вночі, самки малорухливі, яйця відкладають уночі (до 200 шт.). Метелики не живляться.

Гусінь живиться на чагарниках (крушина, жостер, шипшина) і деяких деревах (в'яз, верба), але віддають перевагу терену. Розвивається гусінь з кінця травня до початку липня. Заляльковується на прикореневій частині кормової рослини у твердому грушоподібному коконі. Зимує лялечка.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності невідомі. Ймовірно, це знищення природних біотопів (чагарників, рідколісся), застосування пестицидів. Доцільним є пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях виявлення популяцій виду з охороною природних чагарникових біотопів, забороною випалювання трав, застосування пестицидів [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45,56].

Ряд Лускокрилі - Lepidoptera

Родина Синявцеві - Lycaenidae

Вид Синявець римнус — Neolycaena rhymnus (Eversmann, 1832)

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Євроазійський вид. В Україні зустрічається у східних частинах Лісостепу та Степу. Локальний.

Особливості біології. Розмах крил — 22-26 мм. Статевий диморфізм невиражений. Крила зверху темно-бурі, без малюнка. Низ крил також темно-бурий, але більш світлий з дуже характерним малюнком з білих плямочок, більш розвинутим на задніх крилах, які мають також більш-менш розвинену коричнево-руду перев'язку вздовж зовнішнього краю крила.

Зустрічається на ділянках кам'янистих степів та рідколісь із заростями карагани кущової, особливо на схилах річкових терас та ярів. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів триває з другої половини травня до середини (іноді до кінця) червня.

Самка відкладає яйця по одному на молоді стебла карагани кущової — єдиної кормової рослини гусені в Україні. Заляльковування відбувається на гілках карагани.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: ймовірно, руйнування місць перебування виду (розорювання та заліснення степу), випалювання трави.

Занесений до Червоної книги МСОП та Червоної книги денних метеликів Європи. Як компонент біоценозу охороняється в Українському степовому та Луганському ПЗ. Доцільно створити ентомологічні заказники у місцях з високою чисельністю виду з метою збереження характерних для метелика біотопів [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 50,56].

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина Сколієві - Scoliidae

Сколія-гігант — Megascolia maculata (Drury, 1773)

Назва **«сколія»** (від грец. *skolia*) має два основні значення: це або давньогрецька бенкетна пісня, або назва роду великих перетинчастокрилих комах (оса), відомих як сколії (*Scolia*), які є паразитами личинок жуків. Таким чином, слово стосується або античної поезії, або конкретного типу ос, поширеного в Україні.

Забарвлення сколії-гіганта яскраве. На тілі чорного забарвлення комахи різко виділяються жовті плями — чотири на черевці і одне маленьке на грудях. Спершу цю осу називали «жовтолобою», і саме під таким ім'ям вона виступає героїнею оповідань французького ентомолога Жана Анрі Фабра, який присвятив сколії одну з глав своїх «ентомологічних спогадів».

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Ареал охоплює Південну Європу, Північну Африку, Кавказ, Закавказзя, Західну та Середню Азію. В Україні переважно на південь від

лінії Київ — Харків на Полтавщині (на Лівобережній Україні знайдено на півночі Чернігівської області).

Особливості біології. Сколія-гігант та далекосхідна оса (*Vespa mandarinia*) є найбільшими серед перетинчастокрилих колишнього СРСР. Окремі самки сколій-гігантів досягають 4—4,5 см довжини, а їхні самці хоча і трішки дрібніше, але не поступаються в розмірах шершням і джмелям.

Всі сколії — денні тварини. Ніч вони проводять, зарившись у підстилку, а як тільки пригріє сонце, вилазять і летять годуватися на квітучі рослини. У сколій немає довгого хобітка, і тому дістати нектар вони можуть тільки з квіток з неглибоким віночком — з айстрових, зонтичних рослин. Лише ґрунтовно підкріпившись і за умови, що температура повітря продовжує підвищуватися, самки сколій розпочинають пошуки господарів.

У фазі личинки — паразит, у фазі імаго — фітофаг. Дає 1 генерацію на рік. Літ імаго — з середини травня до серпня включно. Імаго живляться нектаром квіток різноманітних рослин, частіше складноцвітих (будяки та інші), личинки — паразити личинок жука-носорога (іноді інших великих пластинчастовусих жуків). Самка у компостних купах та ґрунті розшукує личинку хазяїна, яку паралізує, після чого відкладає на її тіло яйце. Личинка сколії-гіганта зимує у ґрунті в довгасто-овальному коконі. На лялечку перетворюється у кінці квітня-травні.

Заходи з охорони. Фактори загрози або лімітування, а також зростання чисельності виду не з'ясовані. У місцях масового розмноження цього виду (біля ферм) доцільно залишати компостні купи [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Совки – Noctuidae

Вид Совка сокиркова — Periphanes delphinii (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Середземноморський вид, поширений як в Європі, так і в Азії, Північній Африці. В Україні зустрічається майже всюди.

Особливості біології. Розмах крил — 24-36 мм. Основний фон передніх крил являє суміш світлого і темно-фіалково-рожевого відтінків, поперечні смуги фіалково-червоні. Задні крила білуваті з темними жилками та бурувато-сірою поперечною смугою біля зовнішнього краю, торочка світла.

У степових районах дає 2 покоління на рік. Метелики 1 генерації літають з кінця квітня до червня, другої — у липні-вересні. Гусінь живиться

квітками та плодами **сокирок** (*Consolida*) і **аконітів** (*Aconitum*). Зимує лялечка у ґрунті. Зустрічається на луках, остепнених схилах пагорбів та гір, у парках, садах.

Заходи охорони. Не здійснювалися. Треба зберегти степові і лучні ділянки, обмежити випасання худоби, викошування трави, заборонити застосування пестицидів у місцях перебування виду [5, 19, 20, 23, 26, 30, 33, 44, 45, 56].

Ряд Жуки (Твердокрилі) – Coleoptera

Родина Стафілініди - Staphylinidae

Вид Стафілін волохатий — Emus hirtus (Linnaeus, 1758)

Слово **«стафілін»** означає вид жуків із родини стафілінід (Staphylinidae), що характеризуються дуже короткими надкрилами та довгим черевцем. Це велика та різноманітна група, що включає багато хижих видів, які живляться дрібними комахами і є важливими для біоконтролю шкідників, наприклад, стафілін пахучий, який захищається неприємним запахом.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Західна і Східна Європа, Кавказ, Закавказзя, Казахстан. Зустрічається по всій території України.

Особливості біології. Довжина тіла 18-28 мм. Великий, з досить яскравим опушенням, естетично привабливий жук. Чорний, голова, передньоспинка та 3 останніх сегменти черевця вкриті золотисто-жовтими волосками, надкрила ззаду з широкою перев'яззю сизих волосків, задній край передньоспинки в чорних волосках.

Жуки та їх личинки — хижаки, живляться дрібними комахами. Імаго зустрічаються з кінця травня до жовтня. Зимують дорослі жуки і, можливо, личинки. Заселяє різні за походженням органічні речовини, що розкладаються (зокрема, рослинні і тваринні рештки), стовбури дерев, з яких витікає сік. Завдяки своєму забарвленню та волохатості жук зовні нагадує джмеля, що є прикладом мімікрії.

Заходи з охорони. Порушення природних біотопів (застосування пестицидів, санітарні рубки лісу, рекреаційне навантаження). Слід докладно вивчити особливості біології виду, створити в місцях виявлення локальних популяцій ентомологічні заказники [5, 19, 23, 33, 44, 45.

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Совки – Noctuidae

Вид Стрічкарка блакитна — Catocala fraxini (Linnaeus, 1758)

Метелики цієї групи мають цікаву особливість: на передніх крилах вони мають маскувальні візерунки, що імітують кору дерев, а під ними ховають яскраво-червоні, помаранчеві або блакитні задні крила, які різко контрастують, коли метелик раптово злітає, лякаючи хижаків.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Вид поширений повсюдно в Палеарктиці та в Україні.

Особливості біології. Розмах крил — 78-108 мм. Основний фон передніх крил сірий з блакитним відтінком. Поперечні смуги хвилясті, чорнувато-бурі; торочка сіра. Задні крила чорні з широкою блакитною смугою та білою торочкою.

Дає одну генерацію на рік. Літ імаго — з липня до жовтня. Активний у сутінках та вночі. Відкладає у тріщини кори дерев по 1 або кілька яєць (всього до 900). Навесні з них виходить гусінь, яка розвивається до 48 діб (з травня до липня). Живиться листям тополі, осики, верби, ясена, дуба, берези, клена, вільхи.

Заляльковується у липні між листками дерев у нещільному коконі.

Заходи з охорони. Причини зменшення чисельності: застосування пестицидів для знищення шкідників лісу та садово-паркових культур. Заходи охорони не здійснювалися. Доцільно охороняти метелика у комплексі з іншими видами у заповідниках [5, 19, 20, 23, 26, 30, 33, 44, 45, 56].

Вид Стрічкарка орденська малинова —

Catocala sponsa (Linnaeus, 1767)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Вид поширений у Європі (на півночі до Полярного кола), в Малій Азії та Північній Африці, на всій території України.

Особливості біології. Розмах крил — 56-78 мм. Основний фон передніх крил бурувато-сірий з чорними поперечними смугами і плямистою торочкою. Задні крила малиново-червоні з чорною

внутрішньою медіальною смугою і плямистою торочкою з сірими та білуватими проміжками (як на передніх крилах).

Дає 1 генерацію на рік. Зимують яйця. Гусінь відроджується в кінці квітня, живе поодинці, живиться листям дуба кам'яного та дуба звичайного, каштана їстівного. Розвиток гусені триває приблизно 24 доби. Заляльковується у білих нещільних шовковистих коконах між листям або на стовбурах (у тріщинах кори) дерев у червні — липні.

Літ імаго — з третьої декади червня до вересня. Метелики активні вдень близько 10-17 години, рідше зустрічаються присмерком та вночі. Живляться соком, що витікає з пошкоджених стовбурів дерев.

Заходи охорони. Зменшення хімічних обробок лісу. Заходи охорони не здійснювалися. Доцільно обмежити хімічну обробку дібров та парків, зберегти природні ліси [5, 19, 20, 23, 26, 30, 33, 44, 45,56].

Вид Стрічкарка тополева — Limenitis populi (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Лісова зона помірних широт Євразії. В Україні зустрічається переважно в зоні мішаних лісів Правобережжя, у Карпатах та Закарпатті, подекуди у Лісостепу та лісах степової зони.

Особливості біології. Розмах крил — 64-85 мм. Крила бурі, у самців — з фіолетовим вилиском, з серпоподібними жовтогорячими плямами перед облямівкою, передні крила з великими білими плямами, на задніх — біла перев'язка, особливо розвинута у самок. Нижній бік крил іржаво-жовтий з сіро-синьою облямівкою біля внутрішнього краю задніх крил і з поперечною смугою такого ж забарвлення.

Зустрічається на добре прогрітих сонцем лісових ділянках (узбіччя доріг, просіки, береги водойм, вирубки з поростю осики тощо). Локальний. Дає 1 генерацію на рік. Літ метеликів починається наприкінці травня і триває до середини липня. Вранці метелики трапляються на поверхні ґрунту, на свіжому гною, кізяках і гнилих плодах, у спеку — на водопої у вогких місцях, особливо на лісових дорогах, після полудня — у кронах дерев.

Самка відкладає яйця по одному на поверхню листя осики. Гусінь може живитися також листям осокора. Зимує гусінь II віку в сигароподібному коконі на гілках, заляльковується навесні. Лялечка прикріплена до поверхні листка павутинням.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: руйнування або перетворення місць перебування виду (зміна породної структури лісів та

густоти деревного покриву, знищення осики як малоцінної деревної породи), хімічна обробка лісу.

Вид занесено до Європейського червоного списку. Охороняється на багатьох заповідних територіях західної України, зокрема у Карпатському БЗ. Доцільним є створення ентомологічних заказників у місцях перебування виду. Слід обмежити застосування пестицидів у лісах [5, 19, 20, 23, 26, 30, 33, 44, 45, 50,56].

Ряд Перетинчастокрилі - Hymenoptera

Родина Сфециди – Sphecidae

Вид Сфекс рудуватий — Sphex funerarius (Gussakovskij, 1934)

Сфекс — це рід риючих ос з родини Сфециди (Sphecidae), поширений по всьому світу, відомий тим, що паралізує здобич (гусениць, коників), щоб відкласти на неї яйце. Найвідоміші види в Україні — Сфекс рудуватий (*Sphex funerarius*) та Сфекс жовтокрилий (*Sphex flavipennis*), які є корисними ентомофагами.

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Охоплює Південну Європу, Кавказ, Південно-Західну та Середню Азію, Північну Африку. В Україні — Одеська, Миколаївська, Херсонська, Полтавська, Харківська, Донецька області та Крим.

Особливості біології. Довжина тіла — 16-30 мм. Основна частина тіла і ноги чорні. Черевце з червоним малюнком. Вершини передніх крил затемнені.

Мешкає на схилах невисоких гір, балок, у долинах річок. Імаго літають з червня до серпня. Антофіли, живляться нектаром квіток (зонтичних, молочайних). Дає 1 генерацію на рік. Гніздо роблять у ґрунті, з горизонтальним і вертикальним ходами та 2-3 комірками.

Для живлення личинок заготовляє різних саранових. Розвиток яєць триває 3-4 дні, личинок — 10-12. Зимує личинка в коконі.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: руйнування сприятливих для існування виду стацій через господарську діяльність людини, надмірне застосування пестицидів.

Заходи охорони не здійснювалися. Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. Рекомендований до охорони в Карадазькому, Опукському та Казантипському ПЗ [5, 19, 23, 30, 33, 44, 45].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Синявцеві – Lycaenidae

Вид Томарес Ногеля — Tomares nogelii (Herrich-Schäffer, 1851)

Комаха **Томарес Ногеля** (лат. *Tomares nogelii*) — це денний метелик з родини голубянок (синявців), яка є рідкісним видом, занесеним до Червоної книги України, і відома як «голубянка Ногеля» або «томарес південний», відзначається своїми мініатюрними розмірами та темно-бурим забарвленням з червоними плямами.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Румунія, Молдова, Мала та Передня Азія, Близький Схід. В Україні поширений у Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській областях, а також у східній частині Гірського Криму. Популяції у Полтавській та Одеській областях, вірогідно, зникли.

Особливості біології. Розмах крил — 22-34 мм. Візерунок крил самця та самки майже ідентичний, переважно темно-бурого кольору, з дуже варіабельними за розміром (іноді зовсім відсутніми) червоними плямами в центрі переднього та в торнальній області заднього крила. У метеликів кримської популяції червоні плями на крилах завжди розвинені до максимального розміру.

Стенобіонтний вид. Заселяє степові та лучно-степові біотопи на схилах ярів, у Криму — локально окремі ділянки пухнастодубово-фісташкових та ялівцевих рідколісь переважно на пд. схилах гір, лише в місцях зростання **астрагалу понтичного** (*Astragalus ponticus* Pall.) — кормової рослини гусені.

Дає одну генерацію на рік. Літ метеликів у Криму триває з першої декади травня до першої декади червня, у інших місцях — переважно з третьої декади травня до середини червня. Самка відкладає від 1 до 4 яєць у нерозвинені суцвіття кормової рослини. Гусінь розвивається близько 4-5 тижнів, спочатку у суцвіттях, пізніше — у плодах. Живиться переважно генеративними частинами рослини. Заляльковування відбувається у ґрунті, найімовірніше, у глибоких ходах мурашників (**вид мірмекофільний**). Зимує лялечка.

Заходи з охорони. Причини зменшення чисельності виду: антропічний пресинг (випалювання трави, перевипас худоби) на екосистеми мешкання.

Доцільно створити ентомологічні заказники у Дніпропетровській та Запорізькій обл., інвентаризувати місця перебування виду та забезпечити їх охорону [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 46,56].

Ряд Прямокрилі – Ortoptera

Родина саранових - Acrididae

Вид Тріскачка ширококрила — Bryodemella tuberculata (Fabricius, 1775)

Назва описує її особливості: «тріскачка» — через гучний тріск, який крила видають під час польоту самців, а «ширококрила» — через будову крил, де задні крила мають характерну широку форму.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Ареал диз'юнктивний, від Данії та країн Скандинавії до Далекого Сходу Росії, Тибету та Гімалаїв. В Україні відмічений на півдні Полісся, у Лісостепу та півночі Степу (Чернігівська, Київська, Черкаська, Полтавська, Харківська області). Останні достовірні знахідки в Україні зроблені у 1953 році поблизу м. Харкова.

Особливості біології. Довжина тіла 26-39 мм. Бурі чи жовтувато-бурі, покриті темними плямами. У польоті помітні яскраві малинові, прозорі (не шкірясті) крила з темною широкою поперечною смугою.

Голова з широким випуклим тім'ям, тім'яні ямки неправильно трикутні. Вусики нитчасті, вдвічі коротші за тіло. Передньоспинка спереду звужена, циліндрична, випукла; ззаду — плоска, злегка зморшкувата, з випуклими "плечима", її задній край кутом виступає над основою надкрил. Серединний кіль передньоспинки низький, тонкий, нерідко напівстертий, перетинається 2-3 поперечними, іноді слабко вираженими борозенками. Задні гомілки брудно-жовті, на вершині затемнені. Яйцеклад короткий та широкий, малопомітний.

Генерація однорічна. Зимують у фазі яйця (у ворочках). Ворочки великі, вигнуті, розділені слабкою перетяжкою на дві нерівні частини: верхню, меншу, заповнену губчатою масою, та нижню велику, де міститься 25-28 великих червонуватих яєць.

Личинки з'являються на початку травня. Дорослі особини — з початку червня до серпня. Зустрічаються на узліссях та галявинах в соснових лісах, на остепнених ділянках надзаплавної тераси та піщаних горбах у заплавах річок. Фітофаг. Самець в польоті голосно тріщить. Зустрічаються локально, ніде не досягають великої чисельності.

Заходи охорони. Чисельність змінюється через потепління клімату, вирубування старих соснових масивів, перетворення піщаних надзаплавних терас в зону відпочинку.

Заходи охорони не здійснювалися. Необхідно створювати заказники у місцях мешкання виду в Україні. Пропонується реакліматизація виду [5, 23, 33, 44, 45].

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera

Родина Риючі оси краброніди – Crabronidae

Вид Церцеріс горбкуватий — Cerceris tuberculata (Villers, 1787)

Слово **«церцеріс»** (лат. *Cerceris*) означає рід піщаних ос, які належать до родини рояків (Crabronidae) і відомі як оси-жукоїди (жукоїди).

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Охоплює Південну Європу, Кавказ, Південно-Західну та Середню Азію, Західний Сибір, Північну Африку. В Україні знайдений в Луганській, Полтавській, Миколаївській, Одеській областях та в Криму.

Особливості біології. Довжина тіла — 17-22 мм. Тіло чорне з розвинутим світлим малюнком. Серединне поле проподеума гладеньке. Наличник спереду округлено вирізаний, з виступом у верхній частині. Жувальця з двома крупними зубцями.

Мешкає на схилах балок, ярів, у долинах річок у степовій зоні, у Лісостепу — на ксерофітних ділянках. Імаго — антофіли, личинки — ентомофаги. Імаго літають з липня до середини вересня. Живляться нектаром квіток (зазвичай зонтичних та складноцвітих).

Гніздо робить у ґрунті на глибині до 50 см. Для живлення личинок самка заготовляє паралізованих жуків-довгоносиків з роду *Cleonus*. Зимує личинка в коконі. Дає 1 генерацію на рік.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: господарська діяльність людини, застосування пестицидів у боротьбі з комахами-шкідниками та бур'янами.

Необхідно зберігати біотопи, сприятливі для існування виду. У місцях перебування виду слід створити ентомологічні заказники. Рекомендований до охорони в Дунайському БЗ, Карадазькому та Опукському ПЗ [5, 23, 33, 44, 45].

Ряд Лускокрилі – Lepidoptera

Родина Брамей – Brahmaeidae

Вид Шовкопряд кульбабовий — Lemonia taraxaci

(Denis & Schiffermüller, 1775)

Шовкопряд (від «шовк» + «прясти») — це загальна назва різних видів метеликів, гусінь яких створює кокони з тонких, міцних шовкових ниток, що використовуються для виробництва натурального шовку, наприклад, у шовківництві. Найвідоміший — тутовий (шовковицевий) шовкопряд (*Bombyx mori*), але існують і лісові види, як сосновий чи непарний шовкопряд, які є шкідниками лісу.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Палеарктичний. Центральна, частково Східна та Південна Європа, південна частина Західного Сибіру та північний Казахстан. В Україні зустрічається спорадично у зоні мішаних лісів та у Лісостепу. Локальний.

Особливості біології. Розмах крил — 35-55 мм. Статевий диморфізм невиразний. Забарвлення крил одноманітне вохристо-жовте, у самок — світло-жовте. На передньому крилі є невелика чорна пляма. Тіло дуже пухнасте.

Зустрічається на узліссях та галявинах широколистяних та мішаних лісів, на схилах ярів та балок, на луках та у рідколіссях, іноді у садах та парках. Впродовж року розвивається 1 генерація. Літ імаго відбувається у серпні-жовтні. Метелики активні удень за сонячної погоди, іноді увечері та вночі.

Самки відкладають яйця купками біля кормових рослин. Гусінь живиться листям кульбаби та нечуйвітра, розвивається у травні-червні. Заляльковується у верхньому шарі ґрунту в овальних комірках.

Заходи охорони. Причини зменшення чисельності: не з'ясовані. Можливо, деградація природної лугової рослинності, випалювання трав, надмірний випас худоби, хімічні обробки місцевості.

Доцільний пошук популяцій виду та створення ентомологічних заказників у місцях розповсюдження виду з регламентацією викошування трав, випасу худоби та повною забороною випалювання трав [5, 19, 20, 23, 30, 33, 44, 45, 56].

Тип Хордові — Chordata

Надклас Круглоро́ті - Cyclostomata

Клас Міноги — Petromyzontida

Ряд Міногоподібні – Petromyzontiformes

Вид Міног українська — Eudontomyzon mariae (Berg, 1931)

Слово **«міног**а» означає рідкісну рибоподібну безщелепну хребетну тварину з тілом без луски, що належить до круглоротих. Ці тварини мають особливий присмоктувальний рот, часто паразитують на інших рибах, а українська назва німецького походження (від "Neunauge" — «дев'ять очей») через 7 зябрових отворів з кожного боку голови, що додаються до очей, пояснюючи її як «дев'ятиочку».

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Практично зникла в корінному річищі Дніпра і його великих притоках, у Сіверському Дінці та Дністрі, Південному Бузі, пониззі Дунаю, зрідка трапляється в їх додатковій системі.

Особливості біології. Міног українська — прісноводна донна непаразитична хордова тварина. Мешканець річок і струмків гірської і передгірської зони, а також рівнинних рік. Дорослі живуть на чистих, добре насичених киснем, із швидкою течією і дещо замуленим кам'янистим і кам'янисто-піщаним ґрунтом ділянках, а личинки — у місцях з повільною течією та добре замуленим дном. Личинки тримаються на глибинах до 0,5-1 м, де закопуються в ґрунт.

Статевої зрілості досягає через 6-7 місяців після метаморфозу, який проходить з середини липня до кінця вересня. Розмноження в квітні-травні при температурі води 8-16°С. Самки завдовжки 16,6-20,5 см, плодючість складає 5742-6066 ікринок. На нерест мігрує на невеликі відстані в чисті струмки і річечки.

Личинки-піскорийки живляться детритом, найдрібнішими бентичними організмами, діатомовими й іншими водоростями. Під час метаморфозу кишечник личинок атрофується і в дорослому стані ці тварини не живляться, а після розмноження гинуть.

Заходи охорони. Рідкість спричинена порушенням типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного та біологічного режимів водойм, спричиненої господарською діяльністю.

Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення там заповідного режиму. Занесена до ЧКУ (1994), МСОП та до Європейського червоного списку [29, 44, 45].

Тип Хордові — Chordata

Підтип Хребетні - Vertebrata

Надклас Риби — Pisces

Риби (Pisces) — парафілетична група водних хребетних тварин, зазвичай холоднокровних (точніше екзотермних) із вкритим лусками тілом та зябрами, наявними протягом всього життя. Активно рухаються за допомогою плавців (часто видозмінених) або руху всього тіла. Риби поширені як у морських, так і в прісноводних середовищах, від глибоких океанічних западин до гірських струмків.

Тип Хордові — Chordata

Підтип Хребетні – Vertebrata

Надклас Риби — Pisces

Клас: Променепері риби — Actinopterygii

Ряд: Коропоподібні — Cypriniformes

Вид Бистрянка російська — Alburnoides rossicus (Berg, 1924)

Бистрянка (лат. *Alburnoides*) — це рід невеликих риб родини ялецевих, що мешкають у річках із швидкою течією, отримали назву через свій стрімкий спосіб життя; її українська народна назва — **швайка**. В Україні поширений вид **Бистрянка звичайна** (*Alburnoides bipunctatus*).

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Річки басейнів Чорного, Азовського і Каспійського морів. В Україні відома з басейнів Західного Бугу, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця, річок Північного Приазов'я (Обтічна, Берда).

Особливості біології. Тіло видовжене, досить високе, сплюснуте з боків. За основою черевних плавців починається не вкритий лускою кіль. Глоткові зуби переважно 2,5-5,2 мм. Найбільша довжина тіла до 12-13 см, маса до 30 г, тривалість життя не перевищує 5-6 років. Спина майже чорна з зеленкуватим

або синюватим відтінком, боки синювато- або зеленкувато-сріблясті, черево сріблясто-біле. Вздовж бічної лінії подвійний ряд темних крапок-штрихів (подвійна **«стрічка»**). Черевні і анальний плавці при основі жовтуваті, червоні або сіруваті, при кінці безбарвні, всі інші плавці сірі або зеленкувато-сірі.

Прісноводна зграйна риба, яка мешкає тільки в річках, на ділянках з помірною або швидкою течією і чистою, насиченою киснем водою, тяжіючи до придонних шарів. Статевозрілою стає у 2 роки при довжині тіла близько 5-5,5 см. Розмноження триває з середини травня до кінця червня. Плодючість до 8 тис. ікринок. Ікру відкладає кількома порціями на мілководних ділянках зі швидкою течією і твердим піщаним, гальковим або кам'янистим ґрунтом. Живиться дрібними організмами планктону і бентосу, падаючими у воду комахами, часто водоростями й ікрою риб.

Заходи з охорони. Причини рідкості: зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої в першу чергу випрямленням руслових ділянок, гідротехнічним будівництвом, а також забрудненням води. Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесена до Червоної книги України, до списків Бернської конвенції і МСОП та Європейського червоного списку [44, 45, 48, 49,55].

Вид Гольян озерний (Мересниця озерна) — Eupallasella percnurus (Pallas, 1814)

Назва гольяна озерного українською мовою — **Мересниця озерна** (лат. *Eupallasella percnurus*), інколи його називають **мундушка**. Це невелика зграйна рибка з родини коропових, що мешкає у закритих прісноводних водоймах, наприклад, озерах, і занесена до Червоної книги України як зникаючий вид.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Замкнені прісноводні водойми басейнів Каспійського і Чорного морів. В Україні відомий з водойм басейнів Верхнього і Середнього Дніпра, зокрема в басейнах верхньої течії Прип'яті, Десни, Остра, Трубіжа, Ворскли, Супою, Сожа, Стохода, Здвижу, а також із заплавних озерець і осушуваних каналів Волинської області та маленьких озер околиць Києва. Вперше відзначений на верхній течії Сіверського Дінця (озеро Борове, 2000 р.).

Особливості біології. Тіло видовжене, низьке, дещо стиснуте з боків, вкрите дуже дрібною лускою. Бічна лінія неповна, часто переривчаста (у молоді завдовжки до 3,5 см зазвичай відсутня). Черево між черевними і анальним плавцями заокруглене. Найбільша довжина тіла близько 7 см, маса — до 5,6 г, тривалість життя до 4 років. Спина темна, жовтувато- або зеленкувато-бура, боки золотисті, черево жовтувато-сріблясте. На боках є численні, досить виразно окреслені темні плямки. Парні плавці жовтуваті або жовтувато-рожеві, непарні сірувато-жовті.

Прісноводна зграйна придонна озерна риба, яка зустрічається тільки в мілководних невеликих замкнених, стоячих або ледь проточних водоймах з піщано-мулистим або мулистим ґрунтом та з добре розвиненою рослинністю, як правило, уникає руслових ділянок річок. Статевої зрілості досягає у 2 роки при довжині тіла понад 4 см. Розмножується в травні-липні. Плодючість у особин завдовжки 4,4-6,6 см коливається від 360 до 2920 ікринок. Ікра клейка, відкладається кількома порціями в прибережній зоні на рослинність. Молодь живиться планктоном, дорослі споживають червів, дорослих комах, їхні личинки і лялечки, водорості, вищу рослинність, а також ікру риб і амфібій.

Заходи охорони. Осушування боліт і заплавних водойм, торфорозробка, гідромеліоративні роботи. Заборона вилову, виявлення типових місць перебування, вивчення сучасних поширення і чисельності, встановлення заповідного режиму. Занесений до списків МСОП [44, 45, 48, 49, 50, 55].

Ряд: Окунеподібні — Perciformes

Родина: Окуневі — Percida

Вид Йорж носар — Gymnocephalus acerinus (Güldenstädt, 1774)

Назва риби **Йорж** походить від її зовнішнього вигляду та характеру: риба має дуже колючі плавці, які стирчать, нагадуючи щітку-йоржик, а слово також асоціюється з **«йожитись»** (скуйовджуватися, стирчати).

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Басейни Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дону, Кубані. В Україні ареал охоплює Середній Дністер, Дністровське водосховище, басейн Дніпра, Сіверський Донець.

Особливості біології. Тіло видовжене, невисоке, стиснуте з боків. Спинний плавець складається з двох сполучених між собою частин. Хвостовий плавець з незначною виїмкою. Голова видовжена, клиноподібна. Рило видовжене. Рот невеликий, нижній, висувний. На щелепах велика кількість дрібних зубів. На задньому краї зябрових кришок слабкі, загострені шипи. Уздовж задніх та нижніх країв передкришок гострі шипи.

Довжина тіла 20 см, маса — до 200 г. Тривалість життя 8-10 років. Верх тіла жовтавий, спина та боки з бурувато-зеленавим полиском, черево білувате. На спині та боках тіла, а також на перетинках передньої колючої частини спинного плавця є чітко окреслені округлі чорні плями. Хвостовий плавець сіруватий, решта плавців світло-білуваті.

Річковий, придонний, осілий, зграйний, присмерково-нічний вид річок зі швидкою течією, широкими піщаними чи кам'янисто-гальковими перекатами, що розміщені уздовж низьких, не крутих і не обривистих берегів. Дуже чутливий до вмісту кисню у воді. Статевої зрілості досягає у 3-4 роки. Плодючість до 20-30 тис. ікринок. Нерест порційний; перший відбувається за температури води 6-8°С на початку квітня, другий — у травні за температури води 12-14°С. Нереститься невеликими зграями. Ікру відкладає на перекатах зі швидкою течією, на піщане чи кам'янисто-галькове дно. Ікра клейка. Дорослі особини живляться водяними комахами, личинками комарів та інших комах, червами, ракоподібними, молюсками, ікрою, мальками інших риб.

Заходи охорони. Причинами зазначеного стану є зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забруднення води і надмірний вилов.

Занесений до списків МСОП. Охороняється у Дніпровсько-Орільському та частково у Луганському ПЗ та у регіональних заказниках Донецький і Деркульський. Треба виявляти нові місця перебування і брати їх під державну охорону [44, 45, 48, 49, 50, 55].

Ряд: Тріскоподібні — Gadiformes

Родина: Миньові — Lotidae

Вид Минь річковий — Lota lota (Linnaeus, 1758)

Назва риби **минь** походить, ймовірно, від праслов'янського слова, що означає «мити» або «мокнути», оскільки це риба, яка віддає перевагу холодній воді,

живе на дні та пов'язана з постійною вологістю і глибинами, а його латинська назва *Lota lota* (від лат. *lotus* — митий) підтверджує цю асоціацію з водою та дном.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європа, Північна Азія та Північна Америка. В Україні поширений в басейнах приток першого та другого порядку середньої і верхньої течії Сіверського Дінця, Дніпра, Дністра та водойм Закарпаття.

Особливості біології. Тіло видовжене, товстувате спереду до анального отвору, знижується і стискається з боків з наближенням до хвостового плавця. Спинних плавців два, передній з яких короткий з опуклим контуром, задній низький, довгий, дотикається до хвостового плавця, але не зливається з ним. Хвостовий плавець заокруглений. Голова невелика, товстувата, лоб широкий, плаский. Рот великий, зуби дрібні, щетинкоподібні. На підборідді є один вусик.

Довжина тіла до 50 см, зрідка більше, тривалість життя 6-7 років. Голова, спина і частково боки тіла сірувато-буруваті, низ голови та черево брудно-біляві. На цьому фоні бувають різні за формою жовтаво-біляві плями.

Прісноводна холодноводна риба. Тримається здебільшого у річищах річок. При температурі води 10°С і нижче найактивніший, при 15°С і вище стає пасивним, ховається. Нереститься з кінця грудня до початку лютого при температурі води близько 0°С на мілководних піщаних та супіщано-дрібнокам'янистих місцях з швидкою течією. Статевої зрілості досягає при довжині тіла 17-18 см, у віці 3-4 роки.

Плодючість може досягати майже 500 тис. ікринок. Нереститься з настанням сутінок, зазвичай на піщаних косах. Виметана ікра зноситься течією й осідає у заглибинах дна. Молодь споживає личинок комах, ракоподібних, ікру інших риб і їхніх мальків, у тому числі й власних. Дорослі особини споживають риб, міног, земноводних, а також ракоподібних, личинок комах, молюсків тощо.

Заходи з охорони. В окремих водоймах звичайний, в інших трапляється поодиноко, у ряді вже зник. Причинами є зникнення типових біотопів, особливо річкових, у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом; забрудненням води та надмірним виловом. Охорона місць літнього перебування мальків виду (можливо, й нересту плідників). Винятково об'єкт аматорського рибальства [44, 45, 48, 49,].

Ряд: Окунеподібні – Perciformes

Родина: Окуневі – Percidae

Вид Судак волзький (Берш) — Sander volgensis (Gmelin, 1789)

Судак — це хижа прісноводна риба роду *Sander* родини окуневих, відома своїм смачним м'ясом та гострими зубами, зустрічається в озерах і річках Європи та Азії, найпоширеніший вид — **судак звичайний** (*Sander lucioperca*). Існують й інші види, наприклад, морський судак (буговець) та берш, а в Північній Америці — жовтий та канадський судаки.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Басейни Каспійського, Азовського і Чорного морів. В Україні відзначений у пониззі та пригирлових ділянках Дунаю, Дністра, Дніпра, Південного Бугу, у Каховському, Дніпровському і Кам’янському водосховищах, у річках Самара, Сура, Оріль, та у водоймах по трасі каналу Дніпро-Донбас.

Особливості біології. Тіло видовжене, низьке, трохи стиснуте з боків. Спинних плавців два, відокремлені один від одного проміжком. Хвостовий плавець з невеликою виїмкою. Голова видовжена, у профіль клиноподібна. Рот великий, кінцевий. **Ікла на щелепах у дорослих особин відсутні**, у молодих розвинені слабко.

Довжина тіла до 45 см, маса до 1150 г. Тривалість життя до 7 років. Спина чорняво- чи бурувато-зеленава, боки тіла світло-сіруваті з поперечними темно-буруватими смугами, черево біловате. Спинний та хвостовий плавці світло-сіруваті з рядами чорних плям. Грудні й черевні плавці біловаті, підхвостовий плавець з чорною плямою.

Прісноводний, частково солонуватоводний, придонний вид. Освоює місця з твердим піскуватим дном у річках, їх опріснених естуаріях та водосховищах. Мілководних ділянок уникає. У Дніпровському водосховищі зайняв специфічну нішу хижака-бентофага. Статевозрілими самці стають у 2 роки, завдовжки 19 см, самки на 90,5% — у 3 роки, завдовжки 22 см. Плодючість 17,7-364,3 тис. ікринок. Нереститься у квітні. Ікру відкладає на піщаних та кам'янисто-піщаних косах поблизу островів та деяких балок. Дорослі особини живляться здебільшого придонними організмами, з яких половину складають риби.

Заходи охорони. Нечисленна риба. Основними причинами зміни чисельності є зникнення типових біотопів, особливо репродуктивних у результаті зміни

гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води і надмірним виловом.

Занесений до списків Бернської конвенції, МСОП та Європейського червоного списку. Охороняється у Дніпровсько-Орільському ПЗ [44, 45, 48, 49, 50].

Ряд Коропоподібні — Cypriniformes

Вид Ялець звичайний — Leuciscus leuciscus (Linnaeus, 1758)

Назва риби **ялець** походить від давньослов'янських коренів, що пов'язані з її зовнішнім виглядом або місцем проживання; це невелика річкова риба родини коропових, що має сріблясті боки та часто сірувато-зелену спину, і є об'єктом аматорського рибальства. Конкретне походження слова «ялець» достеменно не встановлено, але воно відноситься до роду *Leuciscus*, який об'єднує кілька схожих видів, що мешкають у річках Європи та Азії.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Доволі поширений євро-азійський вид. Річки і озера бас. Пн. Льодовитого океану, Балтійського, Чорного, Азовського, Каспійського морів Північного і Центрального Казахстану. В Україні раніше був поширений фактично в усіх великих річках і в їх додатковій системі, а також у проточних озерах і в дніпровських водосховищах, відмічався також у Дніпровсько-Бузькому лимані. Відсутній у Криму.

Особливості біології. Тіло видовжене, низьке, ледь стиснуте з боків. Анальний плавець з виїмкою. Рот нижній, маленький. Найбільша довжина тіла 20-25 см, зазвичай 10-15 см, маса до 100 г, зазвичай 30-50 г, тривалість життя до 8 років. Спина темна, від темно-сірого або оливково-зеленкуватого до чорного кольору, боки світло-сірі із сріблястим вилиском, черево світло-сріблясте. Спинний і хвостовий плавці сірі, грудні, черевні й анальний блідо-жовті або жовтувато-червоні, райдужка очей жовтувато-оранжева.

Прісноводна річкова зграйна придонна риба чистих текучих вод, яка віддає перевагу прибережним ділянкам з піщаним або піщано-мулистим ґрунтом. Статевої зрілості досягає у віці 2-3 років при довжині тіла близько 9-10 см. Розмноження відбувається з кінця березня, при прогріванні води до 5-6°С, до початку, а інколи й до кінця травня. Плодючість до 22,6 тис. ікринок. Ікра донна, клейка, відкладається за один раз в місцях зі швидкою течією на різні донні предмети, зокрема на рослинність.

Живиться переважно організмами бентосу — червами, ракоподібними, личинками і лялечками комах, дорослими комахами, які падають у воду, а також ікрою риб та, частково рослинністю. В останні 2-3 десятиріччя чисельність різко скоротилася. Зараз фактично зник з руслової частини Дніпра і його водосховищ та крупних притоків, дуже нечисленний в басейнах Дністра та Дунаю.

Заходи з охорони. Зникнення типових біотопів у результаті зміни гідрологічного, хімічного, біологічного режимів водойм, спричиненої гідротехнічним будівництвом, забрудненням води, надмірним виловом. Заборона вилову, виявлення типових місць перебування і встановлення в них заповідного режиму. Занесений до списків МСОП і Європейського червоного списку [44, 45, 48, 49, 50].

Клас Плазуни (Рептилії) — REPTILIA

Плазуни, або рептилії (Reptilia) — це клас хребетних тварин, що характеризуються сухою шкірою з лускатими покривами, диханням легенями та холоднокровністю, які пересуваються, волочачи тіло по землі або повзаючи, звідси й назва. Ці тварини є першими повністю наземними хребетними, які відмовилися від залежності від води для дихання та розмноження [44, 45, 53, 54, 55].

Клас Плазуни (Рептилії) — REPTILIA

РядЛускаті (Squamata)

Родина: Веретільницеві (Anguidae)

Вид Веретільниця ламка або гладун — Anguis fragilis (Linnaeus, 1758)

Веретільниця, також **веретінниця** або **гладун** (*Anguis*) — рід безногих ящірок. Веретільниці повністю втратили свої кінцівки та часто сприймаються за змій.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Європейсько-азійський. В Україні переважно Лісова та Лісостепова зони.

Особливості біології. Порівняно велика безнога ящірка зі змієподібним тілом загальною довжиною до 50 см. Самці трохи менші за самиць. Хвіст

відносно короткий (не довший за тулуб), дуже ламкий. Вушний отвір менший або рівний ніздрям. Луска тулуба гладенька, розташована у 21-36 поздовжніх рядків.

Це **яйцеживородна** ящірка. Статева зрілість настає на 3 році життя. Вагітність триває близько 3 місяців, молоді веретінниці народжуються у середині липня — серпні. Самка приводить від 5 до 26 дитинчат довжиною 38-50 мм без урахування хвоста. Відомі випадки проживання веретінниці в неволі до 30-35 років.

Молоді веретінниці зверху сріблясто-білого або блідо-кремового кольору з двома тісно розташованими темними смугами, які тягнуться від розташованої на потилиці трикутної плями. Боки й черево чорного або чорно-бурого забарвлення, причому межа між світлою спинною і темною бічною частиною тіла виражена дуже різко. У дорослих ящірок спинна сторона тулуба поступово темнішає і набуває коричнево-бурого або темно-сірого кольору з характерним бронзовим відливом. Боки й черево, навпаки, світлішають і їх темне забарвлення зберігається зазвичай лише у вигляді 2 бічних смужок, що проходять з боків тіла. Дорослі самці часто одноколірні, з 2 рядками великих блакитних або рідше чорно-бурих плям на спині, особливо чітко виражених в її передній третині.

Полюбляє широколистяні та мішані ліси, зустрічаючись також на межі лісів, полів і лугів, на лісових галявинах та у садах. У горах піднімається до висоти 2500 м над рівнем моря. Ховається у лісовій підстилці, під впалими стовбурами дерев, у гнилих пнях, під камінням, хмизом, у норах риючих тварин. Має здатність відкидати хвоста при небезпеці (**автотомія**). Харчується дощовими червами, наземними молюсками, зокрема голими слимаками, багатоніжками, мокрицями, а також комахами та їх личинками. На зимівлю йде не раніше другої половини вересня, причому збираються іноді по кілька десятків особин разом.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: трансформація біотопів (вирубування лісу, дачна забудова, перевипас), загибель змій на автошляхах, знищення людьми або відлов з метою продажу [17, 44, 45, 53, 54,55].

Ряд Змії - Serpentes

Родина Гадюкові - (Viperidae)

Вид Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова — Vipera nikolskii (Vedmederja, Grubant et Rudaeva, 1986)

Гадюка — це назва роду отруйних змій (*Vipera*) родини Гадюкові (*Viperidae*), а також загальна назва

кількох видів змій в Україні: гадюки звичайної, гадюки Нікольського (лісостепової) та гадюки степової (Ренарда), які відносяться до класу **Плазуни (*Reptilia*)** і ряду **Лускаті (*Squamata*).**

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Європейський вид. В Україні поширений в лісостеповій зоні. Мешкає у широколистяних, подекуди мішаних лісах, переважно на вододілах та по високих берегах річок, інколи — в заплавних лісах.

Особливості біології. Невелика змія (загальна довжина самців до 76 см, самок — до 85 см) з товстим тілом та коротким хвостом. Черевних щитків зазвичай більше 150. Дорослі особини суцільно чорні, низ кінчика хвоста жовтуватий. Новонароджені — сірі або бурі з темною зигзагоподібною смугою вздовж хребта.

Активна з початку березня до кінця жовтня. Веде денний спосіб життя. Ховається переважно у норах гризунів. Дорослі особини живляться в основному дрібними ссавцями (найчастіше норицями), іншими дрібними хребетними. Парування — в кінці квітня — на початку травня. Яйцеживородна. Народжує 7-23 малят в серпні-вересні. Статевозрілою стає у віці 4-5 років, тривалість життя перевищує 10 років.

Отруйна. Як отруйний, реліктовий і гібридизуючий вид має істотне наукове значення. Може стримувати надмірне розмноження гризунів. За рік в Україні реєструється кілька десятків несмертельних укусів отруйними зміями, з яких частина стосується гадюки Нікольського. Отрута цього виду в Україні не заготовляється.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: трансформація біотопів (вирубування лісу, дачна забудова, перевипас), загибель змій на автошляхах, знищення людьми або відлов з метою продажу. Реліктовий вид, який поступово поглинається звичайною гадюкою в результаті природної гібридизації, наслідки якої мінімальні лише в ізольованих популяціях вздовж південної межі ареалу.

Охороняється на заповідних територіях, розташованих у Лісостепу. Необхідне збереження великих лісових масивів, особливо екотонів у їх складі, та роз'яснювальна робота серед місцевого населення. За потреби вид можна з успіхом розводити у лабораторних умовах [17, 44, 45, 53, 54, 55].

Ряд Змії – Serpentes

Родина Гадюкові – (Viperidae)

Вид Гадюка степова — Vipera renardi (Christoph, 1861)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європейсько-азійський. В Україні населяє південну частину Лісостепу та Степ, а також північний макросхил Гірського Криму до висоти 1100 м н. р. м.

Особливості біології. Змія невеликих розмірів: довжина тулуба, як правило, менше 60 см; хвіст короткий, завдовжки 4-6 см у самок і 5-8 см у самців. Луска з вираженим реберцем, навколо середини тулуба 21 ряд лусок. Зверху тіло бурувато-сіре, з бурою або чорною зигзагоподібною смугою вздовж хребта. Черево пістряве або майже чорне.

Активна з другої половини лютого-березня до кінця жовтня — початку грудня. Ховається переважно у норах гризунів. Живиться весною дрібними гризунами (в основному полівками) та ящірками, влітку і восени майже виключно прямокрилими. Парування — у квітні-травні. **Яйцеживородний вид.** Молодь (1-31 особина) народжується з середини липня до середини вересня.

Отруйна, але загрози життю людини не становить. Має велике наукове значення. Приносить користь, знищуючи мишоподібних гризунів та саранових. У степових екосистемах України може відігравати значну роль. Отрута використовується у медицині. І отрута, і самі змії мають велике комерційне значення. На більшій частині території України чисельність виду низька, у деяких районах він вже зник. У багатьох степових заповідниках Лівобережжя та на острові Джарилгач це звичайна змія (1-10 ос./га), у Присивашші та на Керченському п-ві подекуди численна (20-60 ос./га, інколи більше).

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: розорювання, забудова, суцільне заліснення, перевипас або регулярне випалювання степових ділянок, знищення змій людиною, а також нелегальні масові заготівлі гадюк для утримання у серпентаріях.

Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II) і занесений до Червоного списку МСОП у категорії **Endangered**. Охороняється у 9 ПЗ і НПП України, у багатьох з яких є звичайним видом. Зважаючи на те, що степова гадюка навіть за умови активної пропаганди серед населення щодо її корисності буде і надалі зазнавати винищення, місця мешкання виду слід максимально включати до заповідних територій [17, 34, 44, 45, 50, 53, 54, 55].

Родина Вужеві — Colubrida

Вид Мідянка звичайна — Coronella austriaca (Laurenti, 1768)

Назва **«мідянка»** походить від характерного мідно-червоного або червоно-бурого забарвлення луски, що найкраще проявляється на сонці, особливо у самців; це неотруйна змія, яку часто помилково плутають із гадюкою, через що вона є рідкісним червонокнижним видом, захищеним законом.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європейсько-азійський. Україна повністю входить в ареал виду. На більшій частині території країни трапляється спорадично, у Карпатах та Гірському Криму — досить часто, де простежений до висоти 1381 і 1200 м н. р. м. відповідно.

Особливості біології. Змія невеликих розмірів: довжина тулуба не перевищує 75 см, хвіст у 3,2-6,6 раза коротший за тулуб. Луска гладенька, навколо середини тулуба 19 рядів лусок. Верхня сторона тіла бурих відтінків, інколи сіра; вздовж тіла проходять 4 темніші смуги з дрібними темно-бурими плямами. Нижня поверхня тіла рожева, цегляно-червона, сірувата або майже чорна. На голові та шиї характерний темний візерунок.

Активна з другої половини березня — початку травня до кінця вересня — середини жовтня. Ховається під кам'яними брилами, у тріщинах лесових урвищ та скель, порожнинах під корінням, стовбурами дерев або фундаментами будівель, у норах гризунів та ящірок, купах хмизу. Живиться в основному ящірками, рідше зміями, мишоподібними гризунами, землерийками, пташенятами горобиних птахів.

Парування відбувається в кінці квітня — травні. Яйцеживородний вид. У липні — на початку жовтня самка відкладає 2-17 яєць, з яких відразу ж вилуплюються молоді змії. Для людини не отруйна. Має наукове значення.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: скорочення площ біотопів, придатних для перебування виду, зменшення кормової бази та знищення змій людиною. Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Трапляється принаймні у 18 ПЗ і НПП України. Серед населення існує впевненість щодо надзвичайної отруйності виду, в результаті чого мідянки знищуються при будь-якій нагоді. Тому необхідними заходами

охорони є розширення заповідної мережі та роз'яснювальна робота з населенням [17, 34, 44, 45, 50, 53, 54, 55].

Ряд Ящірки — Sauria

Родина Справжні ящірки — Lacertidae

Вид Ящірка зелена — Lacerta viridis (Laurenti, 1768)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європейсько-азійський. В Україні трапляється мозаїчно у степовій і лісостеповій зонах майже виключно Правобережної України, а також у Закарпатті. На Полтавщині зустрічається дуже рідко.

Особливості біології. Загальна довжина старих самців може перевищувати 38 см. Характерними ознаками є довгий хвіст (приблизно вдвічі довший за тулуб) і значна довжина задньої ступні (перевищує довжину голови). Дорослі самці і старі самки зверху яскраво- або темно-зелені з численними чорними крапками. Нижня поверхня тіла яскраво-жовта, горло — блакитне або синє. Молоді особини зверху буруваті, низ тіла білуватий.

Активна з середини березня — середини травня до середини вересня — кінця жовтня. Дуже жвава рептилія: швидко бігає, добре стрибає і лазить по деревах і кущах, плаває. Ховається у власних та інших норах, порожнинах під корінням дерев, поваленими стовбурами, кам'яними брилами, у купах хмизу. Живиться різноманітними комахами, павуками, рідше — мокрицями, молюсками, дощовими червами, багатоніжками, інколи дрібними ящірками та гризунами або ягодами.

Парування відбувається в середині квітня — на початку червня, відкладання яєць — у кінці травня — першій половині липня. У кладці 4-18 яєць. Молодь з'являється у другій декаді липня — середині вересня. Знищує комах-шкідників сільського і лісового господарства — приносить користь. Вид є дуже привабливим для тераріумістів і тому має комерційне значення.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: антропогенна трансформація місць помешкання, застосування пестицидів, хижацький вилов, в окремі роки — надто холодні зими. Вид перебуває під особливою охороною Бернської конвенції (додаток II). Охороняється у Канівському ПЗ, НПП «Подільські

Товтри» і «Великий Луг», РЛП «Гранітно-степове Побужжя». Необхідне розширення заповідної мережі та боротьба з незаконним виловом і продажем ящірок [35, 36, 44, 45, 50, 53, 54, 55].

Клас Птахи — AVES

Птахи (Aves) — клас теплокровних яйцекладних вищих хребетних тварин, які пересуваються на двох ногах, а їхні передні кінцівки перетворилися на крила. Станом на 2007 рік нараховують від 9800 до 10 500 видів птахів. Вони населяють усі екосистеми Земної кулі від Арктики до Антарктики.

Клас Птахи — AVES

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Вид Гоголь — Bucephala clangula (Linnaeus, 1758)

Птах Гоголь (лат. Bucephala clangula) — це вид качки з родини качкових, відомий своїм великим білим «дзеркальцем» на чорному крилі та характерним зеленим блиском голови самця, гніздиться в дуплах дерев і харчується дрібною рибою та молюсками. В Україні це перелітний і зимуючий птах, занесений до Червоної книги, що гніздиться у північних регіонах, але зникає через знищення старих дерев.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Репродуктивна частина ареалу у лісотундрі і тайзі Євразії та Пн. Америки. В Україні гніздиться групами на півночі Рівненської області і, можливо, на Шацьких озерах, а також на Дніпрі. Зимує на Дніпрі (сотні птахів) і Азово-Чорноморському узбережжі, переважно на Утлюцькому лимані та у північній частині Сивашу. На Полтавщині на прольотах.

Особливості біології. Маса: 570-895 г, довжина тіла: 325-360 мм, розмах крил: 620-690 мм. У самця тулуб білий, голова чорна із зеленим полиском та білою плямою біля дзьоба, дзьоб чорний. Самка, самець улітку і молодий птах темно-сірі, голова коричнева. Прилітає у кінці лютого - на початку березня. Займає прісні водойми (озера, заплави великих рік), оточені лісом з дуплистими деревми; на зимівлі – морські затоки та ополонки на великих

ріках і водосховищах. Пари утворює наприкінці зимівлі. Гнізда влаштовує виключно у дуплах дерев листяних порід; охоче заселяє штучні гніздівлі. Гніздо використовує кілька років. Кладку із 7-12 яєць відкладає з другої половини травня; насиджує самка (28 діб). Пташенята починають літати у кінці липня. Статевозрілим стає у 2 роки. Окремі особини влітку можуть знаходитись за межами репродуктивної частини ареалу (на Молочному лимані, Сиваші), де проходить їхнє линяння. На місця зимівлі прилітає пізно (зазвичай у 2-й половині грудня), утворює мішані зграї з іншими качками, які кочують уздовж узбережжя. Живиться личинками комах, молюсками, ракоподібними, а також дрібною рибою. Розмножується у зоопарках.

Заходи охорони. Чисельність продовжує зменшуватись, вірогідно у зв'язку з підвищенням рівня Каспію і покращанням там умов зимівлі. Вирубування старих дуплистих дерев у заплавах річок і на берегах озер, затоплення заплав внаслідок будівництва ГЕС. Включено до ЧКУ (1994), Резолюції № 6 Бернської конвенції зі статусом 3, Бернської (Додаток III) та Боннської (Додаток II) конвенцій. У місцях, зручних для гніздування виду, необхідно влаштовувати штучні гніздівлі, а також зберігати у заплавах річок старі дуплисті дерева. У місцях гніздування в Рівненській та Волинській областях необхідно створити заказники загальнодержавного значення [9,11,12,13,17,24,38,39,41,42,45,50].

Ряд Голубоподібні – Columbifoormes

Родина: Голубові – Columbidae

Вид Голуб-синяк, Клинтух — Columba oenas (Linnaeus, 1758)

Назва «голуб-синяк» походить від його характерного блакитно-сизого забарвлення з металевим полиском на шиї та волі, що нагадує синій колір, а альтернативна назва «клинтух» (або «клиндух») походить, ймовірно, від європейських назв «дупловий голуб», бо він гніздиться у дуплах дерев.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європейсько-азійський. В Україні Карпати, Полісся, частково Лісостеп, Гірський Крим і, можливо, заплави Дунаю. Зимує на півдні ареалу.

Особливості біології. Маса тіла - до 300 г, довжина тіла - 31-34 см, розмах крил – 63-70 см. Дорослий птах сизувато-сірий, на шиї і волі металічний

поліск, верхівка хвоста чорна, дзьоб червонуватий з жовтою верхівкою, ноги червоні, восковиця біла. Молодий птах буруватий. Гніздовий, перелітний. У помірно холодні зими трапляється майже по усій країні. Прилітає на місця розмноження у березні-квітні. Заселяє ліси різного типу, перевагу віддає листяним і мішаним, старим, з дуплистими деревами, поряд з відкритими місцями. У Карпатах улюблений біотоп – старі букові ліси. Гніздиться окремими парами. Для гнізд використовує дупла, інколи борті і порожнини в опорах ЛЕП. За один сезон може бути два виводки. У кладці 2 яйця. Насиджують обидва птахи, 16-17 днів. Пташенята залишають гніздо через 25-27 днів. Синяки об'єднуються в осінні зграї, частіше по 10-20 ос. Осінній відліт у вересні-жовтні. Живиться насінням диких і культурних злаків, бобових, гречкових на полях, узбіччі доріг, порубах, зрідка комахами і дрібними молюсками. Чисельність зимуючих синяків в Україні – 500-1500 особин.

Заходи охорони. Занесений у Додаток III Бернської конвенції, до червоних переліків Дніпропетровської, Полтавської і Харківської областей. Охороняється у заповідниках і національних парках. Заходи охорони: збереження дуплистих дерев, охорона на прольоті, виключення чинника непокою, заборона полювання, розвішування штучних гніздівель, організація заказників у місцях гніздування. Отруєння хімікатами на полях, збільшення чисельності яструба великого і куниці лісової, фактор непокою. До включення в Червону книгу України вважався мисливським видом [9,11,12,13,17,24,38,39,41,42,45].

Ряд: Журавлеподібні – Gruiformes

Родина: Журавлеві – Gruidae

Вид Журавель сірий — Grus grus (Linnaeus, 1758)

Назва птаха «Журавель» походить від старослов'янського слова, що означає «той, хто журить, голосно кричить». Це загальна назва роду птахів родини Журавлевих (Gruidae), до якої належать такі відомі види як Журавель сірий, Журавель степовий та інші, що мешкають у Європі, Азії, Америці та Австралії.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Європейсько – Азійський вид. Птахи європейської популяції зимують на Піренейському півострові, у Північній і Східній Африці, Малій Азії, азійські птахи проводять зиму у Південній Азії. В Україні гніздиться на

Поліссі, у Лівобережному лісостепу і частково у Лівобережному степу, а також, можливо, на Сиваші; мігрує по всій країні. На Полтавщині тримаються по заболочених долинах річок Псла, Ворскли, Сули, Орілі та їх приток.

Особливості біології. Маса тіла: 4-7 кг, довжина тіла: 114-130 см, розмах крил: 200-230 см. Шия, дзьоб і ноги довгі. Дорослий птах сірий, на тім'ї гола червона шкіра; потилиця, горло і верх шиї чорні, по боках голови білі смуги, дзьоб буруватий, ноги чорні. Молодий птах рудувато-бурий. Весняна міграція у березні – на початку травня. Моногам, пари постійні. У р-ни гніздування повертається з кінця березня - до початку травня. Оселяється по заболочених лісах, на великих відкритих болотах та у заплавах із заростями очерету. Гніздиться окремими парами, гнізда з рослинних решток на купинах або сухих місцинах. Кладка з 1-3 яєць у кінці квітня - на початку травня, насиджують обидва птахи. Інкубація близько 30 діб. Молодь починає літати у віці 2-х місяців. Статева зрілість у віці 4-6 років. Осіння міграція з середини вересня до кінця жовтня. Живиться переважно рослинною їжею: вегетативними частинами рослин, насінням, ягодами, а також комахами, ящірками, зміями, яйцями птахів, гризунами, молюсками. На Полтавщині зараз обліковано більше 40 пар.

Заходи охорони. Зміна чисельності: фактор непокою на гніздуванні, зниження рівня води у гніздових біотопах, що робить доступними гнізда для хижаків, браконьєрство, зіткнення з електролініями, використання пестицидів. Під охороною CITES (Додаток II), Бернської (Додаток II), Боннської конвенцій (Додаток II), угоди AEWA, внесений до ЧКУ (1994). Необхідно надати охоронний статус місцям гніздування і перебування виду під час міграцій та зимівлі, обмежити застосування пестицидів у місцях гніздування [14,24,38,39,41,42,44,45].

Ряд Соколоподібні - Falconiformes

Родина: Яструбові – Accipitridae

Вид Змієїд — Circaetus gallicus (Gmelin, 1788)

Назва птаха Змієїд (лат. Circaetus gallicus) означає, що він поїдає змій, оскільки основною частиною його раціону є плазуни, зокрема різноманітні вужі, гадюки та ящірки, яких він ловить, ковтаючи цілком, і навіть може полювати на мишоподібних гризунів за відсутності рептилій.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Заселяє Євразію від Західної Європи до Монголії, Північну. Африку. В Україні постійно гніздиться у лісовій та лісостеповій смугах, у горах Криму і Карпатах, рідко – у лісах степової зони. Найбільше птахів у гніздовий час зосереджено в Поліссі.

Особливості біології. Маса тіла – до 2,3 кг, довжина тіла – до 72 см, розмах крил – до 185 см. У дорослого птаха верх сірувато-бурий або бурий; шия спереду і воло бурі або білі з бурими плямами, як і решта низу; на світлому споді крил чорно-бурі смуги; хвіст з темними поперечними смугами; дзьоб темно-сірий; восковиця і ноги блакитно-сірі; райдужна оболонка ока жовта. Молодий птах має блідіше забарвлення; темних плям на нижній частині тулуба менше. Перелітний птах. З'являється в березні. Перебування виду пов'язане з двома типами біотопів: на півночі з вологими лісами, які межують з відкритим ландшафтом, де тримається багато змій та амфібій; на півдні – з сухими угіддями, де також зосереджено багато рептилій. Моногам. Гнізда розташовує на деревах. У кладці 1 яйце, яке з'являється наприкінці квітня – на початку травня. Насиджування триває до 48 діб. Пташеня перебуває у гнізді до 2,5 місяців. Гніздо залишає у другій половині серпня. Статевозрілими стають на 3-4 році життя. Починає мігрувати у вересні, поодинці або парами. Живиться рептиліями, зрідка – амфібіями і дрібними ссавцями. Європейську гніздову популяцію оцінено у 8,4-13 тисяч пар. Чисельність української популяції стала поступово зменшуватися ще у середині XX століття. Станом на 2000 р. вона оцінена в 30-40 пар, але вже в 2004 р. - в 250-300 пар. Це пов'язано з проведенням детальніших наукових досліджень.

Заходи охорони. В Україні під час гніздування охороняється в Поліському, Рівненському, Кримському ПЗ, Карпатському БЗ, НПП «Деснянсько Старогутський». Вид включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, створення штучних гніздівель, посилення контролю за незаконним відстрілом. На чисельність виду негативно впливає знищення старих ділянок лісу, де птахи гніздяться; знищення біотопів полювання, відстріл птахів для виготовлення опудал [9,11,12,22,24,38,39,41,42,44,45,55].

Ряд Сивкоподібні - Charadriiformes

Родина: Бекасові. Scolopacidae

Вид Коловодник ставковий (поручайник) —

Tringa stagnatilis (Bechstein, 1803)

Назва птаха Коловодник походить від його звички жити біля води (коло води) та «ходити» або «кружляти» по мілинах і берегах водойм, шукаючи їжу, що складається з комах та дрібних водних безхребетних.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Степова, лісостепова, південна частина лісової смуги Європи, Пн. Казахстан, Алтай, Далекий Схід. В Україні з початку 1960 років відбувається загальне скорочення ареалу і зменшення чисельності виду. До 1950 років був звичайним гніздовим птахом Полтавської і Харківської областей, траплявся в Київській, Черкаській, Дніпропетровській обл. Зараз оселяється майже виключно у долині середньої течії р. Десна у межах Чернігівської і Сумської обл. Зареєстровані окремі випадки гніздування та зустрічі птахів з елементами шлюбної поведінки в Черкаській обл. (Ірдинські болота), заплаві р. Сіверський Донець (Донецька, Харківська обл.), заплаві річок Сейм, Псел, Ворскла (Сумська обл.).

Особливості біології. Маса тіла – 50-85 г, довжина тіла – 22-25 см, розмах крил – 39-44 см. Струнký невеликий кулик розміром з дрозда. Верх буровато-сірий з темно-бурими плямами, низ білуватий. Дзьоб прямий, тонкий, чорного кольору. Ноги довгі, зеленуваті, у польоті далеко виступають за край хвоста. Гніздовий перелітний птах. Прилітає в першій декаді квітня – другій декаді травня. У пд. р-нах особини, що не розмножуються, можуть траплятися в літній період, протягом червня – початку липня. Оселяється на заболочених ділянках річкових заплав, по окраїнах боліт та берегах водойм (штучного походження). Відкладання яєць з середини (іноді початку) травня. У повній кладці 4 яйця. Насиджують кладку обидва птахи. Пташенята з'являються в кінця травня – середині липня. Осіння міграція з середини липня до кінця серпня (у Криму – до середини вересня). Зимує в Африці, Південній Азії, Австралії. Живиться водяними кліщами, комахами та дрібними молюсками.

Заходи охорони. В Україні загальна чисельність виду становить від 50 до 100 пар. Причини зміни чисельності: меліорація, затоплення заплавних лук при створенні водосховищ, зарегулювання русел річок, дачна забудова, браконьєрство. Занесений до переліків Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій, AEWA. В Україні охороняється в Деснянсько-Старогутському НПП, Мезинському НПП, Середньо-Сеймському РЛП [9,11,12,13,38,39,41,42,45].

Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes

Вид Кулик-сорока — Haematopus ostralegus (Linnaeus, 1758)

Птах «кулик-сорока» має наукову назву **Кулик-сорока євразійський** (лат. *Haematopus ostralegus*), що є єдиним видом цього роду в Україні, легко впізнається за чорно-білим опереннням, довгим червоним дзьобом та яскравими ногами і зустрічається переважно біля узбережжя морів та великих річок, а також занесений до Червоної книги України.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Євразія, Австралія, океанічне узбережжя Америки та Південь Африки. В Україні гніздиться на Азово-Чорноморському узбережжі, в долинах річок Дніпро, Десна, Псьол та Прип'ять.

Особливості біології. Маса — 330-750 г, довжина — 40-45 см, розмах крил — 80-85 см. Кулик середніх розмірів. Забарвлення строкате — верх і груди чорні, низ білий. Дзьоб, ноги та кільце навколо ока червоно-рожеві. Гніздовий перелітний птах. Прилітає в першій половині березня — середині квітня. Оселяється на низинних узбережжях морів, річок, озер, водосховищ, також на солончаках. Гніздиться окремими парами. Відкладання яєць з другої половини квітня до початку травня. У кладці 4, рідше 3 яйця. Насиджують кладку самка і самець, 26—27 днів. Перші пташенята у пд. р-нах з'являються в кінці травня. Відлітає в кінці липня — середині вересня; може затримуватись до жовтня. На пд. інколи трапляється в зимовий період (грудень — січень). Зимує в Західній Європі, Північній Африці і Південній Азії. Живиться двостулковими молюсками, різними наземними та водяними комахами. Раніше був об'єктом спортивного полювання.

Заходи з охорони. Причини зниження чисельності: деградація місць гніздування, сезонні нагінні явища на приморських водоймах (Азово-Чорноморський р-н), заростання та розмив піщаних островів, коливання рівня води у водосховищах, браконьєрство. Внесений до ЧКУ (1994), знаходиться під охороною Бернської конвенції (Додаток ІІІ), угоди AEWA. В Україні охороняється на багатьох об'єктах ПЗФ, де присутні великі водойми (Дунайський БЗ, Чорноморський БЗ, Канівський ПЗ, Дніпровсько-Орільський ПЗ, Деснянсько-Старогутський НПП, НПП "Прип'ять-Стохід") [9, 11, 12, 13, 38, 39, 41, 42, 45,55].

Ряд Сивкоподібні - Charadriiformes

Вид Кульон великий (кроншнеп великий) —

Numenius arquata (Linnaeus, 1758)

Назва птаха **Кульон великий** (латиною *Numenius arquata*) також відомий як **Кроншнеп великий**, є одним із найбільших куликів, що характеризується довгим вигнутим дзьобом, зустрічається в Європі та Азії, а в Україні занесений до Червоної книги як зникаючий вид, поширений у степовій та лісостеповій зонах.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Гніздовий ареал охоплює Євразію від Ісландії до Забайкалля. В Україні найбільші гніздові поселення — на Поліссі (Шацькі озера, Волинська обл.), подекуди в Рівненській області. У невеликій кількості гніздиться на узбережжі Чорного та Азовського морів (Керченський п-ів, Каркінітська затока, Східний Сиваш). Наприкінці XIX — початку XX століть гніздився на території сучасних Хмельницької, Вінницької, Полтавської, Чернігівської, Дніпропетровської областей. Під час міграцій — вся територія України, у зимовий період — Азово-Чорноморське узбережжя.

Особливості біології. Найбільший кулик, що трапляється в Україні. Розмах крил: 80-100 см, маса тіла: до 1 кг. Дорослий птах зверху темно-бурий з білуватою строкатістю, над оком — світла «брова», низ спини, поперек, надхвістя і черево білі з темно-бурими рисками на грудях, волі та боках тулуба. Спід крил білий, махові пера бурі. Хвіст білий з бурими поперечними смугами. Дзьоб довгий, темно-бурий, загнутий донизу, ноги темно-сірі. У молодого птаха риски на боках менш виражені. У Західній Україні гніздиться на заплавних луках, іноді на полях, пасовищах, сінокосних луках; на пд. України — в заплавах річок, на вологих ділянках балок та струмків, в агроценозах. Моногам, гніздиться парами або невеликими угрупованнями. Гнізда — невеликі заглиблення в грунті, вимощені сухою травою або без неї, у кладці — 4 яйця. Насиджують кладку самка і самець, 28-30 днів. У кінці липня молоді птахи стають на крила. Тваринна їжа: комахи, дощові черви, земноводні, молюски. В Україні у 1990 роках гніздова популяція не перевищувала 100 пар (з них близько 10 пар на Азово-Чорноморському узбережжі). На прольоті — звичайний, але не чисельний птах. Об'єкт браконьєрського полювання.

Заходи з охорони. Причини зміни чисельності: браконьєрство, меліоративні роботи, будівництво ГЕС, розорювання лук і заплавних земель, випасання худоби, рекреація (фактор непокою). Охороняється конвенціями Боннською (Додаток II), Бернською (Додаток II), AEWA. Занесений до ЧКУ (1994). Потрібні збереження місць перебування, роз'яснювальна робота з населенням [9, 11, 12, 13, 38, 39, 41, 42, 45,50].

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Вид Лебідь малий — Cygnus bewickii Yarrell, 1830

Лебідь малий, також відомий як тундровий лебідь, має наукову назву *Cygnus bewickii* (або інколи *Cygnus columbianus bewickii*), а його латинська назва підкреслює, що це менший родич лебедя-кликуна, і він є рідкісним залітним птахом в Україні, внесеним до Червоної книги, зустрічається під час міграцій та зимівлі на узбережжях.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. В Україні не гніздиться. Окремі особини зимують на пн. узбережжі Азовського моря (Молочний лиман, Обитічна затока). Відомі зальоти у Полтавську, Волинську області. Гніздиться в тундровій смузі Євразії, на островах Колгуєв, Вайгач, Півдні (Нова Земля). Зимує на Британських островах, північно-західному узбережжі Європи (Нідерланди, Німеччина), південному узбережжі Каспійського моря, на узбережжі південно-східної Азії (Японія, Китай).

Особливості біології. Маса — 4,9-6,5 кг, довжина тіла — 107-132 см, розмах крил — 173-200 см. Дорослий птах білий з чорними лапами та двоколірним дзьобом (основа жовта, від ніздрів до кінця — чорний). Молодий птах попелясто-сірий. На зимівлі тримається разом з іншими видами лебедів, рідше — окремими зграями та сімейними групами на відкритих солоних водоймах. Відлітає з місць зимівлі у березні (в цей час трапляється у внутрішній частині України). Гніздиться на озерах низинних тундр, у рослинному покриві яких домінують осоки. Під час перельотів зупиняється на великих водоймах, у заплавах річок, в береговій зоні моря. В Україні у другій половині XX століття зареєстрований тільки на узбережжі Азовського моря. Живиться переважно рослинною їжею. Успішно розмножується у зоопарках та розплідниках.

Заходи охорони. На чисельність впливають господарське освоєння тундри та браконьєрство. Внесено до ЧКУ (1994), Додаток ІІ Бернської та Додатки І і ІІ Боннської конвенцій, Резолюції № 6 Бернської конвенції (2 категорія); переліку заборонених для полювання видів в Україні. Охороняється разом з іншими водоплавними птахами у заказниках загальнодержавного значення «Молочний лиман» та «Обитічна коса» [9, 11, 12, 13, 38, 39, 41, 42, 45,50,55].

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Яструбові — Accipitridae

Вид Лунь лучний — Circus pygargus (Linnaeus, 1758)

Назва птаха **лунь** пов'язана з його світлим забарвленням (особливо у самців – сірувато-білим) або швидким, «ясним» поглядом, імовірно, походить від праслов'янського слова, пов'язаного зі світлом чи блиском (луна), хоча це й не те саме «луна» (відлуння). **Лунь** — це рід хижих птахів родини яструбових, які полюють переважно на гризунів та дрібних птахів, плавно ширяючи низько над землею; в Україні поширені різні види, такі як лунь очеретяний, польовий, степовий (червонокнижний) та лучний (також червонокнижний).

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Гніздовий ареал охоплює майже всю Європу (за винятком Скандинавського п-ова) та Південну половину Західного Сибіру, Північний Казахстан, Закавказзя. Р-ни зимівлі лунів з Європи знаходяться в Екваторіальній та Південній Африці. Майже вся територія України входить до гніздового ареалу, крім Карпат та Кримських гір, у Поліссі та Лісостепу чисельність набагато вища, ніж у Степу.

Особливості біології. Довжина тіла самця — 410-465 мм, маса тіла — в середньому 275 г. Довжина тіла самки — 470-520 мм, маса тіла — в середньому 355 г. Типовий мігрант, взимку на території України трапляється досить рідко. Весною на місця гніздування прилітає на 10-15 днів пізніше, ніж інші луні — у ІІ-й та ІІІ-й декадах квітня. У центральних та пн. р-нах країни найтиповішими біотопами, де тримається цей лунь, є вологі луки, заболочені низини, болотні системи, в тому числі й осушені. У пд. частині оселяється в долинах річок, на рисових чеках, поблизу лиманів тощо. Гнізда влаштовує завжди на землі серед густої і високої трави.

Зазвичай відкладає 4-5 яєць, але може бути від 3 до 10. Кладку насиджує тільки самка, впродовж 27-40 діб (в залежності від кількості яєць). Осіння міграція проходить порівняно рано — у серпні та вересні. Полює на найрізноманітніших тварин, від комах до плазунів, жаб, дрібних птахів, мишей, нориць, але основу раціону все таки складають мишоподібні.

Заходи охорони. В Україні протягом останніх 20 років відбувається скорочення чисельності, спричинене масштабним осушенням боліт в Поліссі та Лісостепу, необдуманим застосуванням пестицидів на великих площах, масовою кампанією по знищенню хижих птахів, в тому числі лунів. Включено до Переліку видів птахів особливої європейської уваги (Категорія 4, статус "Безпечний"), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Охороняється у заповідниках та національних парках, які знаходяться в Поліссі та Лісостепу. Для вчасного виявлення негативних тенденцій у стані виду необхідно вести моніторинг популяції. Бажано розвивати мережу територій, які мають важливе значення для цього виду. Необхідно вести природоохоронну пропаганду серед населення, зокрема по збереженню гнізд хижих птахів та роз'яснювати їх значення в природі [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,50,55].

Вид Лунь польовий — Circus cyaneus (Linnaeus, 1766)

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду та його поширення в Україні. Пн. Америка, Європа та Азія. Сучасний гніздовий ареал в Україні включає деякі пн. р-ни Полісся і, можливо, частину Зх. України. Зимує на всій території країни, переважно в степовій та лісостеповій смугах.

Чисельність і причини її зміни. Європейська гніздова популяція складає 32-59 тис. пар. Гніздова популяція виду в Україні налічує не більше 10-20 пар. Найрегулярніше гніздиться на Волинському Поліссі вздовж пн. кордону з Білоруссю, а також у прикордонних р-нах з Росією. Щільність гніздової популяції зростає зі сходу на зх. та з пд. на пн. Сучасний стан української гніздової популяції на критичному рівні і потребує подальшого дослідження. Причини зміни чисельності: значна деградація гніздових біотопів, викликана осушувальними роботами, надмірним заростанням лук та лісових галявин, збільшення площ весняного випалювання рослинності по балках та долинах річок, а також осіннього випалювання стерні.

Особливості біології. Маса тіла — 400-564 г, довжина тіла – 43-50 см, розмах крил — 1160-1198 мм. У дорослого самця голова, шия, воло, спина, поперек і верх крил сірі; надхвістя біле; решта тулуба сірувато-біла; пера на верхівці крил чорні; райдужна оболонка ока, восковиця і ноги жовті. Доросла самка зверху бура, пера з вохристою облямівкою; надхвістя біле; на хвості темно-бурі смуги. Молодий птах подібний до самки, але з рудим відтінком; другорядні махові пера зі споду бурі; райдужна оболонка ока темно-коричнева. Віддає перевагу природним біотопам. Гніздиться на великих лісових галявинах, згарищах, торфових болотах, на луках, полях кормових трав. Перші мігранти спостерігаються на початку березня. Моногам. Гніздо мостить на землі. Яйця відкладає у травні-червні. В кладці 2-5 яєць. Насиджування до 30 діб. Молоді перебувають у гнізді протягом 32-42 днів. Перші льотні виводки трапляються з середини липня. Осіння міграція відбувається у вересні-листопаді. Мігрує поодинці або розрідженими групами по 2-4 ос. У раціоні переважають дрібні гризуни. Також охоче живиться горобиними птахами, ящірками, зрідка комахами.

Заходи з охорони. Сучасний стан української гніздової популяції на критичному рівні і потребує подальшого дослідження. Причини зміни чисельності: значна деградація гніздових біотопів, викликана осушувальними роботами, надмірним заростанням лук та лісових галявин, збільшення площ весняного випалювання рослинності по балках та долинах річок, а також осіннього випалювання стерні. Вид включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Необхідні заходи охорони: виявлення та охорона гнізд птахів та гніздових ділянок, удосконалення природоохоронного законодавства, пропаганда охорони виду. Гніздова біологія виду в Україні вивчена недостатньо, і для його збереження необхідна спеціальна науково-природоохоронна програма [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,55].

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина: Яструбові – Accipitridae

Вид Орлан-білохвіст — Haliaeetus albicilla (Linnaeus, 1758)

Назва **«орлан»** походить від давньогрецького слова "ἁλιάετος" (haliaeetus), що буквально означає «морський орел», від «halios» (морський) та «aetos» (орел). Це родова назва для роду хижих птахів, відомих

як орлани, які часто живуть біля води і полюють на рибу, на відміну від звичайних орлів.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Охоплює значну частину Євразії (переважно лісотундрова та лісова смуги). В Україні гніздиться вздовж Дніпра на островах Дніпровського каскаду водосховищ та його головних притоків (Десни, Псла, Ворскли), на річці Сіверський Донець, річці Дунай, а також поблизу великих ставкових господарств у інших районах. Під час кочівель трапляється по всій Україні. На зимівлі — переважно вздовж Дніпра, у пн.-зх. Причорномор'ї, на Сиваші та спорадично в інших районах.

Особливості біології. Маса тіла: 3,1-5,8 кг, довжина тіла: 793—863 мм, розмах крил: 2093-2232 мм. Дорослий птах бурий, темніший зверху і світліший знизу, з білим хвостом; верх голови, шия і горло значно світліші, ніж спина і верхні покривні пера крил, іноді білуваті. Молодий птах темно-бурий, відзначається плямистістю оперення. Хвіст чорнувато-бурий, дзьоб чорний. Остаточного дорослого вбрання набуває на шостий рік життя. Осілий птах, частина популяції в осінньо-зимовий період кочує. Тримається поодинці або парами, у місцях концентрації здобичі утворює скупчення. Моногам. Заселяє заплавні або вологі широколистяні ліси, бори. Гніздо влаштовує на старих деревах, може займати його багато років. Відкладає 1-3 яйця, найчастіше з кінця лютого до кінця другої декади березня. Насиджує переважно самка, 35-40 діб. Залишає гніздо зазвичай 1-2 пташенят, переважно у третій декаді червня. Успішно гніздиться 74% пар. Статевозрілим стає у 4-6 років. Живиться у гніздовий період переважно рибою, у зимовий — коловодними птахами, рибою і падлом. В Україні впродовж XIX — першої половини XX століть чисельність катастрофічно скорочувалася. У 1960-70 роках гніздилося всього 20-30 пар. Відновлення чисельності почалося з другої половини 1970 років, досягнувши у 2009 році 100-120 пар. Щороку зимує 260-370 особин.

Заходи охорони. Внесено до ЧКУ (1994), Червоного переліку МСОП, Європейського червоного переліку, конвенції CITES (Додаток I), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток I і II) конвенцій. В Україні на територіях природно-заповідного фонду під час гніздування охороняється лише близько 10% популяції; взимку 100-300 орланів. Для покращення охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення заказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, побудова штучних гніздівель, охорона місць масової зимівлі, посилення контролю за незаконним відстрілом, моніторинг забруднення довкілля, широкомасштабна пропаганда [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,55].

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина: Яструбові – Accipitridae

Вид Підорлик великий —

Aquila clanga Pallas, 1811

Назва **«підорлик»** походить від слова «під орел», що вказує на його спорідненість з орлами, але менший розмір, а народна назва **«орел-скигляк»** підкреслює його характерне протяжне, ніби «скиглення» (плач, крик), а наукова назва роду *Clanga* має давньогрецьке коріння «κλαγγος», що означає «орел».

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Поширений у Європі від Угорщини та Балканського півострова на сході до Уралу, в Азії – в лісостеповій смузі на схід до Примор'я і Північного сходу Китаю. В Україні сучасний ареал охоплює північно-західні та, можливо, північно-східні області. У зимовий період зрідка трапляється в Азово-Чорноморському районі. З середини XX століття ареал зменшився, відступив на північ.

Особливості біології. Маса тіла: до 3,2 кг, розмах крил: до 170 см. У дорослого птаха оперення темно-буре; цівка вкрита пір'ям; восковиця і ноги жовті; райдужна оболонка ока світло-коричнева. Молодий птах чорно-бурий; на попереку білуваті риски та плями; на надхвісті дугоподібна біла смуга; низ тулуба, крім грудей, з поздовжніми невиразними світлими смугами; зверху на крилі кілька рядів світлих плям; на кінці хвоста нешерока білувата смуга. В Україні з'являється на початку березня. Моногам. Заселяє високостовбурні листяні і мішані ліси. Віддає перевагу заболоченим ділянкам лісів біля водойм. Гніздиться зазвичай поблизу відкритих ділянок – річкових долин, вологих луків, великих боліт, лісових галявин і вирубок. Гнізда розташовує на деревах. У кладці 2 яйця. Насиджування триває 42-44 доби. Виживає найчастіше одне пташеня. Пташенята залишають гнізда на початку серпня. Статева зрілість настає на 3-4 році життя. Живе до 40 років. Відлітає у вересні, пік міграції припадає на початок жовтня. Живиться амфібіями, рептиліями, птахами, дрібними та середніми за розмірами ссавцями. Сучасна чисельність цього підорлика в Україні, ймовірно, складає 10-20 пар.

Заходи охорони. Основні причини зміни чисельності: знищення ділянок заплавного стиглого лісу біля великих водойм, меліорація, ведення лісорозробок біля гнізд птахів, відстріл мисливцями. Занесено до Червоного переліку МСОП та Європейського червоного переліку. Включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток I) та Бернської (Додаток II)

конвенцій. Для покращення охорони необхідні: збалансоване ведення лісового господарства, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, обладнання штучних гніздівель, підвищення контролю за незаконним відстрілом [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,50].

Вид Підорлик малий – Aquila pomarina C. L. Brehm, 1831

Родина: Яструбові — Accipitridae

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Складається з трьох частин, розташованих у Європі, Малій та Південній Азії. У недалекому минулому ареал став розширятися у східному напрямку. В Україні поширений на всій правобережній частині (окрім пд. степів), у північній, північно-східній та центральній частинах Лівобережжя.

Особливості біології. Довжина тіла — 570-640 мм, маса тіла — 1200-1600 г, розмах крил — 1545 мм. У дорослого птаха оперення буре, верх голови і задня частина шиї світліші; на надхвісті нерідко буває біла смуга; махові пера темно-бурі, покривні пера крил бурі або світло-бурі; цівка вкрита пір'ям; восковиця і пальці жовті; райдужна оболонка ока жовтувато-коричнева або жовта. Молодий птах темно-бурий, з чіткою вохристою плямою на потилиці; на крилах зверху по одному ряду білих плям; на верхівці хвоста вузька білувата смуга. Віддає перевагу ділянкам вологого старого листяного та мішаного лісу, що межує з відкритими просторами (луки, поля, болота). Навесні з'являється у третій декаді березня. Міграція триває до другої декади квітня. Моногам. Яйця відкладає в квітні. В повній кладці 2 яйця. Насиджування триває 38-43 доби. Пташенята з'являються наприкінці травня, залишають гніздо в серпні. Як правило, виживає лише 1 пташеня. Восени починає відлітати на початку вересня. Статевої зрілості досягає на 3-4 році життя. Живиться переважно дрібними ссавцями, а також птахами, рептиліями та амфібіями. Згідно сучасних оцінок чисельність складає 500-1000 пар, можливо 1,2-1,5 тис. пар. Значна відміна між оцінками чисельності у минулому та у наш час пов'язана, головним чином, з проведенням масштабних досліджень в останні роки.

Заходи охорони. На стан виду негативно впливають меліорація, знищення старих ділянок лісу та місць, де птахи полюють. Під час гніздування охороняється в Карпатському БЗ, НПП «Шацькі озера» та «Деснянсько-Старогутський», ПЗ: Поліському, Рівненському, «Розточчя». Вид включено до ЧКУ (1994), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської

(Додаток II) конвенцій. Для покращання охорони необхідні: збереження старих лісів, створення мікрозаказників радіусом 0,5 км навколо гнізд, влаштування штучних гніздівель, посилення контролю за випадками незаконного відстрілу, моніторинг за забрудненням оточуючого природного середовища [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,50].

Ряд Совоподібні – Strigiformes

Родина: Совові — Strigidae

Вид Пугач звичайний — Bubo bubo (Linnaeus, 1758)

Пугач — це рід великих сов (родина Совові, рід *Bubo*), найвідоміший вид в Україні — **Пугач палеарктичний або звичайний** (*Bubo bubo*), який є найбільшою совою в країні та належить до роду, що має наукову назву, яка означає «сова сов». Пугач — це не просто вид, а загальна назва для кількох великих сов, що відрізняються від сичів, а в культурі є символом мудрості.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Охоплює майже всю Євразію та Північну Африку. На території України номінативний підвид *B. b. bubo* заселяє північні і західні райони. На Полтавщині окремі пари гніздудуються в заплавних лісах долин Псла і Ворскли.

Особливості біології. Маса тіла — 1,5-4,2 кг, довжина тіла — 600-750 мм, розмах крил — 1600-1880 мм. У дорослого верх темно-бурий з жовтуватими і білуватими плямами, низ вохристий з темно-бурими широкими поздовжніми рисками. Є великі «вушка». Молодий птах має подібне забарвлення. Осілий. Активний у сутінках і вночі. Токування відбувається наприкінці зими. Гніздиться по глухих ярах, берегових урвищах, скельних виходах, рідше в лісах і на болотах. Яйця відкладає в кінці лютого — на початку березня. Гнізда влаштовує на глухих ділянках лісів, байраків чи скельних виходів на землі в нішах, на виступах або під корінням дерев і чагарників. У кладці 2-5 (частіше 3) яйця. Насиджує самка 33-35 діб. Пташенята виходять з гнізд вже у травні, літати починають лише у другій половині червня. Спектр живлення дуже різноманітний, переважають птахи, дрібні гризуни та їжаки. В Україні налічують близько 200 пар, з них не менше 110 пар на сході. Розмножується у Київському і Одеському зоопарках.

Заходи охорони. Приблизно на половині постійних гніздових ділянок розмноження не спостерігається, можливо, через те, що один з птахів пари

гине. На чисельність негативно впливають переслідування людиною, розлякування самок на ранніх стадіях насиджування (кидають кладку), загибель на ЛЕП. CITES (Додаток II), Бернська конвенція (Додаток II), ЧКУ (1994). Охороняється на гніздуванні в Карпатському та Поліському заповідниках. Для збереження виду необхідно посилити контроль за незаконним відстрілом у мисливський сезон [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,50,55].

Ряд Гусеподібні – Anseriformes

Родина: Качкові — Anatidae

Вид Савка білоголова — Oxyura *leucocephala (Scopoli, 1769)*

Назва **«савка»** (рід *Oxyura*) походить від грецьких слів «oxys» (гострий) та «oura» (хвіст), що вказує на її характерний гострий, жорсткий хвіст. Цей птах — невелика качка з роду савок, відома своєю здатністю тримати хвіст вертикально, що й дало назву її науковій родині.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Ареал савки включає степові зони Європи, Азії, а також північний захід Африки. Зимує на водоймах Північної та Західної Європи, Північної Африки та Західної Азії. В Україні межі ареалу не встановлено. Найчастіше виявляли у Криму (Сиваш), південній частині Запорізької області, рідше — у Дніпропетровській, Полтавській, Харківській, Закарпатській і Волинській областях. У першій половині XX століття гніздувався у плавнях Дніпра (між Запоріжжям і Нікополем). Поодинокі особини та невеличкі зграї зимують в Азово-Чорноморському регіоні.

Особливості біології. Качка середнього розміру: довжина тіла становить близько 55 см, вага 720–900 г. Гарно плаває та пірнає. Шия коротка та товста, крила короткі, хвіст довгий, клиноподібний, птах тримає його піднятим вгору під кутом 45—90°. Забарвлення спини та крил іржаво-коричневе з дрібними чорними цятками, груди і черево сірувато-коричневі із сірими поперечними смугами. Хвіст і верхня частина шиї чорні. У самців під час шлюбного періоду голова біла з чорною потилицею, а дзьоб яскраво-блакитний. Поза шлюбним періодом забарвлення дзьоба темно-сіре. Тримається на великих прісних та солонуватих водоймах із заростями очерету й плесами, у морських затоках, лиманах. Гнізда влаштовує на сплавинах очерету на віддалі 0,15—

5 м від плеса, звичайно поруч з колоніями мартинів і чорних крячків. Самка відкладає 4—7 яєць. Пташенята виводкового типу, вилуплюються у червні, стають на крило у серпні. Савка живиться насінням рослин та вегетативними частинами водяних рослин, личинками комах, молюсками та ракоподібними.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: зменшення площ, придатних для гніздування через зарегулювання стоку річок, меліоративні роботи, незаконне полювання, загибель у сітках при промисловому вилові риби. Критичною загрозою для савки у Європі вважається гібридизація з американською савкою *Oxyura jamaicensis*. Перебуває під охороною CITES (Додаток II), Боннської (Додаток I) та Бернської (Додаток II) конвенцій, угоди AEWA. Вид включено до Європейського Червоного списку, Додатку I Директиви Ради Європи про охорону диких птахів; Червоної книги України (1994, 2009). В Україні охороняється разом з іншими водоплавними птахами у заповідниках, національних природних парках та заказниках загальнодержавного значення на Азово-Чорноморському узбережжі [9, 11, 12, 13, 38, 39, 41, 42, 44, 45,50].

Ряд Сиворакшеподібні – Coraciiformes

Родина Сиворакшеві — Coraciidae

Вид Сиворакша євразійська — Coracias garrulus Linnaeus, 1758

Назва **сиворакша** походить від поєднання слів «сивий» (або сірий, що натякає на колір оперення) та «ракша», що вказує на її пташину приналежність, адже це яскравий птах роду сиворакша (*Coracias*), що є частиною ряду сиворакшоподібних. Українською її також називають **ракша**, а науково — **Сиворакша євразійська** (*Coracias garrulus*), відома своїм незвичайним блакитно-зеленим забарвленням, що контрастує з сіруватими відтінками молодих птахів.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Степова, лісостепова та південь лісової смуги Євразії. Зимує у Східній Африці. До 1970-х років гніздився по всій території України. Зараз став дуже рідкісним або зник у більшості районів Полісся та Лісостепу; у степовій смузі чисельніший.

Особливості біології. Маса тіла — 140-190 г, довжина тіла — 30-32 см, розмах крил — 66-73 см. У дорослого птаха в забарвленні переважає яскравий зеленкувато-синій колір, передній край крил фіолетово-синій.

Молодий птах бляклiший, з бурим відтінком у синьому кольорі. Гніздовий перелітний птах. Прилітає у кінці квітня — на початку травня. У лісовій смузі гнізда влаштовує в дуплах; у степовій — заселяє нори у схилах урвищ, нерідко поряд із бджолоїдкою звичайною. Гніздиться окремими парами або колоніями до 5 пар. Кладка у травні-червні, з 3-6 яєць. Насиджують самка і самець впродовж 18-19 днів. Має один гніздовий цикл. Пташенята вилітають з гнізда у віці 26-28 днів, у липні. Осінній відліт у серпні-вересні. Живиться великими комахами та дрібними хребетними. Може приносити користь, знищуючи сарану та інших шкідників сільського господарства.

Заходи охорони. Загальна чисельність в Україні орієнтовно становить 4-5 тис. пар і зберігає загальну тенденцію до зниження. Причини зміни чисельності: деградація місць гніздування, застосування отрутохімікатів, пряме винищення хижаками, браконьєрство, загибель на місцях зимівлі. Знаходиться під охороною Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ переважно степової смуги: Чорноморський БЗ, Луганський ПЗ, НПП "Святі гори" [9, 11, 12, 38, 39, 41, 42, 45,50].

Ряд Соколоподібні – Falconiformes

Родина Скопині — Pandionidae

Вид Скопа, Рибник — Pandion haliaetus (Linnaeus, 1758)

Назва **«скопа»** походить від старовинного позначення великого хижого птаха, що полює на рибу, і є давньою назвою, яка фіксує його основну кормову спеціалізацію. Скопа (*Pandion haliaetus*) — це єдиний вид у своєму роді та родині скопових, і її ім'я підкреслює її унікальність та харчування рибою, яку вона ловить у водоймах.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Майже всі континенти, окрім Антарктики, Південної Америки і більшої частини Африки. Вся територія України входить до гніздового ареалу виду. Під час міграцій трапляється по всій території України.

Особливості біології. Маса тіла — 1,1-2 кг, довжина тіла — 55-70 см, розмах крил — 145-170 см. Самка за розмірами дещо більша від самця, за забарвленням не відрізняється. Хижий птах, більший за середні розміри.

Верх бурий з невеликою плямистістю; низ білий. Крила знизу сірувато-білі з чорними кінцями і темними смугами. Хвіст світлий, короткий, з темними смугами. У польоті здалеку нагадує великого мартина. Гніздовий перелітний птах. Перші птахи можуть з'являтися на початку березня; основний проліт у третій декаді березня — другій декаді квітня. Оселяється поблизу великих водойм, мало відвідуваних людиною. Гніздо розміщують на високих деревах на верхівці або товстих бічних гілках крони. У кладці 2-3 яйця (початок травня). Насиджує переважно самка, 33-35 діб. Пташенята залишають гніздо через два місяці після вилуплення. Осіння міграція з кінця серпня до початку листопада. Живиться переважно рибою. При відсутності основного корму може здобувати земноводних, птахів, дрібних ссавців.

Заходи охорони. Причини зниження чисельності: знищення гнізд під час санітарних рубок лісу; браконьєрство; вирубування старих суховерхих дерев; забруднення водойм. Занесено до ЧКУ (1994), списків CITES (Додаток II), Бернської (Додаток II) та Боннської (Додаток II) конвенцій. В Україні охороняється на об'єктах ПЗФ по всій території [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 44, 45,50].

Ряд Горобцеподібні - Passeriformes

Родина Сорокопудові - Laniidae

Вид Сорокопуд сірий — Lanius excubitor (Linnaeus, 1758)

Назва **«сорокопуд»** походить від поєднання слів «сорока» (через схожість зовнішністю, розміром) та «пуд» (що вказує на хижу природу або «пудіння» здобичі, тобто наколювання на колючки). Ці хижі птахи, що належать до горобцеподібних, відомі тим, що наколюють свою здобич (комах, гризунів) на шипи рослин, наче на «м'ясницький гак», що й дало латинській назві роду *Lanius* значення «м'ясник».

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Північна Америка, Азія, Європа та Північна Африка. Через територію України проходить пд. межа гніздового ареалу. Гніздиться в усіх поліських (Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська і Сумська) та прикарпатських обл. (Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська). Є інформація про випадки гніздування на Полтавщині,

Хмельниччині та Вінниччині. В осінньо-зимовий період трапляється на всій території України.

Особливості біології. Загальна довжина тіла — близько 240 мм, маса тіла — 57-80 г. Зверху сірий, на голові чорна смуга, яка проходить через очі; крила та хвіст чорні, на крилі біла пляма. Моногамний вид. Період гніздування квітень-липень. Найоптимальнішими для гніздування є зволожені біотопи (болота, луки), де є масиви чагарників чи окремі кущі. Гніздиться також на великих лісових галявинах, згарищах, лісосіках, узліссі. Гнізда влаштовує на кущах чи невеличких деревах. У кладці зазвичай 5-7 яєць, рідше 8-9. Інкубація триває близько 15 діб. Пташенята залишають гніздо у віці 19-20 днів, а стають самостійними ще через 2 тижні. Перші молоді льотні птахи трапляються вже в середині червня. Основу живлення складають великі комахи, ящірки, дрібні птахи, мишоподібні гризуни. Осіло-кочовий вид. Восени та взимку частина птахів переміщується в південному напрямку, досягаючи південних областей України. Кочівлі тривають протягом жовтня-березня. В Україні кількість оцінюється в 500-1000 пар.

Заходи охорони. Має несприятливий охоронний статус в Європі (категорія SPEC 3). Додаток ІІ Бернської конвенції. ЧКУ (1994). Охороняється у НПП Шацькому, «Прип'ять-Стохід», Карпатському БЗ, ПЗ Поліському, Рівненському та «Розточчя» [9, 11, 12, 38, 39, 41, 42, 44, 45].

Шуліка чорний — Milvus migrans (Boddaert, 1783)

Назва птаха **«шуліка чорний»** походить від його темного забарвлення та роду *Milvus*, а латинською це *Milvus migrans*; його також називають українською **коршак** або просто шуліка, і він є хижим птахом з родини яструбових, що поширений в Україні.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Гніздовий ареал виду охоплює велику територію, включаючи практично всю Європу, Азію, Африку та Австралію. Підвид, особини якого поширені в Україні, трапляється в Європі, на Кавказі, у Малій Азії, Африці. Гніздиться практично на всій території України, за винятком Криму та високогірних р-нів Карпат.

Особливості біології. Загальна довжина тіла самця — 554-572 мм, маса тіла в середньому 790 г; довжина тіла самки — 570-620 мм, маса тіла — 962 г. Перелітний птах. Весною з'являється досить рано — у кінці березня або першій половині квітня. Важливою умовою для гніздового біотопу виду є наявність, з однієї сторони, водних просторів — річок, озер, водосховищ,

ставків, де птахи живляться, а з іншої, лісів (навіть невеличких) для влаштування гнізд. Шуліки, зазвичай, самі будують гнізда, які влаштовують на деревах. У кладці, яку насиджують близько 38 днів, буває 2-3 яйця. Осіння міграція починається в серпні і до кінця вересня практично закінчується. Птахи переміщуються в бік Балканського п-ова, де проходить один з головних міграційних шляхів цього виду в Європі. Міграція відбувається в денні години, летять птахи поодинці, парами та невеличкими групами. На головних шляхах перельоту (наприклад, в р-ні Босфору) можна спостерігати групи, в яких нараховують кілька сотень птахів. Спектр живлення досить широкий — від комах до дрібних птахів і ссавців. Важливе місце у раціоні займає риба, як правило мертва. В Україні гніздиться близько 2 тис. ос. Протягом останніх 30 років чисельність популяції скоротилась у 3-5 разів.

Заходи охорони. Найзначніший фактор, який призвів до скорочення чисельності, — відстріл птахів під час полювання на пернату дичину. Постійний негативний вплив відбувся внаслідок сильного рекреаційного навантаження на біотопи, де гніздяться ці птахи. Проте, зараз не відома головна причина такого різкого скорочення чисельності виду, в тому числі й української популяції. Включено до Переліку видів птахів особливої Європейської уваги (Категорія 3. Статус «Уразливий»), CITES (Додаток II), Боннської (Додаток II) та Бернської (Додаток II) конвенцій. Охороняється у лісових заповідниках та національних парках України. Треба зберігати місця, де ці птахи трапляються, та проводити природоохоронну пропаганду серед населення, зокрема зі збереження гнізд хижих птахів, та роз'яснювати їх значення в природі [9, 11, 12, 13, 22, 38, 39, 41, 42, 45,50].

Клас Ссавці — Mammalia

Ссавці (Mammalia) — клас хребетних тварин, назва яких походить від латинського слова «mamma» (молочна залоза) та українського "ссати", бо вони вигодовують своїх дитинчат молоком.

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Вечірниця мала — Nyctalus leisleri (Kuhl, 1817)

Вечірниця — це рід рукокрилих ссавців (кажанів) родини лиликових, а «Вечірниця» як вид зазвичай означає **Вечірницю руду або**

дозірну (*Nyctalus noctula*) — найпоширеніший вид в Україні, що є великим перелітним кажаном з рудим хутром. Існують також інші види, такі як **Вечірниця мала** (*Nyctalus leisleri*) та велетенська вечірниця (*Nyctalus lasiopterus*).

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Охоплює смугу листяних лісів Палеарктики, простягаючись від Західної Європи до Південно-Західної Азії. Вид є рідкісним і спорадично поширеним на більшій частині території України. Загалом в Україні відмічено більше 50 місцезнаходжень виду.

Особливості біології. Кажан середнього розміру. Довжина тіла — 48-68 мм, хвоста — 35-45 мм, передпліччя — 39-46,4 мм; розмах крил — 260-320 мм; маса тіла — 13-20 г. Є лісовим дендрофільним видом, помешкання якого в Україні приурочені до широколистяних лісових і лісопаркових масивів Лісостепу та до річково-долинних лісів Степу. Полює на лісових галявинах, узліссях, ділянках лісових культур, а також над водоймами. Основу раціону складають лускокрилі (*Lepidoptera*), двокрилі (*Diptera*), рідше жуки та сітчастокрилі. Є типовим сезонним мігрантом. Розмножується раз на рік. Виводкові колонії розміщуються у дуплах листяних дерев, іноді у будівлях. У червні-липні народжується 1-2 малят. Забезпечує активну регуляцію чисельності комах-філофагів.

Заходи охорони. Зниження чисельності та збільшення спорадичності поселень відбулось на фоні зменшення площ лісів Лісостепу, омолодження лісостанів та змін їх порідного складу з формуванням дефіциту сприятливих дупел. Вид має охоронний статус згідно з додатками Бернської конвенції (1979, додаток II), Боннської конвенції (1985, II), Директиви ЄС про природні помешкання і види (1992, IV), Угодою про збереження популяцій європейських кажанів (1999); Червоним списком МСОП (IUCN, 2009) — кат. LC. В ЧКУ (1994) мав охоронну категорію "рідкісний". Необхідне виявлення ключових помешкань виду з наданням лісовим чи парковим ділянкам охоронного статусу та запровадження тут моніторингових досліджень. Слід закріпити на законодавчому рівні порядок збереження масивів старовікових дуплистих дерев зі сховищами вечірниць [2, 4, 17, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Вечірниця руда — Nyctalus noctula (Schreber, 1774)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Більша частина Європи та Азії до Південно-Західного Сибіру, Китаю, північного В'єтнаму. Виявлений в Африці. В Україні — всюди.

Чисельність і причини її зміни: У місцях розмноження (лісових і лісостепових р-нах) — нечисленний, місцями звичайний вид. З кінця серпня перелітні особини масово з'являються в місцях, де влітку їх було небагато: переважно на пд. країни. Причини зміни чисельності: порушення природного середовища існування, зменшення площ та омолодження лісів, руйнування місць поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих будівель і герметизація дахових отворів), використання пестицидів у лісовому і сільському господарстві.

Особливості біології. Хутро густе, з короткими волосками, спина і черевце рудо-коричневе. Черевце трохи світліше. Мордочка, вуха, а також літальна перетинка темні. Вуха короткі, заокруглені, з потовщеними краями. Козелок у формі грибка. Крила вузькі й довгі. Крилова перетинка доходить до п'ят. Шпора досягає 1/2 краю міжстегнової перетинки. Епіблема добре розвинена, з поперечним хрящем. Довжина тіла: 60-85 мм, вуха: 15-22,5 мм, козелка: 6-8,5 мм, передпліччя: 49,5-59 мм, вага: від 17 до 42 г.

Перелітний вид. Навесні з'являється в квітні-травні. Селиться в лісах, особливо листяних, з високим відсотком старих дерев, у великих парках і садах. Колонії, що можуть налічувати до тисячі особин, розташовує в дуплах дерев, за дерев'яним покриттям стін і на горищах будинків. Дальній мігрант. Відліт на зимівлю починається в кінці серпня. Зимові сховища — в дуплах дерев, на горищах і в щілинах будинків. В останні роки почастішали випадки зимівлі на території України (в катакомбах). На полювання вилітає ще під час заходу сонця. Літає високо, дуже швидко і маневрово, полює над кронами дерев, луками або галявинами. Здобич — двокрилі й комарі, мухи та довгоніжки, а також метелики, волохокрильці й одноденки.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: порушення природного середовища існування, зменшення площ та омолодження лісів, руйнування місць поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих

будівель і герметизація дахових отворів), використання пестицидів у лісовому і сільському господарстві. Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплистими деревами, а також заплавних лісів і насаджень поблизу водойм, що використовуються видом у період міграцій. Заборона лісогосподарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Зберігається в Канівському, Поліському і Карпатському БЗ, а також інших природоохоронних об'єктах Лісостепової та Лісної зон [2, 4, 17, 44, 45, 50].

Ряд Хижі - Carnivora.

Родина Куницеві - Mustelidae.

Вид Видра річкова — Lutra lutra (Linnaeus, 1758).

Видра — це напівводний ссавець з родини куницевих, що відомий своєю майстерністю плавання, густим хутром та здатністю жити біля річок, озер і боліт, полюючи на рибу, раків та інших водних мешканців; найпоширеніший вид в Україні — видра річкова (*Lutra lutra*), яка занесена до Червоної книги.

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Охоплює Європу, більшу частину Азії, Північну та Західну Африку. Зараз в Україні вид поширений скрізь, окрім Криму. Наприкінці 1980-х років відбулося розширення ареалу, південна межа якого перемістилась у степову зону.

Особливості біології. Порівняно великий звір: довжина тіла самців — 46-90 см, самок — 54-68 см, маса: 6-10 та 3-6 кг. Має довгий хвіст (21-46 см), щільне та коротке хутро коричневого відтінку; пальці на задніх ногах з'єднані шкірястими перетинками. Видра веде сутінково-нічний спосіб життя. Живе в норі з 1-2 входами, що розташовані під водою і над нею; часто займає старі ондатрові та боброві житла. Харчується рибами, амфібіями та річковими раками. Весною її раціон доповнюють комахи, п'явки та мушлі. Не гребує вона рептиліями, водоплавними птахами, гризунами та землерійками. Іноді робить схованки корму під нависами берегів. Молоді тварини також їдять рослинні корми (плоди культурних та безхлорофільні частини водних рослин).

Статева зрілість наступає у віці 16-17 місяців. Вагітність (з ембріональною діапаузою) — 240-365 діб. Період розмноження у видри розтягнутий у часі, тому пологи можуть відбуватися упродовж всього року, але найчастіше — у квітні-червні. У виплоді буває 2-3 (1-5) малюків, які народжуються 1 раз на рік переважно у норі, хоча відомі випадки їх знахідок у відкритому лігві. У 1,5-місячному віці щенята починають вилазити з нори, у 2,5 місяці здатні до самостійного полювання, хоча ще тривалий час потребують піклування з боку матері. Віддає перевагу озерам, старицям, річкам з захаращеними берегами та заростями очерету. У деяких місцях живе на узбережжі морів.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: спостерігається зростання чисельності, причиною чого є зменшення мисливського тиску та потепління клімату, яке дало змогу зимовим мігрантам освоїти нові місця. Стабільна чисельність, з тенденцією до збільшення спостерігається на Пд. України. На сьогодні в межиріччі Дністра та Дунаю мешкає понад 70 особин цього виду. Вид занесений до II видання ЧКУ. Як вид, стан якого близький до загрозливого, занесено до Червоного списку МСОП, до I додатку CITES, а як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється на території більшості державних заповідників та багатьох об'єктів ПЗФ.

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Вухань звичайний — Plecotus auritus (Linnaeus, 1758)

Назва **«вухань»** стосується роду кажанів (*Plecotus*) з великими вухами, а також може означати розмовну назву зайця-біляка.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Поширений на більшій території Євразії, на Кавказі, у північній Африці. В Україні поширений по всій території, окрім степових районів, ізольовано у Гірському Криму. Найбільш суцільним є ареал у Поліссі.

Особливості біології. Загальні ознаки типові для роду: вуха великі (понад 30 мм), зрослі при основі, хутро спини світло-буре. Видові ознаки: над очима є великі (більші за око) бородавки; кінець морди позаду ніздрів роздутий; вільний палець крила довгий (6,2-7,2 мм); вершини трагусів світлі; черево з жовтим відтінком, пеніс вузький; передпліччя — 36-41 мм. Типовим місцем

оселення є мішані та шпилькові ліси, а також заплавні і байрачні ліси і лісопарки. Оселяється в дуплах дерев, у суворі зими зустрічається в підземеллях (часто у привхідних залах). Великих скупчень не утворює. Веде переважно усамітнений спосіб життя, влітку і восени формує материнські колонії чисельністю 15-30 особин. Осілий, здійснює лише локальні сезонні міграції. Восени нерідко відмічають у штучних гніздівлях. Політ маневровий; полює на дрібних нічних комах на просіках, узліссях і в садках, часто збирає поживу з субстрату (стовбури і гілки дерев). Статевої зрілості досягає на 2 рік життя, плодить раз на рік по 1 малечі. Природний регулятор чисельності комах та індикатор мало порушених лісових фауністичних угруповань. В Україні відомо близько 100-200 знахідок, як літніх, так і зимових. Загальний розмір популяції — кілька десятків тисяч особин.

Заходи з охорони. Причини зміни чисельності: знищення дуплистих дерев. У підземних сховищах несприятливим чинником є неспокій. За останнім зведенням МСОП має категорію LC, EUROBATS, Бернська конвенція — II додаток. Знаходиться під охороною в заповідниках усіх природних зон. Ефективна охорона може бути досягнута при створенні великих заповідних масивів у зоні мішаних лісів та охороні природних сховищ [2, 4, 17, 45, 50].

Ряд Хижі - Carnivora.

Родина Куницеві – Mustelidae

Вид Горностай — Mustela erminea (Linnaeus, 1758)

Горностай (лат. Mustela erminea) — це хижий ссавець з родини куницевих, невеликий, спритний хижак, відомий своїм цінним хутром, яке взимку стає білим, і є видом, що охороняється в Україні та внесений до Червоної книги.

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Більша частина Європи, гори Кавказу та Середньої Азії, Сибір, Північна Монголія, Китай та Північна Америка. В Україні поширений скрізь, окрім Криму та деяких степових районів.

Чисельність і причини її зміни. Невідома. В 1999 р. у Дунайському заповіднику було обліковано 330-470 особин. На о-вах Кременчуцького водосховища, у Чорноморському заповіднику, в дельті Дністра мешкає по 10-50 тварин. У Донецькій та Луганській областях чисельність оцінюють у 500-600 особин. Причини зміни чисельності: трансформація водно-болотних

угідь. Суттєво погіршило ситуацію депресія популяцій водяної нориці — основної жертви хижака.

Особливості біології. Невелика тварина, довжина тіла самців — 26-31, самок — 20,5-26,8 см; маса, відповідно: 158,3-320 та 142,5-205 г. Має невисоке щільне хутро, яке влітку набуває коричневато-жовтувато-сірого, а взимку, окрім кінцевої чорної третини хвоста, — білого забарвлення. Горностай віддає перевагу зволоженим ділянкам з високим травостоєм. Мешкає у дуплах, під хмизом та в різних порожнинах. Він харчується норицями, мишами, ховрахами, пацюками, ондатрами та водоплавними птахами, хоча також їсть риб, амфібій, рептилій та плоди рослин. Робить схованки харчів. Самки дуже рано стають статевозрілими. Тривалість вагітності разом з ембріональною діапаузою становить 240-393 доби. Шлюбний період триває близько 6 місяців, у виводках буває 3-14 щенят. Береги водойм, болота, заплавні та байрачні ліси, іноді агроценози та населені пункти. Добре розмножується в неволі, але в Україні не розводять.

Заходи охорони: Занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає охороні, до Бернської конвенції. Охороняється на території державних заповідників (Дунайський, Луганський, Український степовий, Чорноморський, Карпатський, Канівський, Розточчя, Поліський та ін.), національних парків та інших об'єктів ПЗФ [3, 17, 42, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Кажан північний — Eptesicus nilssonii (Keyserling, Blasius, 1839)

Назва кажана «північний» в українській мові — це **«пергач північний»** або просто **«кажан північний»**. Це вид рукокрилих, що мешкає в бореальній зоні Європи, а в Україні є рідкісним і занесений до Червоної книги.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Поширений у бореальній зоні більшої частини Європи. В Україні проходить південна межа ареалу, ареал обмежений західними і північними областями, кілька переважно давніх знахідок відомо з Подніпров'я і Слобожанщини. Карпатська популяція ізольована від північної частини ареалу.

Особливості біології. Загалом дрібний вид, довжина передпліччя 38-43 мм. Хвіст виступає з уропатагію на 2 хребці. Траґус короткий, найширший у середній частині, майже прямий. «Маски», утвореної темно пігментованою шкірою, вздовж верхньої губи немає; темно-буре забарвлення спини підсилене сріблястими вершинами окремих волосків; епіблема вузька, без кісткової перегородки. Пов'язаний з лісовими масивами, природними місцями оселення є узлісся та (у горах) верхня межа лісу. Типовими оселищами є сховища дуплового типу, в підземних місцезнаходженнях в Україні не відомий. Вид загалом осілий і здійснює лише ближні міграції у пошуках зимових сховищ. Схильний до синантропії принаймні на півночі Європи. Полює в сутінках і темряві, живиться в польоті дрібними комахами. Влітку формує материнські колонії, плодить по 1 маляті раз на рік. Статева зрілість настає на другий рік життя. Живе до 5-7 років.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: скорочення чисельності та ареалу виду відбувається по всій Європі, фактори цього не відомі. Всі реєстрації виду в Україні є епізодичними і свідчать про вкрай низьку чисельність, яка може бути оцінена як кілька сот особин. Вид раніше не мав охоронних категорій в Україні. За останнім зведенням МСОП має категорію LC, Бернська конвенція — II додаток, EUROBATS. Знаходиться під охороною в заповідниках Карпатського регіону та Волино-Поділля. Для ефективної охорони необхідні пошуки і моніторинг місць оселення виду, насамперед у Карпатському регіоні [2, 4, 17, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Кажан пізній — Eptesicus serotinus (Schreber, 1774)

Назва **«кажан пізній»** стосується виду рукокрилих, який також називають **пергач пізній** або **лилик пізній**. Отримав цю назву, бо вилітає на полювання пізніше за інших кажанів. Занесений до Червоної книги України як вразливий вид.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європа, Північна Африка, Близький Схід, Центральна Азія; на сході — до Китаю. На території України поширений всюди.

Особливості біології. Мордочка і вуха темні. Вуха середньої довжини, заокруглені, помітно довші, ніж ширші. Козелок з тупою верхівкою, найширший у першій третині. Хутро густе, на спині темне, каштаново-коричневе, на череві світліше й сіріше. Кінці волосків на спині яскраві, світло-буро-коричневі. Крила широкі, з тупими кінцями. Шпора дещо коротша від половини краю міжстегнової перетинки. Довжина тіла: 60-82 мм, вуха: 12-22 мм, козелка: 7,5-9,5 мм, передпліччя: 46-56 мм, вага: 14-34 г. Переважно поширений на рівнині та горбогір'ї; у горах — до 1100 м н.р.м. Селиться в і біля населених пунктів і в мозаїчних ландшафтах. Вилітає в березні — на початку травня. Літні сховища розташовані в будівлях: на горищах, у порожнинах стін, димоходах. Виводкові колонії — до кількох сотень особин. Парування відбувається восени або навесні. Вагітність триває близько 50 днів; самки народжують 1 маля (рідко — 2). Найдовша відома тривалість життя — 21 рік; у середньому — 3 роки. Осілий вид. З кінця вересня до початку листопада здійснює локальні міграції до місць зимівлі (до 40-50 км). Місця гібернації — підземні та наземні сховища. Кормовий раціон включає жуків, метеликів, двокрилих і перетинчастокрилих.

Заходи охорони. Звичайний вид західних областей, Поділля, Придніпров'я України. Причини зміни чисельності: комплекс антропогенних факторів: недостатня кількість місць для поселення в сучасних будівлях, їх руйнування та обмеження доступу, знищення особин, використання отрутохімікатів. Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції. Охороняється в усіх заповідниках України [2, 4, 17, 44, 45, 50].

Ряд Комахоїдні – Insectivora

Родина Землерийкові – Sorecidae

Вид Кутора мала — Neomys anomalus (Cabrera, 1907)

Кутора — це народна назва ссавця з родини землерийкових, науково відомого як **рясоніжка**. Це комахоїдний звірок, тісно пов'язаний із водою, який також називають **водяною землерийкою**.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Реліктовий вид. Включає гірські області Європи, а також зону

широколистяних лісів. На території України вид поширений у лісовій та лісостеповій зонах Правобережжя, в плавнях Дніпра та Дунаю, в Кримських горах; на Лівобережжі — спорадично.

Особливості біології. Характерне двоколірне забарвлення хутра: сріблясто-чорне на спині та світле на черевці. Довжина тіла до 6-9 см, хвоста — 4-6 см. Вага малої кутори зазвичай становить від 10,0 до 13,0 грамів. Відрізняється меншим розвитком кіля на нижньому боці хвоста та менш розвиненими плавальними оторочками на лапах. Населяє берегові ділянки водойм. Живиться навколоводною мезофауною (черви, молюски, ракоподібні, комахи) та дрібними хребетними. Статевої зрілості досягає на першому році життя. У приплоді 2-5 малят.

Заходи охорони. Вразливість виду пов'язана зі специфікою місць мешкання. Причини зміни чисельності: трансформація місць мешкання (в результаті порушення гідрологічного режиму, вирубування дерев), а також забруднення води. Вид занесений до ЧКУ, Червоного списку МСОП та Бернської конвенції. Охороняється на території БЗ Карпатського, Чорноморського та Дунайського, ПЗ Кримського та Рівненського й ін.

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Лилик двоколірний — *Vespertilio murinus* (Linnaeus, 1758)

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європейсько-Азійський вид. Україна повністю входить в ареал виду.

Особливості біології. Середній за розміром вид. Максимальний розмір тіла 6,4 см, розмах крил від 27 до 33 см, а вага від 12 до 23 г. Надочна лопасть вушниць добре розвинута. Темні основи волосинок хутра спини та їх сріблясті кінчики формують чітке двокольорове забарвлення. Хутро черева брудно-сіре. Влітку оселяється в будівлях, дуплах, скельних тріщинах. Самиці утворюють виводкові колонії чисельністю до кількох десятків особин. Народження припадає на кінець червня — початок липня. Восени для самців характерна демонстрація шлюбної вокалізації. Останніми роками з'явилися докази зимівлі виду у багатьох регіонах України в будівлях. Основу трофічного списку складають двокрилі, жуки, лускокрилі. Самиця народжує

звичайно двох малят один раз на рік. Максимальна зафіксована тривалість життя — 13 років.

Заходи охорони: Відносно звичайний вид. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ; непокоєння тварин у сховищах, негативне ставлення населення. Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. [2, 4, 17, 34, 44, 45, 50].

Ряд Парнокопитні – Artiodactyla

Родина Оленевих – Cervidae

Вид Лось звичайний (європейський) — Alces alces (Linnaeus, 1758)

Вид роду лось родини оленевих (Cervidae). Занесено до Червоної книги України з кінця 2017 року. Самців часто називають «сохатими», самок — «лошами» або коровами.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Широко розповсюджений у лісовій і місцями у лісостеповій природних смугах. Лось європейський поширений на Полтавщині; через бойові дії та зміну клімату спостерігається міграція цих тварин до регіону з півночі та сходу. Вид заселив усю лісову і лісостепову смугу на південь до Карпат (але в самих горах відсутній).

Особливості біології. Найбільший представник родини в Україні. Самці досягають ваги 360–600 кг, висоти до 2,35 м. Розмах лопатоподібних рогів може сягати 180 см. Роги скидають кожної осені. За зовнішнім виглядом лось помітно відрізняється від інших оленів: тулуб і шия короткі, загривок високий у вигляді горба. Ноги сильно витягнуті. Під горлом м'який шкірястий виріст («сережка») 25–40 см. Шерсть груба, буро-чорна; ноги світло-сірі. Зустрічаються також особини з білим кольором хутра (не альбіноси). Харчуються деревинно-чагарниковою рослинністю, мохами, лишайниками і грибами. Гін відбувається у вересні-жовтні і супроводжується глухим ревом («стогоном»). Лось — умовний моногам. Вагітність триває 225—240 днів, отелення з квітня по червень. У посліді зазвичай одне лоseня. Молочне годування триває 3,5-4 місяці. Статевозрілими стають у 2 роки. У неволі доживають до 20-22 років.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: комплекс антропогенних факторів: недостатня кількість місць для поселення, їх руйнування, знищення

особин (браконьєрство), використання отрутохімікатів. Охороняється в ПЗФ України [4,18,25,34,44,45,50,55].

Ряд Гризуни – Rodentia

Родина Мишівкові – Sminthidae

Вид Мишівка лісова — Sicista betulina (Pallas, 1779)

Тварина "мишівка лісова" має наукову назву **Sicista betulina** (Палас, 1779) і належить до роду Мишівка (Sicista) родини Мишівкові (Sminthidae). Це невеликий гризун, також відомий як мишівка північна, який є рідкісним видом, занесеним до Червоної книги України.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Ліси Північної, Центральної та Східної Європи, північ Казахстану, південь Західного Сибіру та Прибайкалля. В Україні — лісова та лісостепова зони, Карпати; південна межа поширення потребує уточнення.

Особливості біології. Довжина тіла — 5,8-7,4 см, хвіст майже вдвічі довший і дорівнює 8,5-10 см. Забарвлення спини жовтувато- або рудувато-коричневе, черевце сірувате. Від потилиці вздовж хребта проходить темна смужка без світлої облямівки. Зустрічається спорадично. Віддає перевагу місцям мешкання з високим густим травостоєм, галявинам, вирубкам, чагарниковим заростям, у першу чергу ягідникам. Зрідка оселяється у соснових посадках, ялицевих та соснових лісах. Гнізда будує з осоки, лісових трав і листя в пустотах між корінням, у невисоких дуплах, у трухлявій деревині пнів, іноді риє нори. Активна з квітня по жовтень. Взимку впадає у сплячку. Просинається при температурі вище за 10°С. Веде здебільшого сутінковий та нічний спосіб життя. Основу раціону складають комахи, насінини та ягоди. Розмножується 1 раз на рік. Вагітність триває 30 днів. У приплоді 2-6 малят (у середньому 4).

Заходи охорони. Занесений до Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, включено до Бернської конвенції. Охороняється на території Карпатського БЗ, Поліського заповідника, НПП Шацький, Карпатський та Деснянсько-Старогутський. Потребує виявлення та збереження місць мешкання [17, 34, 42, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionida

Вид Нетопир звичайний — Pipistrellus pipistrellus (Schreber, 1774)

Назва «нетопир звичайний» стосується виду кажана **Pipistrellus pipistrellus** (Шребер, 1774), який також відомий як нетопир-карлик або нетопир малий, є найдрібнішим кажаном Європи та України, занесений до Червоної книги. Це вид роду Pipistrellus (нетопир) з родини лиликових (Vespertilionidae).

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Європа до південно-західної Азії та північна Африка. В Україні — всюди. Звичайний на Закарпатті, нечисленний на Поліссі та в Лісостепу, Рідкісний на Поділлі, у поясі листяних лісів Карпат і Криму. У степовій частині країни — дуже рідкісний у виводковий період і звичайний — під час міграцій.

Особливості біології. Довжина тіла: 32-49 мм, вуха: 7-13 мм, козелка: 4-5,5 мм, передпліччя: 26-34 мм, вага: від 3 до 9,2 г. Хутро на спині темнокоричневе, іноді з червонуватим або золотистим відтінком. Черевце світліше. Літальна перетинка темна. Вуха темні, заокруглені, лише трохи довші, ніж ширші. Козелок витягнутий, з округлою верхівкою. Великий палець коротший, ніж ширина зап'ястка, виміряна на складеному крилі. П’ятий палець кисті довжиною близько 40 мм. Нижня третина спинного боку міжстегнової перетинки вкрита шерстю, натомість уздовж нижньої частини гомілки — оголена. Друга фаланга 3-го пальця крила довша, ніж третя. Перелітний вид. З'являється в березні — на початку квітня. Селиться в населених пунктах і прилеглих ділянках, у парках і лісах. Виводкові колонії (20-250, рідко — до 500 самок) — у будинках (у щілинах, на горищах, під дахом), дуплах зі щілинним льотком, розколинах стовбура, під корою дерев, у тріщинах скель. Дальний мігрант. Гібернація триває від середини листопада до березня — початку квітня. Зимує в печерах, розколинах скель, підвалах. В Україні зимовища виявлені в Криму і на Закарпатті (в щілинах будівель). Вилітає рано, відразу після заходу сонця. Полює як на відкритих ділянках, так і в кронах дерев, уздовж лінійних структур: краю лісу чи великих галявин, лісових доріг, берегів водойм, а також навколо поодиноких дерев і під вуличними ліхтарями. Живиться комахами.

Заходи охорони: Причинами змін чисельності є трансформація кормодобувних біотопів (фрагментація середовища існування) і місць

поселення (вирубування дуплистих дерев, модернізація старих будівель), збіднення кормової бази внаслідок використання пестицидів, чинник непокою виводкових колоній. Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та III додатку до Бернської конвенції. Для охорони популяцій важливим є збереження старих лісів з дуплистими деревами і лінійних структур (лісосмуг, насаджень уздовж дороги, лісових доріг) між місцями поселення та полювання, заборона господарських робіт у місцях поселення виводкових колоній з травня до вересня. Охороняється на території всіх об'єктів природно-заповідного фонду України [2, 4, 17, 34, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionida

Вид Нетопир Натузіуса — Pipistrellus nathusii (Keyserling et Blasius, 1839)

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Європа (крім пн.), Мала Азія та Кавказ. В Україні — всюди. Звичайний (особливо під час міграцій) на Поліссі, нечисленний — у Лісостепу й на Закарпатті, Рідкісний — на Поділлі й у Криму.

Особливості біології. Довжина тіла: 46-56 мм, вуха: 10-13,5 мм, козелка: 6-7 мм, передпліччя: 31-36,5 мм, вага: від 4,5 до 9 г. Хутро на спині темно-руде, на черевці світліше. Вухо заокруглене, трохи довше, ніж ширше. Козелок витягнутий, з округлою верхівкою. Великий палець довший або дорівнює ширині зап'ястя, виміряного на складеному крилі. П’ятий палець кисті разом з п'ястковою кісткою — довжиною біля 46 мм. Спинна сторона міжстегнової перетинки зверху, до половина своєї довжини, а також вздовж гомілки, густо опушена. Шпора сягає до половини довжини вільного краю міжстегнової перетинки, є невелика епіблема. Перелітний вид. Прилітає в березні — на початку квітня. Селиться переважно у лісах різного породного складу поблизу водойм або заболочених ділянок; рідко — в населених пунктах. Основні сховища — дупла дерев (зі щілиноподібним льотком), штучні гніздівлі, горища й порожнини будинків. Виводкові колонії налічують від кількох до кількох сотень самок. Дальній мігрант. Осінній відліт — від початку серпня; може тривати до листопада. Місця зимівлі розташовані за межами України. Відомі поодинокі випадки зимівлі в Закарпатській обл. — в порожнинах стін будівлі. Вилітає в ранніх сутінках. Політ надзвичайно маневрений. Полює на краях лісу, в парках, над водоймами і прибережними біотопами, вологими луками,

рідше — розрідженими ділянками лісу і лісовими озерцями. Живиться двокрилими, рідше волохокрильцями, сітчастокрилими, метеликами, перетинчастокрилими й жуками.

Заходи з охорони. Для охорони популяцій важливим є збереження старих листяних і мішаних лісів з дуплястими деревами, лінійних структур (лісосмуг, насаджень уздовж доріг та ін.) між місцями поселення та полювання, заборона чинників непокою виводкових колоній. Охороняється на території всіх об'єктів природно-заповідного фонду, розташованих на території Карпат і Полісся, частково Поділля. Вид занесено до Червоного списку МСОП, EUROBATS та II додатку до Бернської конвенції [2, 4, 17, 34, 44, 45, 50].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera

Родина Лиликові – Vespertilionida

Вид Нічниця водяна — Myotis daubentonii (Kuhl, 1817)

Нічниця водяна, також відома як **нічниця Добантона** (лат. Myotis daubentonii), — це вид рукокрилих ссавців (кажанів) із родини Лиликових, який полює над водоймами, збираючи комах з поверхні води. Цей вид включено до Червоної книги України як вразливий, що потребує охорони, адже він є корисним регулятором чисельності комах.

Природоохоронний статус виду. Вразливий.

Ареал виду. Практично вся Європа, за винятком її найбільш пн. регіонів, Кавказ. В Україні — більша частина території країни за винятком Криму та деяких ділянок південної степової зони. Звичайний вид більшості регіонів України. Є домінантом зимових скупчень рукокрилих у підземеллях Полісся, лісостепу та деяких регіонів степової зони.

Особливості біології. Дрібний кажан із розмахом крил 23–27 см. Довжина тіла складає 49–55 мм (іноді до 60 мм), маса коливається від 6,5 до 14,5 г. Хвіст має довжину 37–44 мм, а передпліччя — 35–41 мм. Вуха порівняно невеликі. Уропатагіум кріпиться до основи плюсни. Плесно велике. Хутро спини буре, коричневе з різними відтінками (сірим та ін). Забарвлення спини контрастує з білим, брудно-білим або сірим черевом. Літніми сховищами виду є дупла дерев, різні частини будівель, підземелля. Самки утворюють виводкові колонії кількістю до декількох десятків особин. Народження малят припадає на червень-липень. Літними молоді стають на 3-4 тиждень життя.

Лактація триває близько 6 тижнів. Самці та ялові самки в цей час звичайно оселяються окремо. Парування: кінець літа — осінь. В якості зимових сховищ використовує виключно підземелля — природні печери, каменоломні, тунелі, підземні гідроконструкції тощо, в яких можуть формувати скупчення до декількох сотень особин. Осілий вид, що місцями здійснює локальні міграції на декілька десятків кілометрів. Полює над різноманітними водоймами, збираючи здобич з поверхні води. Здобиччю, в основному, є різноманітні водні та навколоводні види двокрилих, лускокрилих, жуків, волохокрильців. Самка раз на рік народжує одне маля. Максимальна відома тривалість життя 28 років. Є природним регулятором чисельності навколоводних комах у багатьох регіонах України.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: непокоєння у сховищах, зменшення кількості придатних сховищ. Охоронні категорії: EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: LC. Ефективні заходи охорони мають включати заповідання та охорону сховищ виду; проведення екопросвітніх акцій, спрямованих на поширення інформації щодо вразливості та необхідності охорони рукокрилих [2, 4, 17, 34, 44, 45, 50].

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Вид Нічниця ставкова — Myotis dasycneme (Boie, 1825)

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Проходить смугою від західного узбережжя Північного моря до долини Єнісею, північна границя — 60°, південна — 50-44° північної широти. Дослідженнями останніх років з'ясовано знаходження виду у більшості областей України, включаючи південь — Одеську, Миколаївську, Херсонську та Донецьку.

Особливості біології. Нічниця ставкова (Myotis dasycneme) — кажан середнього розміру з довжиною тіла 51-73 мм, передпліччям 44-49 мм та вагою близько 13-20 г. Має великі задні лапи та відносно невеликі вуха, що допомагає їй полювати над поверхнею водойм. Хвіст становить 40-53 мм. Уропатагіум кріпиться до п'ятки, залишаючи все плесно вільним. Забарвлення спини — сіре, черева — сірувато-біле або білясте. В Україні зустрічається цілорічно. Влітку оселяється у будівлях (на горищах, під

обшивкою стін), дуплястих деревах, у підземеллях. Самиці утворюють виводкові колонії до кількох десятків особин. Народження молодих припадає на червень. Починають літати у віці 4-5 тижнів. Самці та ялові самиці зазвичай оселяються окремо від виводкових колоній. Період парування починається у вересні і продовжується протягом осені. Зимовими сховищами є штучні та природні печери. Очевидно, є факультативним мігрантом. Для Зх. Європи відомі сезонні переміщення від 10 до 300 км. Вид тісно пов'язаний з рівнинними водоймами, поблизу яких він оселяється. Полює над поверхнею води. Живиться навколоводними комахами. До трофічного списку входять представники двокрилих (мотилі, комарі), також ручейники, жуки та лускокрилі. Самиця народжує 1 маля один раз на рік. Співвідношення статей серед молодих — рівноцінне. Статевої зрілості самиці досягають на другому році життя. Живуть, у середньому, до 10 років (максимальна відома тривалість життя — 19,5 років). Вид відіграє важливу роль у стабільному функціонуванні коловодних екосистем.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: зменшення кількості придатних сховищ (що пов'язано з вирубками старих дуплястих дерев, рекреаційним та господарським освоєнням підземель); непокоєння тварин в сховищах; негативне ставлення населення до рукокрилих. Охоронні категорії: ЧКУ (1996, кат. III); EUROBATS; Бернська конвенція (Додаток II; розроблено спеціальний план дій щодо збереження виду), Боннська конвенція (Додаток II); МСОП: NT. Необхідні заходи охорони: надання охоронного статусу та безпосередня охорона підземель, що є сховищами для представників виду; поширення та популяризація інформації щодо кажанів та необхідності їх охорони серед населення [2, 4, 17, 34, 44, 45, 50].

Ряд Хижі - Carnivora

Родина Куницеві – Mustelidae

Вид Норка європейська — Mustela lutreola (Linnaeus,1758)

Норка європейська (лат. Mustela lutreola) — це хижий ссавець з родини куницевих, дрібний, напівводний звір, що мешкає біля річок та озер, відомий своїм цінним хутром, але зараз є зникаючим видом, занесеним до Червоної книги України та Червоного списку МСОП, і витісняється американською норкою.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Центральна та Східна Європа, Туреччина, Кавказ та Приуралля. Доведено, що при їх паруванні вагітність закінчується резорбцією ембріонів.

Особливості біології. Невелика тварина з блискучим коричневим хутром темного або світлого відтінків. Верхня та нижня губи білого кольору, іноді має білі плями на горлі, грудях та череві. Довжина тіла самців — 30-44, самиць — 25-35 см, маса, відповідно: 502-949 та 370-700 г. Їжа норки: риба (20-35%), жаби (25-73%), раки (5-30%), молюски, комахи, полівки, миші та водоплавні птахи. Часто робить схованки корму. Статевої зрілості досягає у 9-11 місяців. Вагітність триває 40-43 дні. У квітні-липні самка народжує 1-7 сліпих щенят, які стають самостійними у 2,5-3 місяці. Веде осілий спосіб життя і має невелику індивідуальну ділянку (12-100 га). Здебільшого вона контролює 250-2000 м берегової лінії шириною 50-100 м. Типовим житлом хижака є нора з 1-2 надводними входами (0 8-10 см), довжиною 1,5 м, що ведуть у гніздову камеру розміром 48х55 см. У місцях мешкання ондатри і бобра залюбки використовує їх хатки і нори. Річки, стариці, озера, острови, гірські потоки, меліоративні канали із захараченими, поростими лісом та гідрофільною рослинністю берегами.

Заходи з охорони. Причини зміни чисельності: інтенсивна трансформація водно-болотних угідь в процесі їх господарського та рекреаційного використання. Негативний вплив на популяції європейського виду створює більш конкурентно спроможня американська норка. Експериментально доведено, що при їх паруванні вагітність закінчується резорбцією ембріонів. Як вид, що знаходиться під загрозою знищення, занесено до II видання ЧКУ, Червоного списку МСОП і як вид, що підлягає особливій охороні, до Бернської конвенції. Охороняється в Дунайському, Карпатському БЗ, Нижньодністровському НПП та можливо в Канівському державному [3, 17, 42, 44, 45, 50].

Ряд Гризуни – Rodentia

Родина Хом’якові - Cricetidae

Вид Строкатка степова — Lagurus lagurus (Pallas, 1773)

Строкатка степова (Lagurus lagurus), також відома як «степовий лемінг», — це гризун з родини хом'якових (Arvicolidae), єдиний сучасний вид роду Строкатка, що мешкає в степових та напівпустельних зонах Євразії,

відома своєю здатністю до швидкого розмноження та адаптації до посушливих умов.

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Поширений від Подніпров'я до Єнісею. В Україні поширений на схід від Дніпра в межах степової та лісостепової зон. Ареал інтенсивно скорочується із заходу; на теренах Придніпровської низовини вид, ймовірно, зник.

Особливості біології. Дрібна нориця з характерними забарвленням і пропорціями тіла. Довжина тіла — 85-105 мм; хвіст короткий (10-18 мм), сурозмірний з довжиною задньої лапки (13-16 мм). Ступні задніх ніг густо вкриті хутром. Хутро спини попелясто-сіре з жовтим відтінком. На спині уздовж хребта від носа до хвоста проходить темна смуга. Характерний мешканець степу, інколи зустрічається на посівах багаторічних трав. Типові біотопи — цілинні ділянки різнотравнотипчакових, полиново-злакових і лучних степів, зарості степових чагарників, посіви багаторічних трав. Землерий, що риє розгалужені нори. Має переважно сутінкову активність, взимку активний і вдень. Живиться переважно вегетативними частинами трав'янистих рослин та насінням диких трав. Характерна висока інтенсивність розмноження на фазі зростання чисельності. Розмноження протягом всього теплого періоду року, плодить по 5-7 малят до 6 разів на рік. Живуть 1-2 роки.

Заходи охорони: Серед причин скорочення чисельності — руйнація степових ценозів унаслідок розорювання і надмірного випасу худоби, боротьба зі «шкідливими» гризунами упродовж всього XX століття, фрагментація популяцій. Останні два десятиліття відомий лише за реєстраціями у пелетках сов і сичів. Вид дотепер не мав охоронного статусу, за МСОП має категорію LC. Охороняється на територіях об'єктів природно-заповідного фонду Луганської та Донецької обл. Ефективна охорона може бути досягнута лише при збільшенні кількості та площі степових заповідних ділянок [17, 34, 42, 44, 45, 50, 55].

Родина Тушканчикові – Dipodidae

Вид Тушканчик великий —

Allactaga jaculus (Pallas, 1788)

Назва тушканчика великого українською мовою — **Тушкан великий** (лат. Allactaga major), також відомий як **Земляний заєць** або

Jaculus orientalis (скакун східний). Це гризун, який є єдиним представником свого роду у фауні України, занесений до Червоної книги.

Природоохоронний статус виду. Рідкісний.

Ареал виду. Від річок Інгулу, Південного Бугу та Дніпра на схід до Алтаю на захід. В Україні мешкає у Київській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернігівській, Харківській та у всіх степових областях, окрім Одеської. Місця перебування: відкриті ландшафти з розрідженим травостоєм, перелоги, луки, сухі береги різних водойм.

Особливості біології. Нетиповий гризун з великими очима та вухами, довгими задніми кінцівками та хвостом, що має широку китицю. Довжина тіла — до 26 см, маса — до 400 г. Тварина активна у сутінках та вночі. Живе в норі, яка веде до гніздової камери. Перед нею звірок щоденно створює земляну пробку, яка захищає його від нападу ласок, полозів та гадюк. У сплячку залягає у жовтні-листопаді, а пробуджується у березні-квітні. Живиться цибулинами лілійних, листям полину, злаків, їхнім насінням, іноді — комахами. Викопує насіння баштанних культур та псує їх сходи. Самиця весною та на початку літа народжує 2-8 малят. Значну небезпеку для гризуна становлять тхори, сови та мартини. В Україні мешкає кілька тисяч особин. Найбільше тварин мешкає в Криму, де відомо понад 40 осередків.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: наприкінці XX ст. відбулося зникнення багатьох популяцій внаслідок скорочення пасовищного тваринництва та інсуляризації. Як вид, популяції якого скорочують чисельність, занесений до Червоного списку МСОП. Охороняється в державних заповідниках («Асканія-Нова», Чорноморський, Луганський, Український степовий) та на території інших об'єктів ПЗФ [17, 34, 42, 44, 45, 50, 55].

Ряд Хижі – Carnivora

Родина Куницеві – Mustelidae

Вид Тхір лісовий — Mustela putorius (Linnaeus, 1758)

Ряд: Хижі (Carnivora). **Родина:** Куницеві (Mustelidae).

Назва «тхір» походить від давньослов'янського слова, що означає «смердюча тварина», від кореня «*dъхъ» (запах). Це хижий ссавець з родини куницевих (Mustelidae), до якої також належать ласка, горностай і норка, а

його латинська назва роду — **Mustela**. Диких тхорів в Україні є два види (лісовий та степовий), а їхніх одомашнених родичів називають фретками, фуро (альбіноси).

Природоохоронний статус виду. Неоцінений.

Ареал виду. Майже вся Європа, окрім північної частини Скандинавського півострова, значної частини Англії, Ірландії та Балканського півострова. В Україні зустрічається повсюдно, крім АР Крим.

Особливості біології. Приземистий невеликий звір з витягнутим і гнучким тулубом, короткими лапами і довгими гострими кігтями. Довжина тіла — 36-48 см, хвіст короткий, 8,5-17 см, маса — від 1 до 1,7 кг. Живіт, ноги, груди, горло і хвіст чорно-бурі. На голові чорна «маска». Осілий, рідкісний вид. У природних біотопах може рити нори, поселятися в норах інших тварин, використовувати пустоти серед скель, каміння та коріння дерев, купи хмизу, дуплисті пеньки, скирти. Вид з чітко вираженим синантропізмом. У населених пунктах поселяється в присадибних спорудах, на горищах жилих будівель, у купах дров, стодолах. Живиться дрібними ссавцями, птахами. Полює на земноводних, плазунів, при нагоді поїдає рибу, рослинний корм. Може запасати корм. Найбільш типові біотопи — заплава із заливними луками, заростями чагарників та острівного типу деревною рослинністю в долинах річок, плавні. Статевої зрілості досягає у 10-11-місячному віці. Гін і парування відбуваються, в основному, у лютому-квітні. Вагітність 40-42 дні, малята народжуються в травні-червні, зрідка в серпні. Виплод: 2-11, частіше 4-8 малят. Восени сімейні групи розпадаються, і тварини займають індивідуальні ділянки. Зустрічається у відкритих біотопах із заростями чагарників, у берегових урвищах, ярах, острівних і байрачних лісах, садах, парках, в агроценозах поблизу населених пунктів, у лісосмугах. Уникає суцільних лісів.

Заходи з охорони. Зниження чисельності продовжується і зараз. Причиною зниження чисельності слід вважати як безпосереднє винищення, так і зменшення трофічної бази. Занесений до Червоного списку МСОП, і III додатку до Бернської конвенції. Спеціально в Україні не охороняється [3, 17, 42, 44, 45, 50].

Ряд Хижі - Carnivora

Родина Куницеві - Mustelidae

Вид Тхір степовий, перев'язка — Mustela eversmanni (Lesson, 1827)

Природоохоронний статус виду. Зникаючий.

Ареал виду. Центральна Азія, Сибір, Далекий Схід та Південно-Східна Європа. Поширений на всій території України, але в багатьох місцях зник.

Особливості біології. Довжина тіла самців — 29,6-77, самиць — 26,1-51,5 см; маса, відповідно: 0,48-1,53 та 0,35-0,76 кг. Має високе пухнасте хутро, яке влітку набуває рудувато-жовтуватого, а взимку — білясто-вохряного забарвлення; на морді, коло носа і очей є чорно-бура маска. Живиться ховрахами, хом'яками, мишами, норицями, тушканчиками, у деяких місцях — бабаками та пацюками. Полюбляє ягоди винограду, шовковиці, терну, пасльону, шипшини, різні фрукти; їсть жуків, коників, ящірок, змій, рибу, раків, амфібій, диких птахів та падло, робить запаси їжі. Мешкає переважно у норах своїх жертв. Може перекочовувати, долаючи за ніч 3-18 км. Статева зрілість у 8 місяців, парування: березень-травень, вагітність триває 37-38 днів, а кількість малят у виплоді становить 7-9 (1-12). Виводкова нора має кілька виходів та камери для зберігання корму. У ній щенята живуть до 2-2,5 місяців. Місця перебування: степи, перелоги, пасовища, рідше — орні землі, луки, лісові галявини. Раніше був мисливським видом. Добре розмножується, але в Україні не розводять.

Заходи охорони: Причини зміни чисельності: землеробське освоєння залишків цілини та масове винищення ховрахів. Зараз найбільше тварин мешкає у Криму, де збереглися ділянки степу. Вид занесено до I і II видань ЧКУ (1980, 1994), Червоного списку МСОП і II додатку до Бернської конвенції. Охороняється на території державних заповідників («Асканія-Нова», Дунайський, Луганський, Український степовий, Кримський, Чорноморський) національних парків (Азово-Сиваський, «Меотида») та інших об'єктів ПЗФ [3, 17, 42, 44, 45, 50].

Ряд Гризуни – Rodentia
Родина Хом’якові - Cricetidae
Вид Хом’ячок сірий — Cricetulus migratorius (Pallas, 1773)

Назва сірого хом'яка залежить від виду: найпоширенішого домашнього – це **Сирійський хом'як** (Золотистий хом'як, Mesocricetus auratus), який може мати сірий окрас, а дикий родич, що занесений до Червоної книги, називається **Хом'ячок сірий** (Cricetulus migratorius), але в побуті часто використовують загальне «сірий хом'як» для різних порід сирійських хом'яків.

Природоохоронний статус виду. Недостатньо відомий.

Ареал виду. Степові зони Європи, Передньої, Центральної Азії, напівпустелі, пустелі, передгір'я і гірський степ Середньої Азії. В Україні — степова зона, Північний Лісостеп, Крим. У перший половині ХХ століття його також знаходили у південних районах Київської, Сумської, Полтавської та Чернігівської областей.

Особливості біології. Гризун цупкої статури розміром з мишу, з дуже коротким непомітним хвостом і короткими лапками. Має великі защічні мішки. Довжина тіла 9,5-13 см, хвоста 2-3,5 см. Забарвлення хутра зверху сіре, низ і хвіст більш світлі. Очі великі. Вуха малі, злегка виступають із хутра. Осілий вид. Веде типовий для більшості мишоподібних гризунів наземно-підземний спосіб життя. Нори відносно простої будови містять численні комори, в яких звір утворює зимові запаси. На зиму може впадати в сплячку, хоча головним чином в зимовий період просто малоактивний. Веде сутінково-нічний спосіб життя. Досить всеїдна тварина. Поїдає насіння, зелені частки рослин, а також різноманітних безхребетних тварин (прямокрилі, жуки-чорнотілки, мурахи, наземні молюски). За сезон самка може 2-3 рази на рік народжувати 7-8 малят. Вагітність триває 20 днів. Стають статевозрілими вже через кілька місяців і до кінця року встигають дати нове покоління. Місця перебування: цілина, поля злакових, агроценози, пасовища, ділянки непридатні до сільськогосподарської діяльності, лісосмуги. Може заселяти будови людини.

Заходи охорони. Причини зміни чисельності: руйнація природних степових ландшафтів. Занесений до Червоної книги МСОП. Охороняється в БЗ "Асканія-Нова" і Чорноморському. Спеціальних заходів по охороні не потребує [17, 34, 42, 44, 45, 50].

Література

1. Абелєнцев В.І, Підоплічко І.Г. Ряд Комахоїдні - Insectivora // фауна України. - К.: Вид - во АН УРСР, 1956. - Т. 1, вип. 1. - С. 70 - 228.
2. Абелєнцев В.І., Попов Б.М. Ряд Рукокрилі, або Кажани - Chiroptera//ФаунаУкраїни. - К.: Вид - во АН УРСР, 1956. - Т. 1, вип. 1. - С. 229 - 446.
3. Абелєнцев В.І., Куницєві // фауна України. Ссавці - К.: Наук. думка, 1968. - Т. 1. - Вип. 3. - 280 с.
4. Антонець Н. Раритетні види ссавців Дніпровсько - Орільського природного заповідника // Раритетна теріофауна та її охорона / Праці Теріологічної школи. - Луганськ, 2008. - Вип. 9. - 76 - 79.
5. Атлас комах України / В.І. Гусєв, В.М. Єрмоленко та ін. -К.: Радянська школа, 1962. – 304 с.
6. Атемасова Т.А. Навчально-методичний посібник за курсом «Теоретичні основи охорони фауни». — Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. — 52 с.
7. Байдик Г.В. Сільськогосподарська ентомологія: підруч. К.: Вища освіта, 2005.- 511 с.
8. Безхребетні тварини України під охороною Бернської конвенції. - К., 1999. - 60 с.
9. Бокотей А.А., Соколов Н.Ю. Каталог орнітологічної колекції Державного природознавчого музею. - Львів, 2000. – 68с.
10. Вовк С.В. Методичні вказівки до навчальної практики із зоології безхребетних : для студентів спеціальності 014 Середня освіта (Біологія та здоров’я людини) / С.В. Вовк , Г.О. Євтушенко, І.С. Котєнєва. – Старобільськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка“, 2021. – 63 с.
11. Воїнственський М.А. Птахи. – К.: Радянська школа, 1984. – 304с.
12. Гаврись Г.Г. Птахи України під охороною Бернської конвенції // Каталог флори і фауни Бернської конвенції. - К., 2003. - Вип. IV. - 396 с.
13. Гаврись Г.Г., Кузьменко Ю.В., Мішта А.В., Коцержинська І.М. Фауна хребетних тварин національного природного парку "Деснянсько - Старогутський" / За заг. ред. Г.Г. Гаврися. - Суми, 2007. - 130 с.
14. Гаврись Г.Г., Слюсар Н.В. Серый журавль (Grus grus) в бассейне реки Ворскла // Праці Укр. орнітологічного тов - ва. - К., 1996. - С. 68 - 76.
15. Дмитрієв Г.В Комахи в біосфері. Посібник для вчителів. - К.: Радянська школа, 1978. -119 с.
16. Довідник із захисту рослин // За ред. М.П. Лісового. - К. "Урожай". І999 - 744 с.

17. Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник для семінарів з зоології, екології, та охорони природи). — Ужгород: Ліра, 2004. — 48 с.
18. Загороднюк І. Охорона тварин: методичний посібник для студентів спеціальностей «Екологія» та «Біологія» / Ігор Загороднюк; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». — Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. — 52 с.
19. Закалюжний В.М. Нарис ентомофауни Полтавського міського парку // Біологія та екологія. – 2017. – т.3. - №1-2. – с.76-85.
20. Закалюжний В.М. Юрович С.О. Фауна денних лускокрилих (Rhopalocera, Lepidoptera) околиць міста Полтави // Біологія та екологія. – 2018. – т.4. - №1. – с.103-110.
21. Закалюжний В.М. Еколого-систематичний огляд малакофауни проектованого регіонального ландшафтного парку “Нижньоворсклянський” // Матер. Наук.-практ. Семінару “Роль регіональних ландшафтних парків як навчально-виховних центрів”. - Полтава, 2002. – С.87-95
22. Зубаровський В.М. фауна України. Т. 5. Птахи. Вип. 2. Хижі птахи. - К.: Наук. думка, 1977. - 322 с.
23. Єрмоленко В.М., Ключко З.Ф. Визначник комах. – К.: Радянська школа, 1971. – 199с.
24. Кістяківський О.Б. Фауна України. Птахи. - К.: Вид - во АН УРСР, 1957. - Т. 4. - 432 С.
25. Кістяківський О.Б., Мазепа І.І. Польовий практикум з зоології. — К.: Радянська школа, 1967. — 343с.
26. Ключко З.Ф. Совки України. -К.: в-во Раєвського, 2006. – 248с.
27. Мазурмович Б.М., Коваль В.П.. Зоологія безхребетних. Навчально-польова практика. — К.: Вища школа, 1982. – 182с.
28. Матушкіна Н.О., Хрокало Л.А. Визначник бабок України (Insecta, Odonata): личинки та екзувії. - К.: фітосоціоцентр, 2002. - 72 с.
29. Мовчан Ю. В. Фауна України (Риби). - К.: Наукова думка, 1988. – Т. 8, Вип.
3. – 368 с.
30. Некрутенко Ю., Чиколовець В. Денні метелики України. – К.: В-во Раєвського, 2005._ 232с.
31. Осипенко Н.І. Комахи – наші друзі і вороги. - Львів: Видавництво при Львівському університеті, 1989.-112 с.
32. Осичнюк Г.З. фауна України. Бджолині. Бджоли - колетиди. - К.:Наук.думка,1970. - Т. 12, вип. 4. - 159 с.

33. Різун В.Б., Коновалова І.Б., Яницький Т.П. Рідкісні і зникаючі види комах України в ентомологічних колекціях Державного природознавчого музею. - Львів, 2000. - 71 с.
34. Ссавці України під охороною Бернської конвенції / За редакцією І.В. Загороднюка. — Київ, 1999. — 222 с. — (Праці Теріологічної Школи, Вип. 2).
35. Ситнік О.І. Справжні ящірки (Lacertidae) в умовах Центрального Лісостепу України: Популяційний аналіз. - К.: Київ. ун - т, 2004. – 126 с.
36. Ситнік О.І. Структура популяцій справжніх ящірок (Lacertidae) в умовах придніпровського лісостепу України: Монографія. - К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. - 208 с.
37. Смогоржевський Л.О. Гагари, норці, трубконосі, веслоногі, голінасті, фламінго // фауна України. Птахи. - К.: Наук. думка, 1979. - Вип. 1. - 188 с.
38. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). - К. - Львів, 2007. - Вид. 2 - е, виправлене і доповнене. - 111 с.
39. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Птахи фауни України: польовий визначник. - К, 2002 б. - 416 с.
40. Фесенко Г.В. Птахи садів і парків Києва. – Кривий Ріг: Вид-во »Мінерал», 2010. -236с.
41. Фесенко Г.В. Вітчизняна номенклатура птахів світу. — Кривий Ріг : ДІОНАТ, 2018. — 580 с.
42. Фауна України: охоронні категорії. Довідник / ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. — Видання друге, перероблене та доповнене. — К., 2010. — 80 с. [Архівовано 4 березня 2016 у Wayback Machine.]
43. Фесенко Г. Птахи садів і парків Києва. — Кривий Ріг: Мінерал, 2010. — 235 с.
44. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. М.М. Щербака. — К. : Укр. енциклопедія, 1994. - Вид. 2.- т.1.— 464 с.
45. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. — К. : «Глобалконсалтинг», 2009. Вид.3. — 600с..
46. Щербак Г.Й., Царичкова Д.Б. Зоологія безхребетних Підручник. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. — 640 с.
47. Щербуха А.Я. Риби. Окунеподібні (окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні). — Київ: Наукова думка, 1982, — 384 с. (Серія: Фауна України; В 40 томах; Том 8: Риби, випуск 4).

48. Щербуха А.Я. Риби наших водойм. Київ, Радянська школа, 1987. — 156 с.
49. Щербуха, А.Я. 2013. Риби України = The Pisces of Ukraine: монография. Київ: Видавництво Раєвського, 256 с. :
50. Про Червоний список МСОП [Архівовано 1 жовтня 2020 у Wayback Machine.] на сайті Червоної книги України.
51. Загороднюк І.В. Польовий визначник дрібних ссавців України / Ігор Загороднюк; НАН України, Нац. наук.-природн. музей, Укр. теріолог. т-во. Київ: [Укр. теріолог. т-во], 2002. 59 с. : рис. (Праці Теріологічної Школи ; вип. 5).
52. Писанець Є.М. Земноводні України: Посібник для визначення амфібій України та суміжних країн. – К.: Вид-во Раєвського, 2007. – 192 с.
53. Таращук В. І. Земноводні та плазуни: Фауна України. – К.: Наук. думка, 1959. – Т. 7. – 246 с.
54. Пащенко Ю.Й. Визначник земноводних та плазунів УРСР. – К.: Рад. школа, 1955. – 148 с.
55. Зоологія хордових : підручник : [для студ. вищ. навч. закл.] / [Й.В. Царик, І.С. Хамар, І.В. Дикий та ін.] ; за ред. проф. Й.В. Царика. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 356 с.
56. Безуглий С.К., Плющ І.Г. Денні метелики (Lepidoptera, Rhopalocera) Полтавської області. – Гадяч : КП «Видавництво «Гадяч», 2024. – с. 180.

Предметний покажчик українських назв тварин

Українська назва виду	
Бабка перев'язана 12-13	Люцина 45-46
Бистрянка російська 71-72	Лярра анафемська 46-47
Бражник дубовий 14-15	Махаон 47-48
Бражник мертва голова 13-14	Мелітта Ванковича 48-49

Українська назва виду	
Бражник прозерпіна 15-16	Мелітурга булавовуса 49-50
Бражник скабіозовий 16-17	Минь річковий 74-75
Бранхінекта східна 11-12	Мишівка лісова 116
Ведмедиця велика 17-18	Мідянка звичайна 82-83
Ведмедиця-господиня 18-19	Мінога українська 70-71
Вечірниця мала 105-106	Мнемозина 50-51
Вечірниця руда 107-108	Нетопир звичайний 117-118
Видра річкова 108-109	Нетопир Натузіуса 118-119
	Нічниця водяна 119-120
Вусач великий дубовий 19-20	
Вусач земляний хрестоносець (коренеїд хрестоносець) 21	Нічниця ставкова 120-121
Вусач мускусний 21-23	Норка європейська 121-122

Українська назва виду	
Вусач-червонокрил Келлера 23	Орлан-білохвіст 95-96
Вухань звичайний 109-110	
Гадюка Нікольського, гадюка лісостепова 79-80	Підорлик великий 97-98
Гадюка степова 81	Підорлик малий 98-99
Гіпаніс левіускула 10-11	Подалірій 51-52
Гоголь 84-85	Поліксена 52-53
Голуб-синяк 85-86	Пугач звичайний 99-100
Гольян озерний 72-73	П'явка медична 9-10
Гоплітіс рудий 24	Райдужниця велика 54-55
Горностай 110-111	Савка білоголова 100-101
Джміль вірменський 25-26	Сатир залізний 55-56
Джміль глинистий 26-27	Сатурнія велика 56-57
Джміль лезус 27	Сатурнія мала 57-58

Українська назва виду	
Джміль моховий 28	Сатурнія руда 58
Джміль пахучий 29-30	Сатурнія середня 58-59
Джміль червонуватий 30	Сиворакша 101-102
Джміль яскравий 31	Синявець римнус 59-60
Дозорець-імператор 32-33	Сколія-гігант 60-61
Евмен трикрапковий 33-34	Скопа 102-103
Ендроміс березовий 34-35	Совка сокиркова 61-62
Жук – олень 35-37	Сорокопуд сірий 103-104
Жук – самітник 37-38 Журавель сірий 86-87	Стафілін волохатий 62
Змієїд 87-88	
Йорж носар 73-74	Стрічкарка блакитна 63
Кажан північний 111-112	Стрічкарка орденська малинова 63-64
Кажан пізній 112-113	Стрічкарка тополева 64-65
Кордулегастер кільчастий	Строкатка степова 122-123

Українська назва виду	
38-39	
Коловодник ставковий (поручайник) 88-89	Судак волзький, Берш 76-77
Кошеніль польська 39-40	Сфекс рудуватий 65
Красик веселий (Пістрянка весела) 40	Томарес Ногеля 66-67
Красотіл пахучий 41	Тріскачка ширококрила 67-68
Красуня дівчина 42	
Красуня блискуча 42-43	
Ксилокопа звичайна 43-44 (бджола-тесляр звичайна)	Тушканчик великий 123-124
Ксилокопа фіолетова 44-45 (бджола-тесляр фіолетова)	Тхір лісовий 124-125
Кулик-сорока 90	Тхір степовий 126
Кульон великий (кроншнеп великий) 91-92	Хом'ячок сірий 127
Кутора мала 113-114	

Українська назва виду	
Лебідь малий 92-93	Церцеріс горбкувата 68
Лилик двоколірний 114-115 Лось звичайний 115-116	Шовкопряд кульбабовий 69
Лунь лучний 93-94	Шуліка чорний 104-105
Лунь польовий 94-95	Ялець звичайний 77-78
	Ящірка зелена 83-84